

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind XXVII

OSLO 1964

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

BJØRN HOUGEN — ARNE SKJØLSVOLD

Klisjeene fra Klichékompaniet H.A.G., Oslo
Trykt i A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo

INNHOOLD

	Side
Aslak Liestøl: Runer frå Bryggen	5
Thorleif Sjøvold: Forholdet mellom folkevandringsstilen og Vendelstilene	55
Sigurd Grieg: Bredsgårdens gave til Røst kirke	83
Thorleif Sjøvold: Radiocarbon-metoden og dens betydning for dateringer i arkeologien	119
Kristen R. Møllenus: Gravfeltet på Egge ved Steinkjer	141
Små meddelelser om nye utgravninger og funn:	
Egil Bakka: Ramsvikneset. Førebils melding om ein buplass frå yngre steinalder på Straume, Radøy, Nordhordland	159
Sverre Marstrander: Gravfeltet på Vang prestegård, Oppdal, Sør-Trøndelag	167
Sverre Marstrander: Funn av beinholk med dekor i Jellingestil	169
Arne Skjølsvold: Helleristningsfeltet på Blindern	173
Erling Johansen: Høgnipen-funnene. Et nytt blad av Norges eldste innvandringshistorie	177
Sverre Marstrander: Helleristningsfeltet på Bardal, Beitstad, Nord- Trøndelag	181
Norsk Arkeologisk Selskap. Styrets årsberetning 1963 og regnskap 1962 ..	183

Aslak Liestøl

RUNER FRÅ BRYGGEN

For tida kjenner vi omtrent 1000 innskrifter med yngre runer her i Noreg. D. v. s. innskrifter som er skrivne i vikingtid eller mellomalder. Men før gravingane på Bryggen vart sette i gang rekna vi ikkje med meir enn ca. 600. Det er no så at meir enn kvar tredje innskrift i Noreg er funnen på Bryggen; og dei ca. 400 innskr. er eit eineståande viktig materiale, ikkje berre fordi det er stort, men fordi det er så variert med omsyn til innhald og fordi det er komi fram ved systematisk graving, slik at ein har høve til å slutte seg til miljøet dei høyrer heime i, og ikkje minst få ei nokså nøyaktig og fingradert datering. Dette er viktig fordi ein då har sjansen til å få ein tolleg breid representasjon innan temmeleg snevre tidsgrenser av skrivekunne, tankar og førestellingar blant vanleg folk i Bergen i mellomalderen. Kvar innskrift som let seg tolke representerer eit lite glimt inn i folkelivet, og ein breid analyse av dette materialet burde kunne gje eit tilskot til kulturhistoria som ein ikkje kan vente å finne i det vanlege tilfanget historikarane arbeider med, sagaer, skaldekvad, diplom, lover, rekneskapar o.s.v.

Ein slik breid analyse må ein ikkje vente å finne i denne artikkelen. Dette er berre ei førebels melding. Ei melding som kjem fordi eg tykkjer dei viktigaste innskriftene bør bli kjende for granskarar og andre interesserte. Det kan drøye eit bel før ei endeleg publisering kan gjerast ferdig, og her kjem òg inn vanskelege arkeologiske analyser, som skal gi grunnlaget for miljøteikninga og dateringane. Dei dateringane som blir gitt her må reknast som førebels og kan koma til å bli justert; det er likevel ikkje venta at det kan bli store endringar.

No er det så at det runemateriale ein kan bruke i ein slik kulturhistorisk analyse ikkje er så stort som det kan sjå ut til, for det er ikkje alle innskrifter ein kan få noko ut av. Snaut halvparten er forståelege utan vidare. I mange innskrifter kan vi lesa forståeleg ord, men tekstene er så ille medfarne og fragmentariske at vi ikkje kan få noka meining i dei. Nokre innskrifter kan vera tolleg lette å lesa, men dei har runesamansettingar som er uforståelege for oss, endå dei er tydelege. Andre er tydelege å lesa, men ortografien sviktar, slik at vi vanskeleg kan få noko heilt ut av teksta.

Innhaldet i dei innskriftene som ein kan forstå er variert, og spenner frå praktisk bruk i dagleglivet på Bryggen til svart magi, frå den inderlegaste kristne bøn til den grovaste obscönitet. Og på mange, til dels artige måtar får dei menneska bak oldsakene og bygningsrestene noko meir fram i lyset.

Dei aller fleste innskrifter finst på tre-saker, men dei slumpar òg til å stå på andre ting som sko, knivskaft, skeier og tilfeldige suppebein som er fiska opp av kjøtgrytene; til og med på keramikkrucker finn vi runer.

Tresakene med runer omfatter trestykke med tilfeldig form og pinnar som er spikka til spesielt med det formålet å skrive runer på dei. Runene kan òg stå på matkoppar, drikkekar og borddiskar.

Det er ikkje uvanleg at eigaren har skrivi namnet sitt og kanskje uttrykkeleg sagt frå at han eig tingen. Ved graving i fleire av dei gamle norske byane er det funni utskorne kvalrosskallar, og ein slik er òg komen fram på Bryggen. Den har ei lita innskrift som fortel at **ioana**¹⁾, *Jóhann á*, «Johan eig». (Fig. 1). Liknande innskrifter har vi mange av i Bergens-materialet. Dei fleste eigneluter var verde å sikre mot forbyting og stuld på denne måten. Og vi finn namn og eigarformlar på ymse bruksting, mellom andre eit treskaft til ein jernlykel og ei beinskei. Men dei vanlegaste innskriftene av denne typen er likevel dei vi med eit moderne namn kunne kalle merkelappar. Dei står på små trepinnar av nokså varierende type. Somme er meinte til å binde fast på forskjellig vis,

og er anten forsynte med hol eller med ein hals der snøret kunne festast. Andre er meinte til å stikke fast i eit vareparti, t. d. fisk, kjøt eller sekker. Dei er då ofte forma omlag som ein pilodd, gjerne med mothakar, som no oftast er avbrotne, sannsynlegvis då dei vart fjerna. Sams for alle er innskriftene som rett og slett fortel kven som er eigar. Der les ein då at «Arne eig», «Torlak eig» o.s.v. Vi kjenner hittil ca. 80 slike 'merkelappar'. (Fig. 2.)

Dei aller fleste har, som ventande var, norske namn, men det finst òg utanlandske, som dei tyske *Heinrik* og *Didrik*, og ein *Bótleifr* som vel kan vera gotlending. Han bruker nokre uvanlege runer, og namna på *Bót-* er meir brukte austover og best kjende på Gotland.²⁾ Han representerer då dette innslaget i handelen på Bryggen. Som regel fortel runene ikkje anna enn namnet på eigaren. Og berre to merkelappar gir opplysning om vareslagen. I båe tilfelle gjeld det merkeleg nok garn. Den eine seier at **rannra: karn: þætta**, *Ragnarr á garn þetta*, «Ragnar eig dette garn». Den andre fortel at **souækapþræþrþisa**, (*Solveig?*) *á þræðr þessa* «Solveig (?) eig desse trådane», og på baksida av denne pinnen får vi dessutan vita at trådane veg **hof: fimtamark**, «halv-femte mark», $4\frac{1}{2}$ mark eller nær eit kilo.

Merkelappane er handgripelege minne om handelen og varebyttet på Bryggen, men vi har òg større innskrifter som gjeld pengetransaksjonar og handel. Ei av innskriftene viser oss oppgjeret etter at tre uteståande fordringar er kravde inn. Vi kan tenke oss at ein kreditor har sendt oppkrevjaren sin – han har fått pengane og har skrivi ned på ein firkanta pinne kva han har fått av dei tre mennene. Pinnen har han så levert saman med pengane til oppdragsgivaren, som så har kvittert for summane. På pinnen står: **k barþr trauan haluan anan øyri hein rekr tuær ærtogar brek i** (opp ned: **uihi**) / **ingimundr sauþr halfa þriþiu ærtog** (opp ned **uihi**).

Dette forstår eg slik:

Bárðr: trauðan halfan annan eyri. Heinrekr: tvær ertogar brek í. Ingimundr sauðr: halfa þriðju ertog. Det vil seia at Bárð har betalt $1\frac{1}{2}$ øyre, men at

Fig. 1. Kvalrosskalle med eigarinnskrift.

Skull of walrus with owner's name.

det var noko snau vekt. Henrik, tyskeren, har betalt 2 ertogar, men visstnok med ringt sølv, noko som ikkje var uvanleg i mellomalderen. Inge-mund sau derimot har betalt fullt ut sine $2\frac{1}{2}$ ertog. Oppdragsgivaren har kvittert med å skrive ordet *uihi* ut for kvar sum.³⁾ Dette er truleg noko misforstått latin *vidi*, «eg har sett». Fyrste bokstaven i det ordet, enkelt-v, bruker vi enno ved revisjon av rekneskapar når vi «hakar» av summene.⁴⁾ Uttrykket *brek í*, er truleg parallellt med *flærð í* og *fals í*, som blir brukt til å gi uttrykk for mistru til at ein ting er ekte. Samanlagt blir dei tre summene lik 9 ertogar, eller 3 øyrar, ein vanleg bøtesum i den eldre Bjarkøyretten; men dette er vel eit tilfeldig samantreff.

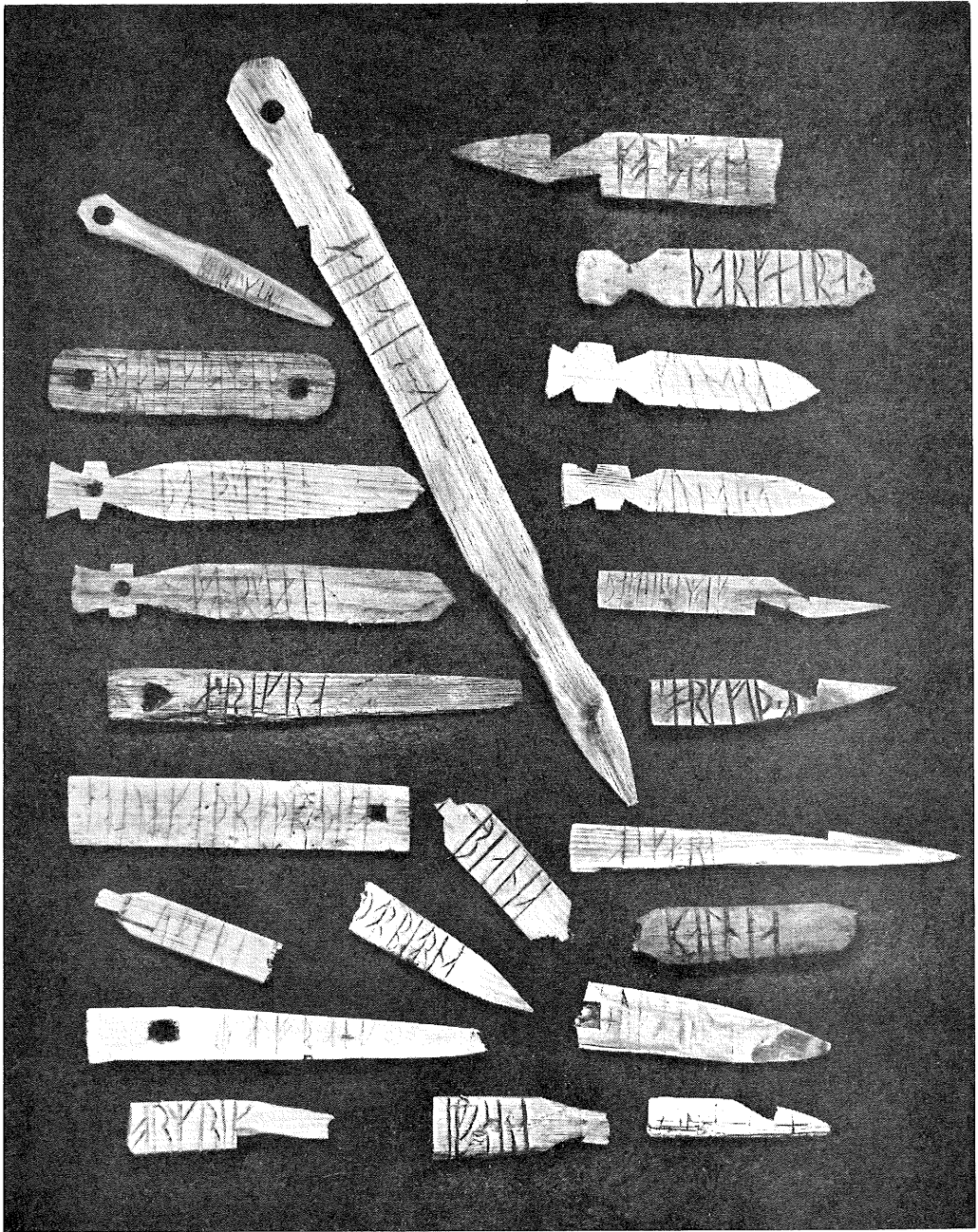

Fig. 2. Eit utval av «merkelappar».
A selection of "labels".

Ein annan pinne, som er avbroten, viser eit notat over kreditorar og gjeld: **???** **halluarþe sloþa þrim r?** - - - / **loþni faus haluan niunnda æyri ok h?** - - - Her får vi mellom anna greie på at *Loðinn faus* har til gode heile 8½ øyre, altså vel ei mark. Det er ingen liten sum, kanskje kunne det kjøpast 2 kyr for han.

Ved sida av desse innskriftene som gjeld pengeoppgjær, har vi òg det ein kunne kalle ein følgjesetel. Det er ein liten pinne som fortel at: **þorkællmyntæresenterþerpipar** «Torkjell myntslagar sender deg pepper». Ein myntslagar med det namnet kjenner vi ikkje frå før.

Eit lite brotstykke viser, ikkje private transaksjonar, men truleg offentleg skatteoppkrevjing. Vi skulle gjerne hatt heile innskrifta her, men det er diverre berre slutten som er att, pinnen er avbroten. Der står: - - **mankerþ tueir øurar / - - n kerþ tueir øurar.** - - *manngerð tveir aurar.* Summen det gjeld er altså 2 øyrar og det er tale om ei *manngerd*, d.v.s. ei samling gardar, som opphavleg skulle ruste ut ein mann til leidangen, men som seinare gjekk saman om ein bestemt sum i skatt. Det er synd vi ikkje har resten av innskrifta, så vi kunne vita kva for gardar det var som måtte ut med dei to øyrane.

Ein ville ikkje vente noko særleg i dette materialet av opplysningar om offentleg styre og stell, slikt som vi elles kjenner frå skrivne kjelder på pergament. Men det er tydeleg at runene ikkje berre har vori brukte til smånotat, ein har òg kunna skrive heile brev på denne måten, og runepinnen, eller runekjevlet som det vel vart kalla den gongen, har nok kunna konkurrere med det atskillig meir kostbare pergamentet når det galt vanleg brevveksling.

Vi har tre slike brev i Bergens-materialet. Det eine er rett nok ufullført, men vi får då greie på kven som skulle vera avsendar og kven mottakar. Brevet har den same innleiingsformelen som vi kjenner frå pergamentsbrev, og byrjar slik:

sira:ion sendir:gunnari:huit:kuiþiu guþsok/sina hakonn

Síra Jón sendir Gunnari hvít kveðju Guðs ok sína. Hákon – «Sira Jon sender

Guds og si helsing til Gunnar Kvit». Namnet Håkon skulle vel vera byrjingsordet i sjølve teksta. Innskrifta skriv seg frå fyrste delen av 1300-talet og vi kjenner på den tid ein Gunnar Kvit som var fehirde i Bergen frå 1340 til 1343. Prestar med det vanlege namnet Jon er det så mange av at vi ikkje kan vita kven det var i dette tilfellet. Den Håkon som brevet skulle handle om kunne kanskje vera den aktive biskop Håkon i Bergen.

Omlag hundre år tidlegare har det vori sendt eit personleg brev med gode råd til ein eller annan som ikkje er namngitt (Fig. 3).

Innskrifta lyder slik:

pes: uil. ek. biþia: þik: atu: far / or: þema: pol: oke: snid: rit: til: s / ystur: olaus: hætusuæins: h / on: er: i: biaruin: atn: unu: setri / oklæita: ras: uip: hana: ok / uip: prǫnbr: þinaerþu: uil / dir: sætas: æki: atu: sansni: / iarls: atu: kena: nu. bætu. /

Þess vil ek biðja þik, at þú far ór þeima poll, ok snið rit til systur Ólafs Hettusveins – Hón er í Bjargvin at numnusetri – ok leita ráðs við hana ok við frændr þína, er þú vildir sættask – Eigi átt þú sannsýni jarls. – –

Her har eg lesi *poll*, *ok*, medan ein faktisk også kan lesa *poloti* som kanskje kunne tyde slott, palass. **prǫnbr** kan eg ikkje forstå annleis enn som *frændr*, men skrivemåten er underleg. Tolkinga av **sansni** som *sannsýni* er usikker. Elles kan ein merke seg dei tre imperativane *far*, *snið* og *leita* i ei at-setning.⁵⁾

«Det vil eg be deg om at du fer frå denne pollen og skjer eit runebrev til Olav Hettusveins syster. Ho er i nonneklostret i Bergen. Spør henne og frendene dine til råds dersom du vil gå til forlik. Ikkje har du slik rettferdskjensle som jarlen, – –». Resten av teksta er ikkje tolka og har vel dessuten haldi fram på ei anna treplate. Innskrifta står nemleg på bae sider av ei såkalla vokstavle,⁶⁾ og vi kan godt tenke oss fleire slike tavler. Det er ille at vi ikkje veit kven det er som gir desse gode råda eller kven som burde ta omsyn til dei. Det einaste vi veit er at nonna må vera syster til ein som var med i opprørsflokken til Olav Ugjæva, dei som fekk tilnamnet *hettusveinar*. Men tonen i brevet er kjend og kunne ha

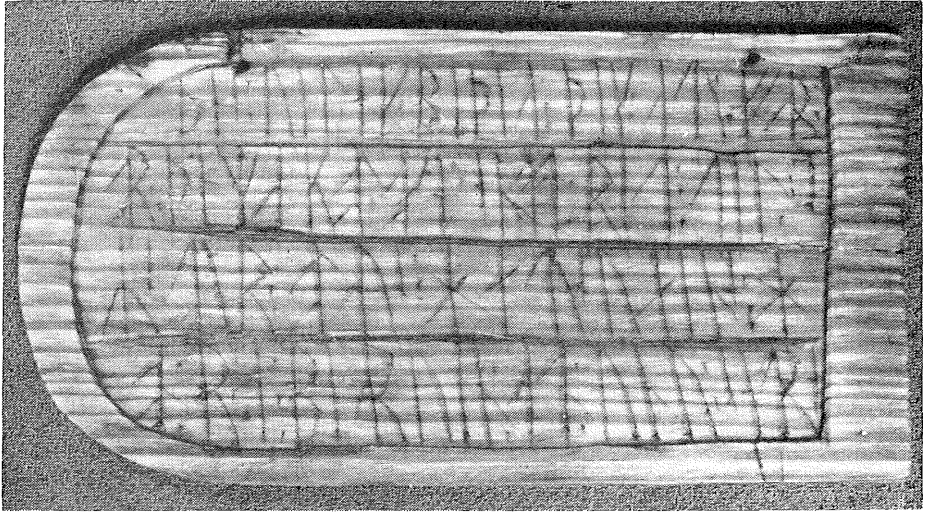

Fig. 3. Den eine sida av vokstavla, med fyrste halvpart av brevet.

Wooden frame for wax-tablet, with runes.

stått som replikk i ein saga. Forsåvidt kan det godt hende at brevet gjeld ein eller annan i den vrimmelen av personar vi kjenner frå borgarkrigstida. Kva for ein jarl det er tale om her, veit vi ikkje. Innskrifta skriv seg frå tida omkring 1200 eller noko etter, og fleire kunne då koma på tale, t. d. Skule Bårdsson som bar jarlsnamn frå 1217.

Det er eit underleg materiale skrivaren har valt for dette brevet, og eg kan ikkje fri meg frå den tanken at vi kan ha for oss eit hemmeleg brev. Alle runene er skrivne innafor den litt høgare ramma som skulle verne det blaute vokssjiktet når fleire tavler vart lagde saman. Ein kunne tenke seg at det her var fari fram på same måten som kartagaren Hasdrubal gjorde: den eigentlege teksta, som var skriven direkte på treplata, vart overtrekt med voks og så vart eit brev med heilt uskyldig innhald skrivi med nål i voksen.

Det tredje brevet gjeld den vanlege mann i gata. Vi er nede på folkedjupet igjen mellom handelsmennene på Bryggen, etter dei gode tidene

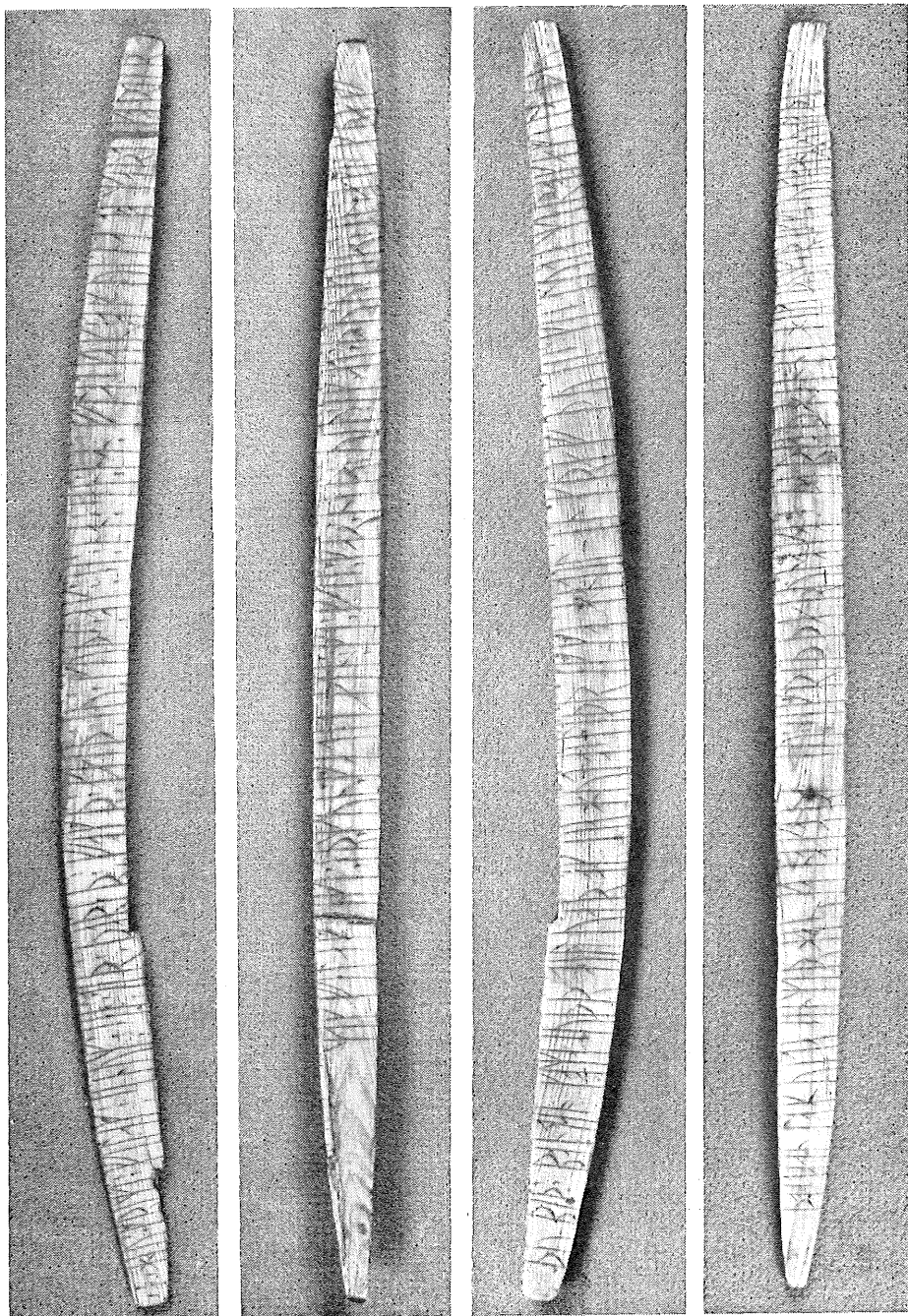

Fig. 4. Runekjevle med forretningsbrev.

Rune-stick with business letter.

under 1200-talet. Nokre menn har gått saman i eit felag og driv handel på Bryggen. Ein av dei er sønnafor Bergen og skal skaffe eit parti fisk og øl, men det er dårlege tider og han skriv dette brevet til ein av kompanjongane sine i Bergen (Fig. 4):

**hau:grimi:felag:sinum:sen:dir:þorer:fagr:qæip:iu:gups:ok:si:nan:
san:nan:flaskap:okuinatomartskorter / mikfelag eki:er.mun:gatetæin:
ki:fis:kar:nir:uil:ek:at:þu·uitir:en:ægi:kræf / þubiþ:bondann koma
supr till uar ok siahutosliþr egga hantil en kræf þu eis kis luta mero-
kægilaþu / þostæin lankuita senmerhazkanokora eu:sigriþþæru nokos
þabiophenni hiit þumerekkiuetahypualafi**

Hafgrími, félagi sínum, sendir þórir fagr kveðju Guðs ok sína, sannan félagskap ok vináttu. Mart skortir mik félagi. Ekki er munngáttit, einki fiskarnir. Vil ek at þú vitir, en eigi kref þú. Bíð bondann koma súðr til vár ok sjá hvat oss líðr. Eggja hann til; en kref þú einskis hluta mér; ok eigi lát þú Þorstein lang vita. Send mér hanzka nøkkurra. Ef Sigrið þarf nøkkurs på bjóð henni. Heit þú mér ekki vætta - - -

«Til Havgrim felagen sin sender Tore Fager Guds og si helsing, sann felagskap og venskap. For meg skortar det mykje i felaget. Ikkje har eg fått tak i ølet, heller ikkje fiskane. Eg vil at du skal vita det og ikkje krevja meg. Bed bonden koma sør til oss, for å sjå korleis vi har det. Egg han til det; og krev meg ikkje for nokon ting; og lat ikkje Torstein lang vita. Send meg nokre hanskar. Dersom Sigrid ikkje har det ho treng, så bed henne til deg. Lov du meg ikkje noko - - -» Resten er ikkje sikkert tolka.

Det har ikkje vori greit for Tore fager å skrive dette brevet, han har hatt store vanskar med å få det til. Då han var ferdig med innleiinga, som vi kjenner att frå sira Jons brev, var det vondt for han å forme dette att handelen har gått skitt. Han skreiv noko, var ikkje fornøgd med det, og strauk det ut; det vil seia han spikka det bort og skreiv på nytt att. Dette måtte han gjera to gonger før han let det stå. Vi ser

hakk etter «raderingar» like etter **mart** og **felag**. Etter **suþr** er det og «viska» litt. – Tore vonar at «bonden» skal kunna ordne opp i sakene, – det er vel handelsmannen sjølv, og han har han tiltru til. Men det er ein mann, Torstein lang, som kan bli vanskeleg dersom han får greie på elendigheta, så han må haldast utanfor. Tore er òg uroleg for slektningen sin (?) Sigríð. Det er i det heile eit trist lite brev, som godt illustrerer nedgangstidene for dei norske handelsinteressene på Bryggen omkring 1300. Men midt oppi det heile kjem, nokså malplassert tykkjer vi, ei bestilling på eit par hanskar.

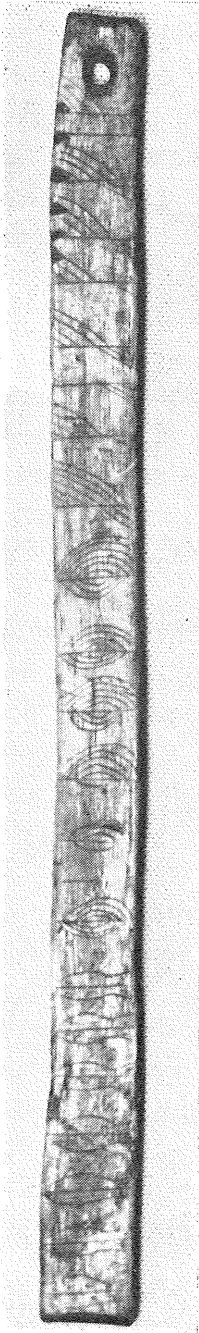
Dei innskriftene vi no har høyrte om er alle heilt nøkterne, men folk på Bryggen hadde i dei tider ikkje berre handel i tankane. Heile livet var innvovi med førestellingar om vette og løynde makter som dei laut ta omsyn til i alt dei gjorde. Dei måtte verne seg mot slikt, men dei kunne òg dra nytte av dei overnaturlige maktene dersom dei visste korleis dei skulle fara fram.

Ei av dei beste rådene ein kunne bruke var runene. Og svært alminneleg kjent i så måte må *fuparken* ha vori.⁷⁾ Det er runealfabetet som har fått dette namnet etter dei fyrste fem runene. På samme måte som det latinske alfabetet var brukt i magien i heile Europa, har *fuparken* vori vanleg magisk middel i Norden heilt frå dei eldste innskrifter, for vel halvtanna tusen år sidan, og fram til runene gjekk av bruk på slutten av mellomalderen.

I Bergensmaterialet finst det omlag 50 innskrifter som inneheld *fuparken* ein eller fleire gonger. *Fuparken* kunne verne mot vondt eller han kunne hjelpe til at eit ynskje gjekk i oppfylling.

Ein unggut har satsa på det og har skrivi *fuparken* på den eine sida av ein pinne; på den andre sida gav han uttrykk for kva han ville. Han har ikkje vori så svært kravstor. Her står: **ost:min:kis:mik / fupork-nniastbmly**, *óst min, kyss mik* «Min kjære, kyss meg.»

Elles er *fuparken* helst brukt som vernande tiltak mot ulykker og trolleskap og vonde vette. Han finst t. d. på pinnar saman med rekker av

namn, og dei må vel då oppfattast som ein slags felles-amulettar for reisefølgje eller skipsmannskap.

Med grunnlag i fuþarken kunne ein skrive siffer-skrift, kvistruner. Prinsippet er enkelt. Fuþarken er frå gamalt delt i tre *ætter*:

fuþark hñias tðmly

Kvar rune kunne då merkjast ut ved den *ætta* ho hørde til og ved *plassnummeret* innan ætta. For å gjera det vanskeleg var ættene nummerert i omvendt rekkefølgje. Runa *r* er i dette systemet karakterisert ved *tredje ætt – femte rune*: 35. Dette talsymbolet kunne skrivast på tallause måtar. I dei vanlege kvistrunene med tre kvister til venstre for staven og fem kvister til høgre. Som døme kan vi sjå på ein særleg forseggjort amulett.

Her står:

**mikæl : petr. ioanes. andres. lafranz. tomas. olafr.
klemet. nikulas. allerhælger / mengiætimin. notouk.
dah. lfsminsouk. salokupsemikoksihni / 36 32 33 36
23 31 23 34 s 13 15 35 34 36 36 24 31 34 13 24 35 i 23 /
h??lbemer 36 14 23 13 ethialbemrallengzhilkarh???**

Teksta byrjar med ei påkalling av ni namngitte helgnar: Mikael, Peter, Johannes, Andreas, Lavrans (Laurentius), Thomas, Olav, Klemet (Clemens) og Nikolas. Så følgjer: *Allir helgir menn, gæti mín nótt ok dag, lifs míns ok sálu. Guð sé mik ok signi.* «Alle heilage menn pass godt på meg, natt og dag, livet mitt

Fig. 5. Amulett med kvistruner.

Amulet with cryptic runes.

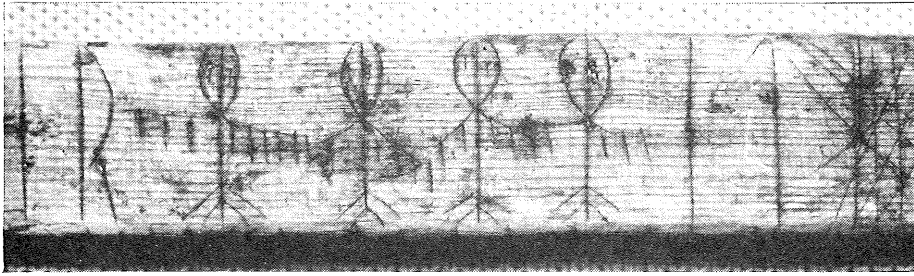

Fig. 6. Dei 4 fyrste bokstavane i helgennamnet Klemet skrivne med kvistruner.

Cryptic runes.

(lekamen min) og sjela mi. Gud sjå til meg og signe meg». Kvistrunene som følgjer er alle tydelege, likevel er det berre byrjinga av denne teksta eg kan få meining i: **kupkifios** . . . *Gud gefi oss* . . . «Gud gje oss». Siste delen av innskrifta er noko ufullstendig skriven, men har ei spesiell påkalling av Klemet: *hjálpí mér Klemet, hjalpí mer allir Guðs helgir (menn)*. «Hjelpe meg Klemet, hjelpe meg alle Guds heilage menn». På denne pinnen har vi døme på fire forskjellige kvistrunetyper: i form av fisk, som dobbelt-p (belgþorn), med skråkvister, (Fig. 5), og som ein menneskefigur med kvistene hangande under armene (Fig. 6). Attåt siffer-skrifta kan ein òg merke seg at *h*-runa etter Klemet i siste lina er skriven

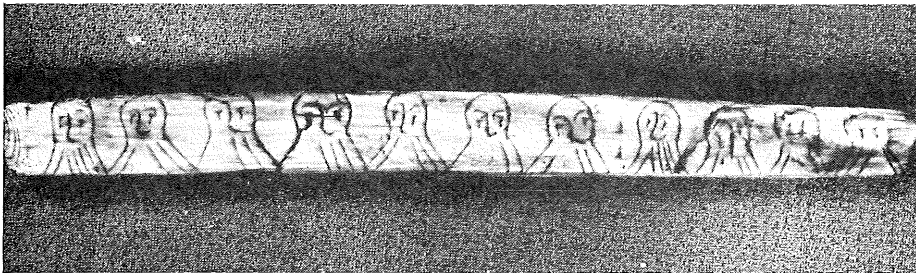

Fig. 7. *Sjóúrúnar*, ein eigen type kvistruner.

Cryptic runes.

3-dobbelt, noko som tyder på at * har vori sett på som eit Kristus-monogram.

På ein annan pinne finn vi nokre festlege kvistruner, eller *sjónrúnar* «fjesruner» som dei vel vart kalla, der kvistene er skjeggstrå fordelte på høgre og venstre side av andletsmasker. Pinnen er diverre avbroten, men det vi har att kan truleg lesast: --- *sem lifi sínu* «--- som livet ditt» (Fig. 7).

- o Liknande sjónruner finn vi på ei flat flis med mange underlege kunster på. Det er ikkje lett å få meining i teikna. Nokre fisketeikn må ein t. d. lesa *arii*, og det same les vi i nokre kvistruner av ein annan type på den andre sida av flisa. Her finst dessutan det vi kallar samstavruner. Det er ein lang sams stav, og kvistene står fordelt på den. I dette tilfelle er det kanhende namnet *þorðr* som skulle skrivast, men kvistene kjem ikkje i noka logisk rekkefølgje. På same sida er ei mengd med stikk av knivsodden ordna i rekker og grupper. Vi veit ikkje kva dette skal vera til, men langs øvre kanten er noko vi kan forstå. Her er grupper av enkle strekar skilde med små stikk. Noko er borte i byrjinga, men det er nok att til å vise at her har vori grupper på 1 2 3 4 5 6 7 og 8 strekar. Til høgre for desse er ei rekke på 9 punkt, dei tre siste stukne med knivsbladet snudd den andre vegen, og etter dette kjem runene: **ætþffssantætþf** ---, *einn tveir þrír fjórir fimm sex sjau átta níu tíu ellifu tólf þrettán fjórtán* ----- . Kva denne teljinga skulle vera godt for veit vi ikkje, men kunster med tal var svært vanlege. Rekkja med fyrstebokstavane i talorda frå ein og oppover til tjuve kjenner vi frå to innskrifter til i Bergen, og frå ei i stavkyrkja i Gol. I magien var t. d. baklengs teljing ei vanleg råd for å få ting til å bli borte. Men det kan vel vera eit spørsmål om det på vår flis er tale om magi, det ser meir ut som ein demonstrasjon av skrive- og teljekunster.

Heilt sikker magi finn vi i ein variant av *-istil*-formelen: **mtþkrgb iiiiiiissssssttttttiiiillllll**. Her er sju «namn» bundne i ein formel, nemleg *mistil*, *tistil*, *pistil*, *kistil*, *ristil*, *gistil* og *bistil*. Denne formelen var kjend vidt omkring og går attende til heiden tid. På Gørlev-steinen på Sjælland

frå tidleg vikingtid, finn vi det fyrste dømet, **þmkiissstttiiill** saman med fuþarken. Same formel møter vi på den noko yngre svenske Ledbergsteinen i Östergötland. Seinare møter vi han fleire gonger på stavkyrkjeveggene. Best kjend er kanskje den forma vi finn på slutten av *Buslubæn* i Bósa saga: **roþkmu iiiiii ssssss ttttt iiiiii llllll**. Etter det Busla sier i siste verset (det såkalla *Syrpuvers*) skal dette vera namna på tre farlege karar (*seggir*). Elles kjenner vi fleire meir eller mindre forvanska -istil-formlar. Denne formelen høyrer til ein type magi der det gjeld å gi dei vonde maktene vanskelege oppgåver å løyse, og der løysinga fører til kraftfulle trylleord. Det fyrste namnet *mistill* t. d. er misteltein som til alle tider har hatt ein breid plass i magien.⁸⁾ Kva formelen har vori brukt mot i vår innskrift er det uråd å seia noko om.

No er det ikkje berre svart magi vi har døme på. Tidlegare er nemnd ein kristeleg amulett, men det finst mange slike i Bergens-materialet, for det meste med latinsk tekst. *Ave Maria* er godt representert, *Pater Noster* finst ikkje fullt så ofte, men så er det ein del stutte eller fragmentariske tekster av varierende innhald; deriblant finn vi den kjende palindromen *sator arepo tenet opera rotas*. Her skal eg drøfte berre ei som inneheld ein formel til hjelp under vanskelege fødselar. Ho finst på ein firkanta pinne og ser slik ut: **maria peperit cristum elisabet peperit iohannem baptistam in illarum / ueneracione sis absoluta æcsi inkalue dominuste uacat ad lu**.

Den siste delen er forvanska, men er lett å restituere etter variantar vi kjenner frå mellomalderlege handskrifter.⁹⁾ I normalisert form blir då teksta:

Maria peperit Christum. Elisabet peperit Johannem Baptistam. In illarum ueneratione sis absoluta! Exi, infans! Dominus te vocat ad lucem.

«Mari fødde Kristus. Elisabet fødde Johannes døyparen. Ver forløyst til ære for dei! Kom ut, barn! Herren kallar deg til lyset!»

Dette er jo ei vakker tekst og ho går attende til den tid då dei geistlege enno ikkje heldt seg for gode til å hjelpe når jordmødrene stod makteslause.

Fig. 8. Sidebein av storfe med runer.

Piece of bone (rib) with runes.

Dei magiske innskriftene som hittil er nemnde har stått på spesielle pinnar, på kva ein kan kalle amulettar. Men dei fleste magiske innskriftene finst på vanlege daglegdagse ting, og skulle vel då verne mat og drikke mot alt vondt. Under botnen av trekar, diskar og kanner har det til alle tider vori vanleg å skjera inn magiske teikn, og her finn vi så Ave Maria, fuparkare og liknande. Under botnen på ein kane, eller kjenge, som var meint til å ause øl med, står t. d. *fupor* skrivi med kvistruner.

Dette med ølet fører oss over til ei anna side av kvardagen enn den vi har tala om før. Ikkje arbeidet – lessing og lossing av varer, handel og kjøpslåing og økonomiske bekymringar, men fritid og moro.

Vanleg moro, den gong som no, var samkomene i skytningsstovene. Noko særleg oppbyggeleg moro var det visst ikkje; det var vel helst drikk, kvinnfolk og spetakkel. Men likevel må ein tenkje seg at det nettopp er eit slikt miljø dei kjem frå, somme av dei artigaste innskriftene, og dei som gir mest intime glimt av Bryggen i farne tider. Som ei scenetilvising kan eg nemne ei lita innskrift på eit suppebein (Fig. 8). Der står det: **nuerskøramykyl**, *Nu er skæra mikil*, «No er det stort ståk og strid». Med litt fantasi ser ein for seg den halvmørke skytningsstova med dei osande tranlampene, blanke flirande andlet, øldunst, fyllprat, og tretter og slagsmål av og til. Ei anna hand har på same beinet sett til noko som eg til no ikkje har fått noka meining i.

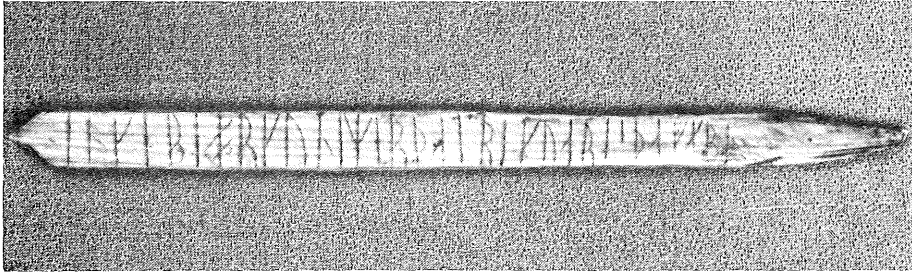

Fig. 9. «Ingebjørg elska meg då eg var i Stavanger».
 «Ingebjörg loved me when I was in Stavanger».

Vakre og attråverdige har alle kvinner sett ut for dei øre mennene. Ei av dei må ha fått eit nytt belte og det blir straks kommentert: **fanabæltiokbiazkupina**, *Fanabelti(t) jók bjartsku þína*. «Fanabeltet auka venleiken din». Noko 'fanabelte' kjenner vi ikkje frå før, men kan det vera ein viss type ettertrakta belte som helst vart laga i Fana?

På ein liten halvrund pinne står ei innskrift som det ikkje er godt å seia om ein skal oppfatte som skryt eller som ei åtvaring (Fig. 9): **.inkebiqrkunimerþaerekuarisþafakri**, *Ingibjörg unni mér þá er ek var í Stafangri*. «Ingebjørg elska meg då eg var i Stavanger».¹⁰⁾

Noko meir intim er innskrifta på ei lita fint spikka flis som ein kar vel har stukki bort i handa på den jenta han tykte best om: **silkauida.ek.minasempuest**, *Slíka vilda ek mína sem þú est*. «Slik som du er, ville eg gjerne at mi var».

Ein som kanhende gjerne ville skrive noko liknande fekk sendande inn til seg ein pinne frå ein bodberar. Og der får han greie på at: **gya:sæhir:atþu:kakhæim**, *Gyða segir at þú gakk heim*. «Gyda seier at du skal gå heim».¹¹⁾

Det er tydeleg at mannen har smakt godt på ølet før han vågar å skrive eit svar på same pinnen. Men det er så vrøvlete at i alle fall ikkje eg kan forstå det: **þansak:abakistan:rþis**.

Det kunne òg vera andre fàrar i dette miljøet. Ein kunne koma ut for hasardspel, og på ein pinne kan vi lesa resten av eit godt råd i så måte: . : . þui : at : af : dirþar : taf?e : ?ekar : mark : skona -- / --- elender alam : sæt(i)at : biþa. Dette forstår eg slik: *því at af dirfðar-taflí tekr margskonar* --- «For: av høgt (vågalt) terningspel kjem mangt slags ---» Det er mest som å høyre Faren i Kongespegelen seia til Sonen: «Framleis er det nokre ting som du skal fly og vara deg for, som spel (*tafl*), og skjøkjer og tretter og kast om pengar (*kast um viðlögur*), for på desse grunnvollane blir oppbygd dei største ulykker (*því at af þessum grundvøllum timbrask inar mestu höfuðúgæfur*).¹²) – Vår tekst kunne vi gi god meining om vi fylte ut med same ordet som Kongespegelen har: (*höfuð*)-*úgæfa*. Den andre lina er for fragmentarisk til å gi meining, men det er tale om ein Erlend og om det *at bjóða*, å by, her kanskje: by opp, satse pengar.

Til det same miljøet som Kongespegelen átvarar imot, høyrer kanskje denne innskrifta, endå ho tykkjest heilt uskuldig:

unþu mæR anþþær gunnildr kys mik / kanekþik.

*Unn þú mér,
ann ek þér
Gunnhildr.
Kyss mik
kann ek þik.*

«Elsk du meg, eg elsker deg. Gunnhild. Kyss meg, eg kjenner deg godt.»

Kva no enn tanken med dette verset var så var det i alle fall ikkje tenkt som offentleg lesnad. Det kan ein derimot seia om den neste innskrifta.

Det vart visst ikkje alltid servert fyrsteklasses vare etter det ein kan forstå av ei innskrift på eit auseskaft. Her står det:

mynta:ek:myklu:opdar miþ:ransti koma nala

Fyrste ordet etter siste skiljeteikn valdar vanskar. Andre runa, som må lesast som binderune **an**, trur eg lyt rettast til **o**, og neste teikn les eg som **st** endå det ikkje er heilt tydeleg. Vi får då fram ordet **rosti** som minner

oss om gno *hrostri* – roste, meiska malt. I denne innskriфта kan det vanskeleg vera dette ordet vi har for oss, vi skulle vente **rosta**. Dersom vi ikkje skal rekne med enno ein skrivefeil kan vi oppfatte **rostri** som dativ av ei elles ikkje kjend sideform **hrostr*. Det siste ordet i innskriфта: **nala** må vera ei stuttform av adverbet *nálíga* som tyder nær. Stuttforma er truleg vald av omsyn til metrum; innskriфта ser nemleg ut til å vera ein kvíðling, eit linepar, med *m* som rimbokstav, og då vil forma *nála* gi trokéísk utgang i verslina, slik det etter reglane skal vera. På den måten eg har forstått innskriфта, ser teksta slik ut i normalisert gno.

*Mynda ek myklu optar
mjød-hrostri koma nála*

«Måtte eg mykje oftare få koma i nærleiken av mjødvorteren (maltet)». Det er tydeleg at den som skreiv innskriфта meiner at ausa ikkje alt for ofte har vori brukt til godt øl eller mjød. Men tanken har i alle tilfelle inspirert han til å gi utsegna ei fast og tiltalande form.

Om tankane bak dei to neste innskriфтene eg skal nemne kan kallast inspirerande er meir enn tvilsamt, men i alle fall den eine har fått bundi form etter reglane for skaldskap. Ei av desse innskriфтene står på ein liten rund pinne; i enden av pinnen er eit flatt hovud, og på bae sider av dette hovudet står runene. Innskriфта lyder slik:

smiþur:saarp:uiktisi / af:snæltu:benum

Det andre ordet her må vera pret. av verbet *serða* som Fritzner definerer slik: «Søge sin maskuline Kjønndrift tilfredsstillet ved legemlig Omgjængelse med et andet levende Væsen – især om Sodomiteri.» Det siste kan det ikkje vera tale om, for her gjeld det ein mann: *Smiðr* og ei kvinne *Vigdís*. Den siste delen av innskriфта er noko dunkel, men ein kunne kanskje forstå det som eit oppnamn eller eit tilnamn. Det rimelegaste var vel då å lesa: *af snældu-beinum*. Eit slikt ord er ikkje kjent i gno., men i nyare tid er det oppteikna av Hans Ross i Nordhordland. Der heiter det *sneldebein*, og Ross seier at det er det same som *hardbein* i Ryfylke og *bein* i Setesdal. Det skal vera ei «mindre Støtte under Sledens

'Rin', anbragt midt imellem 'Stavbandi'. Ordet **snældubeinn* kunne då ha vori brukt som tilnamn på same måte som t. d. *skøkull*, *keipr*, *stafn*, *meidr*. Namnet kan og vera overført på ein flokk, ei gruppe eller ei slekt. Uttrykket *af snældubeinum* kunne då vera parallellt med eit *af birkibeinum*.

Innhaldet av innskrifta blir etter dette ganske enkelt ei konstatering: *Smidr sarð Vigðisi af snældubeinum*. «Smed låg med Vigdis av sneldebeinane (sneldebeinsfolket)». Om språket i denne innskrifta kan ein merke seg svarabhakti-vokalen *u* i **smipur**. Dette er ikkje uventa i ei innskrift frå Bergen eller omlandet.¹³⁾

Den andre ufine innskrifta står på ein jamt tilspikka, flat, firkanta pinne. Ho er fordelt på dei to breidsidene. Det er ingen stad tvil om lese-måten, og innskrifta lyder:

felleg:er:fup:sin:bylli / fuporglbasm

Felleg må vera det same som *ferligr*, som tyder stygg, fæl, avskyeleg, vederstyggelig. Fritzner har ein god definisjon på det tilsvarende adverbet *ferliga*: «Paa en Maade som Afgiver sterkt fra hvad der er naturligt, takkeligt eller tilbørligt». I vår innskrift er *rl* assimilert til *ll*. Ordet **fup** må vera det same som *fu* i moderne norske dialekter, der det tyder den kvinnelege kjønnslem eller endetarmsopninga (*vulva* eller *anus*). I gammalnorsk er det ikkje kjent utanfor samansetningar, men har då tydinga *vulva*. Ordet *bylli* gir òg eit forståeleg ord dersom vi tenker oss ei assimilert form; *byrli* tyder ein *skjenkar*, *skjenkesvein*, den som ber og skjenker drikke. For å få meining i denne lina lyt vi så oppfatte *sin* som genitivsmerke, og tenke oss at vi her sikkert har det tidlegaste døme på den elles velkjende «garpe-genitiven», som er så utbreidd på Vestlandet i våre dagar. Innhaldet i denne lina, slik som eg oppfattar henne, blir temmeleg ufint: «Fæl er den som fører drikke til fua». Den andre lina i innskrifta ser ut til å vera ein forvanska fupark, men ein kunne vera freista til å tru at det var ein tanke bak forandringa av **k** til **g**, slik at ein kan lesa *fuðorg*, der *org* er fem. av adjektivet *argr* eller *ragr*, som mellom anna kan tyde sedlaus, homoseksuell osv., men resten av innskrifta gir ikkje noka meining.

Språkleg kan ein i denne innskrifta merke seg assimilasjonen, garpe-genitiven og den vantande nominativs-*r* i **felleg**. Ingen av desse skulle vel vera utenkande i siste halvdel av 1200-talet, som innskrifta kan daterast til etter funnomstende. Ein annan ting ein skal legge merke til er at fyrste lina er ei feilfri versline i *dróttkvætt* versemål. Stavrimet er bori av dei to *f*-ane (*stuðlar*) og vi har innrim (*skothending*) i fyrste staving i orda **felleg** og **bylli**. Neste line kunne ein så faktisk oppfatte som andrelina i ein kvidling med rimstaven i fyrste trykkunge staving. Innhaldet i ei slik line måtte då løyne seg bak t. d. avstytt skrivemåte.

Dróttkvætt er det versemålet som utan tvil er mest karakteristisk for skaldediktinga. Det er det som er mest vanleg brukt i lovprisingdikt for kongar og stormenn. Vi kjenner då også mange døme på det i Bergensmaterialet, forutan det vesle tilløpet vi nettopp har sett på. Vi har to heile åttelina strofer, ein fullstendig halvstrofe og brotstykke av tre heile strofer. Dessutan har vi brotstykke av ein heil åttelina strofe i *hrynhent* versemål.

Drottqvætt-versemålet er innvikla og rigorøst, og eg skal prøve å forklare hovudtrekka i reglane ved hjelp av ein av dei fullstendig bevarte strofene frå Bergen. Denne innskrifta skriv seg frå 1330-åra og finst på ein rund pinne med eit lite handtak i den eine enden, den andre, smalare enden er avbroten. Pinnen minner mest av alt om ei miniatyr-år der bladet er avbroti. Her finst to liner med runer, ei stutt på 20 runer med ein eigarformel: **sigurþr amunda son a mik**, og ei lang på 148 runer med drottqvætt-strofen. Strofen er enno ikkje tolka og eg skal ikkje koma med nokon kommentar til innhaldet, då vi her ventar på tolkingsframlegg frå dei granskarane som har hug til å prøve seg på ei jomfrueleg tekst (jfr. Maal og Minne 1962 s. 98 ff). Derimot kan ein utan omsyn til innhaldet sjå på rima i alle fall i fyrste halvstrofe. Heile strofen står skriven i ei line på pinnen og ser slik ut:

**sæinterþatersuæinfandyntasilfrberh : i : molduærgapatsæhirhærmep
harrahæipmillz : i : giofræiþa : : hausærlauhatlöpelohryrandadyrumþes
uitisþipikþrioteþægnæipumguzræipi**

Alitterasjonen, stavrimet, blir bori av to *studlar* i dei ulike linene og av ein *hofuðstafr* i dei like linene, den siste skulle alltid stå i fyrste trykktunge staving i lina. Som regel vekslar rimstaven frå linepar til linepar. Innan kvar line er det så innrim, *hendingar*, det vil seia stavingar med same konsonantgruppe etter vokalen. Dersom vokalane var forskjellige heitte det *skothending*, og slik skulle det vera i dei ulike linene; var vokalen den same heitte det *aðalhending*, og det skulle det helst vera i dei like linene. Den siste rimstavinga skulle stå i nest siste staving i kvar line, og den skulle vera trykktung. I det heile skulle rima alltid stå i dei trykktunge stavingane, og av dei skulle det vera tre av i kvar line. Av trykklette stavingar skulle det òg helst vera tre, men avvik frå den regelen er ikkje uvanlege. Mellom dei to halvstrofene var det som regel ei skarp syntaktisk grense, som i vår innskrift er merkt ut med eit dobbelt skiljeteikn. Den fyrste halvstrofen set eg opp her med alitterasjonen merkt ut med feite typer og innrima med kursiv:

s*einter*þatersuæinfandynta
silfrber*h*:i:molduærga
 þatsæhir**h**ærmep**h**arra
hæiþmillz:i:giofræiþa

Dei to rimstavingane i andre lina har sikkert vori uttala likt endå dei er skrivne forskjellige **erh-ærg**. Skilnaden på *e* og *æ* skal ein ikkje ta høgtideleg, og *g*-lyden har sikkert hatt ein spirantisk uttale som ein ofte i runer uttrykte med *h*.

For all skalde-dikting, ikkje berre for drottkvætt, gjeld det så at diktarane nytta eit særleg språk og særlege uttrykksmåtar. Dei skilde mellom to slags slike poetiske uttrykk, det eine vart kalla for *heiti* og det andre for *kjenning*. Heiti var for ein stor del synonymmer som var gått av bruk i daglegtale, men som heldt seg i det poetiske språket. I det heile er skalde-språket svært rikt på gammalt ordtilfang. Kjenningane er omskrivingar av typen «ørkenens skip» for kamel. Ofte kan dei vera sammansette av fleire ledd, og er ikkje sjeldan vanskelege å få full meining i for vår tids

menneske, som ikkje er heilt fortrulege med miljøet og kulturbakgrunnen til dikta. For å få nokre døme på dette poetiske språket kan vi vende oss til den andre heile drottkvættstrofen frå Bergen.

Denne strofen er tolka på til dels sterkt avvikande måtar av Wolfgang Krause og Jón Helgason. Den fyrste helmingen er dei likevel samde om, og den lyder i normalisert form:

*Fell til fríðrar þellu
fárlegrar mér árla
fiskáls festibála
forn byrr hamar-norna.*

Denne halvstrofen er noko uvanleg sett frå metrisk synsstad, for det fyrste ved det at det er den same rimstaven som går att i alle fire linene, her *f*. For det andre har denne strofen gjennomført heilrim, *aðalhending*, i alle linene, det er ein avart av drottkvætt som vart kalla *allhent*. I denne halvstrofen har vi to kjenningar samansette av fleire ledd. Subjektet er *byrr hamar-norna*. Den siste delen er norner, d. e. kvinner, som held til i ein (berg-)hamar. Dette er då ein kjenning for gyger, trollkvinne. *Byrr* er bær, vind, og trollkvinnas vind veit vi skal forståast som hug, sinn. Dette blir uttrykkeleg sagt av Snorre i hans Skaldskaparmål: *huginn skal svá kenna, at kalla vind trollkvenna*. Til kjenningen står adjektivet *forn*, og «den gamle hugen» er vel helst kjærleiken. Den andre kjenningen i strofen er *fisk-áls festi-bála þellu*. *Fisk-ál* er ei omskriving for hav, «djupet der fiskane går», og havets «bål» er gull. Dette er ein svært vanleg type kjenning, som bygger på segnene om den store skatten som ligg på botnen av Rin. *festi-* er eit samansettingsledd som gir tydinga «den som fester». Gullet som fester er det same som *s mykke*. *þella* er eit furu-tre, og smykkets furu er kvinne (furu med feste-bål frå fiskedjupet).¹⁴ Kvinna er både fager og farleg (*fríðrar – fárlegrar*) og tidleg (*árla*) vende kjærleiken seg til (*fell til*) henne for dikteren (*mér*). Omsettinga blir då: «Kjærleiken vende seg for meg tidleg til den fagre skadelege kvinna».

Neste halvstrofe, som i transskribert form ser slik ut

þæimuihdi.h(e)uirþundar.

þornluþrs.iolun.buþar.

gloumar.gyghiartouma

galdrsfastlegha.haldet:

er tolka svært forskjellig av Krause og Helgason, men b e tek sjølvsagt atterhald for sine framlegg. Dei stussar b e, som rimeleg er ved **uihdi**, som vel b r rettast for   få inn den stavinga *und* som metret krev. B e stussar  g ved **h(e)uir** og **iolun**. Eg skal ikkje referere dei to tolkingane, berre peike på ein opplagt kjenning for or m som finst her, men som ikkje er kjend fr  f r: *g gjar taumar*. Denne kjenningen bygger på forteljinga om *Hyrrokin*, gygra som dei sende bod på for at ho skulle sjøsette båten som Balders lik låg i. Ho kom ridande på ein varg og hadde ein hoggorm til taumar (*hoggormr at taumum*). Dette har vori eit kjent og vidt utbreidd motiv. Vi kjenner det i biletframstilling fra Hunnestadsteinen i Skåne,¹⁵) som skriv seg frå vikingtid, og fr  den mykje yngre norske folkevisa Olav og Kari:

Ho ha'e 'kje anna til beisle-ring
hell fr narormen ho slengde ikring.

Eg har sjølv ofra mykje tid på   finne fram til ei tolking som kan klare seg med færre rettingar enn dei Krause og Helgason har tydd til, men eg har enno ikkje nådd fram til noko som eg er nøgd med. Den store vansken er ordet 'iolun', det er ikkje kjent før, men som vi seinare skal sj  finst det i enno ei metrisk innskrift.

Denne drottkvætt-strofen står ikkje aleine på pinnen. Innskrifta held fram i eit Vergil-sitat (Ecolga 10): *omnia vincit amor, et nos cedamus amori* «Kjærleiken vinn på alt, lat oss gi etter for kjærleiken». Både av dette sitatet og av det vi forstår av sjølve strofen går det tydeleg fram at vi har med ei *mans ngsv sa*, eit kj rleiksvers,   gjera. Dette var sikkert ikkje noka uvanleg diktform i mellomalderen, men det er ikkje så mykje vi kjenner til genren utanom sagatida. Det kjem vel av at slike dikt av ein eller annan

grunn ikkje var velsedde i seinare tider. På Island var det til og med sett streng straff for kjærleiksdikting. Vår strofe skriv seg frå tida omkring 1200 og den står ikkje aleine. Omlag frå same tid har vi ein uheil strofe, som vel kan vera ei *mansengsvísa*, men før vi tar for oss den, vil vi sjå på ein uskadd firelina kvidling frå tida fram imot 1300. Også denne høyrer visstnok til kjærleiksdiktinga.

Innskrifta står på ein liten firkanta pinne, med runer på alle fire sidene, og ser slik ut:

**myttar bolla katr haluann bolla auþr halluin annan bo tast hall
uanb holmr halluanb
uar kennir uira uitr ugllapan sitita
air nemr optok storom alunns grunntar mik blunnti**

Det er dei to siste linene som inneheld halvstrofen. I dei to fyrste linene har vi ei merkeleg opprekning av rom-mål knytte til ord som vel må oppfattast som tilnamn. Vi kan stille det opp slik:

'myttar' bolla
'katr' halfan bolla
'auþr' halfan annan bo(lla)
'tast' halfan b(olla)
'holmr' halfan b(olla)

Ein *bolli* er eit rom-mål som etter landslova av 1274 og etter bylova skulle brukast til mæling av våtvarer «honning og allslags drykk, tran og anna slikt». ¹⁶⁾

Ein bolle var $\frac{1}{4}$ ask, eller lik 4 *juster*. Legg ein no i hop dei fem måla som er nemnde i innskrifta: $1 + \frac{1}{2} + 1 \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{2}$ får ein 4 bollar, som er det same som *ein ask*. Det kan då tenkast at vi her har å gjera med eit notat om fordeling mellom fem personar av 1 ask med eit eller anna flytande, øl t. d.. Av dei fem «tilnamna» kjenner vi berre to frå før: *kátr* og *holmr*. Dessutan kjenner vi *Auðr* som både kvinnenamn og mannsnamn. Eg kan ikkje finne nokon serleg indre samanheng mellom fordelinga av denne asken og kvidlingen som står på same pinnen.

Denne halvstrofen oppfattar eg slik:

*Vár kennir vera
vitr úgláðan sitja.
Eir nemr opt ok stórum
ϕluns grundar mik blundi.*

Vár er namnet på gudinna for ekteskapet, eller som det heiter i Snorres Gylfaginning: «hon hlýðir á eiða manna ok einka-mál, er veita sín á milli konur ok karlar; því heita þau mál várar; hon hefnir ok þeim er brigiða.»¹⁷) «Ho heyrer truskapslovnader som menn og kvinner gir kvarandre; difor heiter desse lovnader várar; og ho straffar òg dei som bryt dei.» *Vár* er subjektet for *kennir*, og dette verbet, *kenna*, kan tyde lata få kjenne, lære å kjenne, få til å –, osv. *vera* er gen. pl. av *verr* som tyder elsker, ektemann. *vitr* oppfattar eg som sideform til *vættr*(n) som tyder ingen. *vera vitr* blir då heilt parallellt til Hárbarðsljóð 23 *vættr manna*, ingen av menn, ingen (mann). *Úgláðan sitja* er ein akk. med inf. som står objektivisk til *kennir*, og der det mask. *úgláðan* sikkert går tilbake på heile uttrykket *vera vitr* og ikkje på det ubøyelege nøytrumsordet *vitr*. Meninga blir altså: «Vár får ingen til å sitte uglied» eller enklare uttrykt: «Vár gjer alle glade». I neste linepar har vi ein kjenning *Eir ϕluns grundar*. *Eir* er gudinna for lækjedomskunst, *ϕlun* er makrell og *ϕluns grund* kunne vera havet. Då ville heile kjenningen vera det same som havsgudinna *Rán*. Ho var ei gudinne som ville menneska vondt, og som drog sjøfolk til seg ned i havet. Dersom ein oppfattar kjenningen slik må ein sette om siste delen slik: «Rán tar ofte og mykje svevnen frá meg», og han ville dermed gi uttrykk for otte for å fara på havet eller otte for ein som er på sjøen. På denne måten får vi ein viss parallellitet mellom dei to linepara i halvstrofen, det eine om gudinna *Vár* og det andre om gudinna *Rán*. Men eg tykkjer sjølv det ville gi betre mening om vi kunne forstå kjenningen *Eir ϕluns grundar* som ein kvinnekjenning. *ϕluns grund* måtte då stå for gull og det kan ein godt få til dersom ein tenkjer seg *ϕlun* som ein halv-kjenning for or m. Ein fullstendig kjenning med dei same orda, men med

eit utmerkjingsord, *eitr*, i tillegg, finst i vers i Njåla: *eitrs ølun-grund*, d. e. «gift-fiskens mark» som står for gull. Denne gullkjenningen bygger på førestellinga om Fávne og gullskatten på Gnitaei. Dersom ein oppfattar kjenningen slik blir innhaldet i halvstrofen: «Vår får ingen til å sitte uglad. Kvinna tar ofte og mykje svevnen frå meg».

Oppfatta på denne måten, minner strofen på ein merkeleg måte om eit lausvers som er tilskrivi kong Magnus Berrføtt, og som han skal ha dikta om ei keisardotter:¹⁸⁾

*sú's ein es mér meinar
Makthildr ok vegr hildi
(már drekkur suðr ór sárum
sveita) leik ok teiti;
sá kennir mér svanni,
sín lǫnd es verr rǫndu
(sverð bitu Hǫgna hurðir)
hvítjarpr sofa lítit.*

«Der er ei, Makthild, som nektar meg leik og glede og som vekkjer kamp. Sørpå drikk rammen av sára. Den lyse kvinna, som forsvarar landet sitt med skjoldet, får meg til å sova lite. Sverd beit i skjolda.» Både kvinna, gleda og svevnløysa finn ein her, til og med verbet *kenna* er brukt på same måten. Det kan forresten hende at vi her har for oss eit fast uttrykk *kenna e – m at sofa lítit*, som har vori brukt for å uttrykke sterke liden-skapar. Vi kjenner det òg frå eit dikt i fornaldarsagaen om Halv og Halvsrekkane, der Hrókr inn svartir klagar over drapet på broren:

*Slíkt kennir mér
at sofa lítit
marga grímu
ok mjök vaka,
er bróðir minn
brenna skyldi
kvíkr í eldi
með konungs rekkum.*

«Det får meg til å sova lite og vaka mange netter, at bror minn skulle brenna levande i elden saman med kongsmennene.»¹⁹) I vårt vers lyt vi vel gå ut ifrå at det er kjærleiken som gjer svevnlaus og truloving eller ekteskap som gjer glad.

Reint formelt er ikkje strofen slik han skal vera etter reglane for skaldskap. Fyrste lina har berre fem stavingar og nest siste staving i same lina, i ordet *vera*, er i klassisk gammalnorsk stutt, medan vi skulle vente lang staving. Men på slutten av 1200-talet skulle det vera mogeleg å tenke seg at dette ordet hadde fått lang vokal, slik som det gammalnorske *veri* har lang vokal i nyare norsk, t. d. Lomvær og Vågåvær.

Det er noko positivt over innhaldet i denne halvstrofen, men det er ikkje sikkert ein kan seia det same om den fragmentariske strofen eg nemnde, og som vi no tek for oss.

Det er att berre ei flis av den opphavlege runepinnen, og denne flisa er dessutan sundbroten i fleire stykke. Det som sikkert kan lesast ser slik ut.

(breidsida) **snotgat laussanlatalingunirfyrirur**

???om æ???rho?mærfyrirmonom

(smalsida) **?æ???mbæ???bar??**

Dei siste runene står på det som er att av sida «over» breidsida, toppane av runene er her skadde og borte.

Runene på breidsida kan vi dele opp i tre drottkvætt-liner. *Snót gat lausan láta* gir ei god a-line, og b-lina som høyrer til oppfattar eg slik: *lín-Gunnr fyrir ver sínum*. I det siste ordet er då dei fyrste runene restituerte med støtte i at ordet kan ha aðalhending med *lín*. Resten av runene på den sida blir så ei ny a-line, og utfyllinga av denne lina gir seg sjølv: *Enn er hon mær fyrir monnum*, «Enn er ho ei møy for menn». Etter innhaldet høver denne lina godt som eit innskot, som ofte står i tredje lina i helmingen. Fyrste og andre lina skulle ein då vente hadde eit framhald i den fjerde lina som no vantar. Det er difor uråd å få full greide på innhaldet av denne halvstrofen. *Lín-Gunnr* er ein kjenning for kvinne, og

det som er att av hovudinnhaldet i halvstrofen kan omsettast slik: «Den kloke kvinna laut gi slipp på – – – for husbonden sin. Enn er ho ei møy for menn.» Kva ho laut sleppe veit vi ikkje, men innskotet kunne tyde på at vi har for oss erotisk dikting, kanskje på det folkelege plan. Runelina som står på kanten av flisa inneheld sikkert også ein del av strofen, sannsynlegvis slutten av ein annan helming, anten før eller etter den vi har mest att av. Denne lina er altfor fragmentarisk til at vi kan seia noko om innhaldet.

Det same lyt vi diverre seia om den neste innskrifta, der vi har dei sørgjelege rester av to drottkvætt-strofer. Dei har stått fordelte på dei fire sidene av ein tilskoren pinne, som er avbroten omlag midt på etter det ein kan rekne seg til. Det som er att er slutten av kvar runeline. Dei to fyrste linene inneheld resten av den eine strofen, og dei to siste den andre strofen. Vi kan plassere restene inn i strofeskjemaet slik:

- - - - -	- - - - -
- - - - - hia.	- - - - -
orlæik. þinum. æinskis.	- - - - -
uærþr. um. kumnafærþir/	-?ota. ræyni. gautu?.
- - - - -	ranar. lioma. konon?s.
- - - - -	?o?? / - - - - -
- - - - - þknan	- - - - -
tring. a. bløþ? .?kr?ngir /	- - - þ.urabitri. hlufu

Her vil ein kjenne att ein heil del ord, men som rimeleg er kan ein ikkje få nokon samanheng i det. Det er tale om *ørleik*, pil-leik, kamp; *gumna*, gen. pl. til *gumi marn* (jfr. brudgom); *ferðir*, ferder, reiser. Det er også tale om ein konge, *konungs*, og vi finn mange ord som er vel kjende frå kjenningar: *blóði*, *Ránar*, *ljóma* osv. I siste line kunne det vera tale om *rabitri*, stridshest, men ein skal kanskje heller lesa ei samansetning med *bítr* av same type som vi har i fiskenamnet *steinbítr*, og i namnet på Håkon den godes sverd *Kvernbítr*. Nokre ord er vi svært usikre på; t. d. **uærþr** som

burde byrje på vokal. Vi har *sker(e)ngir* som er den mest sannsynlege restitusjonen og som kan vera ei form av eit verbum **skrengja* av same rot som *skrangle*. Det siste ordet **hlufa** bør ha lang rotvokal og er også vanskeleg å forklare. Men heile teksta er så fragmentarisk at det tener ikkje til noko å drøfte moglege restitusjonar nærare.

Det siste skaldeverset eg skal nemne er ikkje, som alle dei andre, i drottkvætt versemål, men i *hrynhent*, det same versemålet som det store religiøse diktet *Lilja* er dikta i og som difor også blir kalla *liljulag*. Det er same reglar for metrikken her som i drottkvætt, men kvar line er utvida med to stavingar, den eine trykksterk. Pinnen der denne strofen står er òg diverre avbroten, og innskrifta lyder slik:

maþr:skalhonum:hæift:n?????at:uist - - - - -

slit:uiha:lqutomk:hioik:kirþ??k:r? - - - - -

uaki:hykaþ:fylkna:manat:hirþum: - - - - -

n:fqurum:snyra:knæfa:þøyk??? - - kraka? - - - - -

På same måten som med den førre innskrifta kan vi på grunnlag av metret og ei berekning av kva som vantar i kvar runeline, sette opp verset på denne måten, med slike normaliseringar og restitusjonar som eg meiner ein bør ha med:

*Maðr skal honum heipt nenna
 hvat vist - - - - -
 - - - - - slett vega látumk
 hjó ek gyrðing r - - - - -
 - - - - - vaki hykk-at
 fylgna manat hirðum - - - -
 - - - - - -n fœrum snýra
 knefa þeygir - - kráka - -*

Også her vantar det for mykje til at ein kan få nokon samanheng i innhaldet. Det ein kan seia er at det er tale om *heipt*, fiendskap, hat, ovund, sinne, samstundes som det er tale om å drepa: *vega*. Det ser òg ut til å vera snakk om å *snúa fœrum*, som vel kunne tyde: gi seg over,

røme, men meir er det vel vanskeleg å seia om dette. Interessantare er det å legge merke til at versemålet *hrynhent* har vori i bruk i Bergen omkring år 1200. Dei skaldane som vi elles veit har brukt dette versemålet er alle komne frå områda vest om havet, frå Sudrøyane og frå Island.

Det er ikkje berre denne hrynhent-strofen som får oss til å tenke oss om, i det heile må vår oppfatning av vilkåra for skaldedikting i Noreg reviderast etter desse funna, som har gitt oss hrynhentstrofen frå omkring 1200, to drottkvættstrofer frå same tid, to drottkvættstrofer frå midten av 1200-talet, ein halv drottkvættstrofe frå slutten av 1200-talet og ein heil drottkvættstrofe frå 1330-åra. Dette viser ei levande interesse for den vanskelege skaldekunsten, sjølv mellom vanleg folk i eit mellomaldersk bysamfunn i Noreg. Og dette i ei tid og på eit område der ein før meinte islendingane fullstendig rådde grunnen aleine.

Ikkje berre skaldediktinga er representert i Bergens-materialet. Den andre hovuddiktarten, Edda-typen, har vi òg representert nokså fyldig med fleire særst interessante tekster. I ei lang, men sørgjeleg maltraktert innskrift kan vi lesa brotstykke av eit dikt i *ljóðahátt* versemål, det same versemålet som *Hávamál* er dikta i. Innskrifta står på to fliser av ein lang pinne, og av dei restene vi har att kan vi slutte oss til at ho har hatt minst 300 runer. Det er diverre ikkje mykje av dette ein no kan lesa. Omlag 3/5 av den eine sida av pinnen er likevel uskadd og her kan vi lesa:

-- **asigæþiþri: tilfjors: sæl. ekþapottomk. eruitsatomk. ihia. okkomat-
okkar: m. ameþal. iuirne. undir: sakaþatek. umokat**

Midtpartiet av dette kan ein utan vidare forstå:

*Sæl(l) ek þá þóttumk
er vit sátumk í hjá,
ok komat okkar maðr á meðal.*

Dette er ein typisk halvstrofe i *ljóðahátt* versemål, og det som kjem etter kan kanskje vera neste halvstrofe, eller ein del av den. Ein kunne lesa

*Yfir né undir sakaðatk
um ok at - - - - (eller: um okkart - - -)*

Dersom heile innskripta har vori i dette versemålet ville det ha vori plass til tre ljodahått-strofer i dei ca. 300 runene vi no har rester av.

Innhaldet av den forståelege delen lyder i omsetting: «Sæl eg då tyktest, då vi sat saman, og ikkje eit menneske kom mellom oss.»²⁰) Fyrste lina her svarar ord til anna til fyrste lina i Hamðismál 21:

*Sæll ek þá þættumk
er ek sjá knetta
Hamði ok Sþrla
i hǫllu minni.*

«Sæl ville eg tykkjast om eg fekk sjá Hamde og Sorle i halla mi.» Den einaste skilnaden er at verbet her står i konjunktiv. Resten av halvstrofen minner om eit anna dikt, eit lausvers som er tilskrivi Gisle Surrson, og som han skal ha dikta ved haugen til venen Vestein etter at han var drepen og hauglagd.

*Betr hugðak þá brigðir,
biðkat draums ens þriðja
slíks, af svefni vǫkðum,
sárteina, Vésteini,
þás vit í sal sátum
Sigrhadds við mjød gladdir,
komska maðr á miðli
mín né hans, at víni.*

Eg set om berre det som kjem oss ved her: «Betre trudde eg det var for Vestein då vi sat mjødglaude over vinen i Sigerhadds sal, og ingen mann kom mellom han og meg.» Det er så store likskapar mellom vår halvstrofe og Gisles at det er vanskeleg å tenke seg at det ikkje er ein samanheng på ein eller annan måte. Men korleis den skal forklarast er ikkje godt å seia når vi har så lite materiale å bygge på.

Så sørgjeleg fragmentarisk denne innskripta enn er så er ho i alle fall lang nok til å vise at versemålet ljodahått også finst på norsk grunn. Det er elles ikkje kjent utanfor islandsk overlevering. I Edda-diktinga er dette

versemålet ikkje brukt i episke, forteljande dikt, men i dikt som inneheld berre direkte tale, monologar eller replikkvekslingar, slik som i Grímnismál og Lokasenna; dessutan er det brukt i såkalla gnomisk dikting, som t. d. Hávamál. Vårt dikt er tydelegvis av den fyrste typen, med direkte tale. Men om vi her har for oss eit originalt dikt, skrivi ned av diktaren på staden (eit dikt om venskap eller kjærleik) eller om vi har ei nedteikning av eit Edda-dikt, henta frå den munnlege tradisjonen, vil eg ikkje seia noko sikkert om, men innskrifta er omlag samtidig med Eddahandskriftet Codex Regius, eller kanskje noko yngre, frå omkring 1300.

Den neste innskrifta vi skal ta for oss er om lag hundre år eldre enn den førre, men kunne på same måten som den, reknast som ei nedteikning av Edda-vers. Ho finst på ein noko ujamn pinne som er avbroten, utan at vi sikkert kan seia om det dermed har komi bort runer. Runene står på to sider, og innskrifta lyder slik:

hæil:seþu:ok:ihuhum:gopom / þor:þik:þig:gi:open:þik:æihi:

Her er ingen tvil om lesinga:

*Heil(l) sé þú
ok í hugum góðum.
Þórr þik þiggi.
Óðinn þik eigi.*

«Ver du vel faren og venleg til sinns. Måtte Tor ta i mot deg. Måtte Odin eige deg.» Dette er òg ein halvstrofe i ljodahått versesmål, i ein avart som blir kalla *galdralag* og der siste lina er fordobla. Innhaldet i halvstrofen virkar noko sjølvmotseiande på oss, med ynsket om å vera heill, sunn, vel faren, og så dette at Tor og Odin skal ta imot. Det siste må jo gjelde det som skal gå for seg etter at vedkomande er død. Forsåvidt kan det kanskje tenkast at ein del av denne innskrifta er komen bort då pinnen vart avbroten, og at det vi no har att er brotstykke av ein heil strofe. På den andre sida kan det tenkast at innskrifta slik vi har henne er mynta på ein som alt er død, og at det er tale om gode ynskje for den andre verda. Men ei innskrift med verkeleg religiøst, heident innhald kan vel vanskeleg

tenkast på kong Sverres tid. Rett nok var det ikkje så mykje ein skulle skrape på den kristne mellomalderske bergenseren før heidningen kom fram, men aktiv heidenskap er likevel noko anna. Meir truleg er det vel at vi har med eit tilfeldig sitat frå Edda-diktinga å gjera, eit sitat som kan ha vori brukt i ein høveleg situasjon. Slektskapen med Edda-diktinga ser ein tydeleg når ein samanliknar med Hymiskviða 11, der tenestejenta kjem inn og helsar Hyme med:

*Ver þú heill, Hymir.
í hugum góðum.*

Vi kan òg minne om Hárbarðsljóð 24 der Hårbard sier at

*Óðinn á jarla
þá er í val falla,
en Þórr á þræla kyn.*

«Odin eig dei jarlar som fell i kamp, og Tor eig træleslekta.» Dette at Odin skal ha dei som fell i kamp er ei vanleg oppfatning, og eit liknande ynskje, som det i vår innskrift, finn vi i Styrbjarnar þáttr sviákappa. Der er det fortalt om kong Eirik at han hadde blota til Odin før slaget på Fyresvollane. Han fekk då greie på at han skulle kaste eit sivstrå over Styrbjørns her og seia: *Óðinn á yðr alla*. «Odin eig dykk alle». Dette viste seg å ha ein forferdeleg virkning på Styrbjørns flokk.

Endå halvstrofen, både ved si form, galdralag, og ved sitt innhald kan sjå ut som ei magisk innskrift, har eg vondt for å rekne henne til den kategorien. Det kan ein derimot trygt med neste innskrift, som vi no går over til.

Denne innskrifta er uskadd og finst på ein firkanta pinne. Alle runene står på ei side.

**imestæin hæitti at arirøykr riuki:aldrisæypir soþne:utyl:innkyl imi-
stein hæitti**

*Ími stein heitti,
at ari(n)-reykr rjúki!
Aldri seyðir soðni!*

út yl!
inn kyl!
Ími stein heitti!

«Ime hita steinen så árerøyken skal ryke. Aldri skal kjøtet koke ferdig. Ut med varmen. Inn med kjølda. Ime hita steinen.» Her er det ikkje tale om noko fast versemål, men det er jo tydeleg metrisk, med parallelle liner, allitterasjon og til og med to stuttliner med enderim. Det er ein slags galdr vi har for oss, og det er tydeleg at det ikkje er velvilje som ligg attom kraftsatsen.

Situasjonen siktar til den framgangsmåten som før var vanleg når ein skulle verme opp nokolunde store kvanta av ymist slag. Ein kunne koke på den måten at ein hita opp steinar og slepte dei opp i vatn i eit høveleg kjerald. Så hadde ein på nye steinar etterkvart som dei vart avkjølde. Slik kunne ein t. d. godt koke i trekar. Ein annan måte var å grava ei grop i jorda, gjera opp eit stort bål der og verme steinar i elden. Når alt var godt opphita og veden var brend til kol, kunne ein så legge kjøt oppi og dekke det heile til. Dette er ein *seyðir*. I vår innskrift er det tale om bae typane av oppverming av steinar, den eine på åren, den andre i søyden. Og her skal alt gå galt. Røyken frå åren skal slå ned og søyden skal ikkje vera varm nok. Varmen skal ut og kjølda skal inn.

Men kven er så *Ími* som får til alt dette. Ordet er kjent som mannsnamn på Island og det skal òg vera brukt som namn på jotun, men her er det meir vanleg med den sterke forma *Ímr*, som dessutan er kjend som ulveheiti. Ein kunne kanskje tenke seg Imi som eit vette som på ein eller annan måte var verksamt ved kokning med steinar, og at namnet då hadde samband med nøytrumsordet *ím*, som tyder støv eller belegg. Dette ordet er brukt i omsetting av latin *pulvis*. Kanskje kan det ha vori brukt om belegg og sot på koksteinar. Det er truleg at det vil laga seg eit slikt belegg eller ei skorpe på slike steinar, og denne vil då bli brend av att når steinen blir hita på nytt. Kanskje det er ifrå slik koksteinshiting at det biletet er henta som vi møter i fleire religiøse tekster der det er tale

om reinsking frå synder. Fritzner har fleire døme, men her skal berre siterast eitt: *Guð kallast eldr því, at hann brennir af oss synda ím*. Frå nyare tid kan vi òg dra fram eit ord *ím* som vi kjenner frå færøysk, shetlandsnorn og orknøy-norn, og som tyder sot på ein kjele. I alle tilfelle må Ime vera ein som har makt over varmen ved matlaginga. Dette minner oss om den kjende segna om jotnen Tjatse som, vel med trolldom, fekk det slik til at søyden ikkje koka ferdig for Odin, Loke og Høne. Dei undrar seg over kva det kan koma av, men til slutt høyrer dei at det blir sagt i eika over dei, at der sat den som meinte han rådde for at *eigi soðnaði á seyðinum*.²¹) Om Ime er eit slikt kokevette, vil ikkje dette forundre oss. Frå nyare tid finst det ei mengd opplysningar om ymse vette som kunne gripe inn under matlaginga, og om ei mengd av rådgjerder ein måtte taka til for å gardere seg mot slikt. Etter dette skulle vi vel kunne tenke oss Ime som eit årevette som hadde tilhald i elden og som var karakterisert ved *ím*, sot eller belegg av anna slag.

Innskrifta er utan tvil ein trylleformel som i Bangs Hexeformularer vel ville ha vori ført opp under kapitlet *Maning i episk form*. I denne samlinga finn vi òg ein parallell til vår innskrift. Det er ein maningsformel mot «Senge-Heta» d. e. sårfeber (folk trudde at sårfeberen hadde sin grunn i sengevarmen), som Bang har henta frå ei svartebok frå Aurskog. Boka er nedskriven i 1815 og der står

*Ud, Ølen
og ind Kjølen!
I 3de N. (I trende Navne)²²*

Endå det ligg vel 500 år mellom dei to oppskriftene viser samanhengen godt kva for eit miljø innskrifta vår høyrer heime i.

Trass i mange fromme innskrifter både på norsk og på latin, med Ave Maria, Pater Noster, Kyrie Eleison osv. har mange sett sin lit til mørkemaktene når det var noko særleg dei ville oppnå. Som ein siste illustrasjon til det vil eg ta fram ein pinne med ein ramheidensk formel

som ein eller annan mot slutten av 1300-talet ville bruke, kanskje for å få ei jente til å elske seg.

Innskrifta står på ein firkanta pinne, som diverre, som så mange andre, er avbroten i den eine enden, slik at slutten av dei fire innskriftlinene vantar. Det som er att ser slik ut:

ristek: bot: runar: rist: ekbiarh: runar: æain: faluip: aluom: tuiualtuiþ: trolom: þreualt: uip: þ(us)--- uipenneskøþo: skah: ualkyrriu: sua: at: æi- mehi: þo: atæuili: læuis: kona: liui: þinuk? --- eksender: þer: ekseaper: ylhiar: erhi: okoþola: aþer: rini: upole: auk: ioluns: moþ: sittu: aldri: sop- þu: aldri --- ant: mer: sem: sialpre: þer: beirist: rubus: rabus: eþ: aranta- bus: laus: abus: rosa: gauda? ---

Dette meiner eg vi kan normalisere og sette opp på denne måten:

*Ríst ek bótrúnar,
ríst ek bjargrúnar,
einfalt við alfum,
tvífalt við trollum,
þrífalt við þursum*

*við inni skæðu
'skag'-valkyrju
svát ei megi
þótt æ vili
lævis kona
lífi þínu*

*ek sendi þér,
ek síða þér
ylgjar ergi ok úþola.
Á þér renni úþóli
ok 'ioluns' móð.
Sittu aldri,
sof þu aldri*

ant mér sem sjalfri þér. Beirist rubus osv.

«Eg rister botruner, eg rister bergingsruner. Ein gong mot alvane, dobbelt mot trolla, tredobbelt mot tussane --- mot den skadelege 'skag'-valkyrja slik at ho aldri skal kunne endå ho allstødt vil. (Du) meinwise kone!

Livet ditt – – – eg sender på deg, eg seider på deg ulveargskap og utole. Måtte utolig pine og 'ioluns' elende renne på deg. Du skal aldri få sitte, du skal aldri få sova, – – – elsk meg som sjølv deg. Beirist osv.»

Dette er sterk magi, sikkert ein galdr, med dei parallellismane som vi reknar med høyrde til diktforma og som skulle banke inn meininga og gjera verknaden dobbelt sterk. Trolldomen skal virke mot alvar, troll og tussar og mot den skadelege valkyrja. Det blir brukt seid og sending, og denne trolldomen skal føre med seg ulveargskap og allslags vondt. Det er ikkje heilt klårt kven det er innskifta vender seg til i siste delen, frå *lífi þínu* og frametter. Det kan vera valkyrja som skal få alt det vonde, eller det kan vera ein person som heile galderen er retta mot. Dette er i tilfelle ei kvinne, eller eit kvinneleg vesen, noko vi ser av forma *sjalfri* som er dativ sing. femininum. Heile galderen munnar ut i ei oppfordring: «Elsk meg som deg sjølv», og ein kunne jo tenke seg at føremålet med trollskaopen var å vinne ei jente. Men dette er berre ei gissing, avslutninga kan ha same meininga som avslutninga av ein maningsformel mot avund frå Flå i Hallingdal.

Dæ va Jesus og Santepær
gik over Brue den breie.
Saa mødte dei Agun.
«Haa ska du hen?»
sa Santepær.
«Je skal te nemmaste Granne
aa eta aa øie
aa snaa aa snøie»,
svara Agun.
«Du skal de att venne»,
sa Santepær,
«du ska unne din Granne
saa godt som de sjøl,
ja, inn te dit inderste Hjerterøte.»²³⁾

Men kva no meininga enn har vori i vår innskrift så er det i alle fall ei uvanleg saftig tekst. Forutan dei gamle velprøvde og kjende rådene er her brukt nymotens, halvkristelege, magiske ord for å sette ein ekstra spiss på og for å gjera verknaden så sikker som mogeleg.

Heile formelen er av Edda-type. Han byrjar med ein regelrett halvstrofe i galdralag og held så fram i ei blanding av fornyrdslag og ljoda-hått. Men ikkje berre versemålet viser tilknytning til Edda-diktinga, ein stor del av stoffet må vera henta direkte frå Edda-tradisjon. Nettopp derfor er denne innskriфта særleg interessant.

Den som har stelt noko med Edda-dikt vil straks «kjenne att» dei to fyrste linene i galderen. Det er i Sigrdrífumál vi finn det som minner: Sigrdrífa lærer Sigurd nyttige kunnskapar, deriblant dei som Mimes hovud fortalde om:

Þat eru bókrúnar,
þat eru bjargrúnar
ok allar ølrúnar
ok mætar meginrúnar
hveim er þær kná úviltar
ok úspiltar
sér at heillum hafa.

«Det er bokruner, det er bergingsruner, og alle ølruner og herlege kraftruner for den som kan nytte dei uspilte og uvilte til sin eigen bate.» I vår innskrift er tydeligvis Sigrdrífas oppfordring følgt, men diktaren og den som har skrivi runene har ei betre og meir opphavleg tekst enn det hundre år eldre Edda-handskriftet Codex Regius. I vår innskrift les vi **bot:runar** (Fig. 10a) der Codex Regius har *bocr(vnar)* (Fig. 11 a). Dette gir mykje betre meining saman med *bjargrúnar*, og i Sigrdrífumál får vi parallellitet mellom dei tre uttrykka *bótrúnar*, *bjargrúnar* og *ølrúnar*. Dei fyrste gir bot og betring, bjargrunene gir berging, også i barselsnaud²⁴), og ølrunene gir vern, på same måten som det magiske ordet *alu*, som vi finn i mange eldre runeinnskrifter,²⁵) og som vi lyt oppfatte som eit

vernande ord. Feilskrivninga *boc-* for *bot-* i Codex Regius er så lett forståeleg at det i grunnen er rart at forslag om retting til *bot-* ikkje er sett fram før. Likskapen ser ein tydeleg når ein samanliknar *boc-* i Sigrdrífumál med *bót* i Helga kviða Hundingsbana II 44 (Fig. 11).

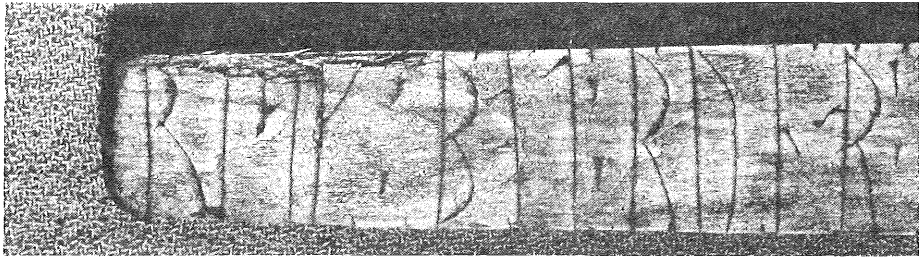
Ein annan strofe frå Eddaen blir vi òg minte om i denne innskrifta. Det er str. 38 i det fyrste diktet om Helge Hundingsbane:

*Þú vart in skæða
skass valkyrja
øtul, ámatlig
at Alfður.
Mundu einherjar
allir berjast,
svevís kona,
um sakar þínar.*

Her har vi den same «skadelege valkyrja», men Eddahandskriftet har *scas* der runepinnen har **skah** (Fig. 10 b). *Scas* har valda store vanskar for dei som skulle kommentere Edda-diktet. *Skass* eller *skars* er elles kjent som eit substantiv som tyder trollkjerring, men det er eit nøytrums-ord og difor vanskeleg å forlike med *in skæða*. Dei forslaga til forklaring som er komne virkar ikkje heilt overtydande. Men no er det kanskje mogeleg å koma løysinga av problemet noko nærare.

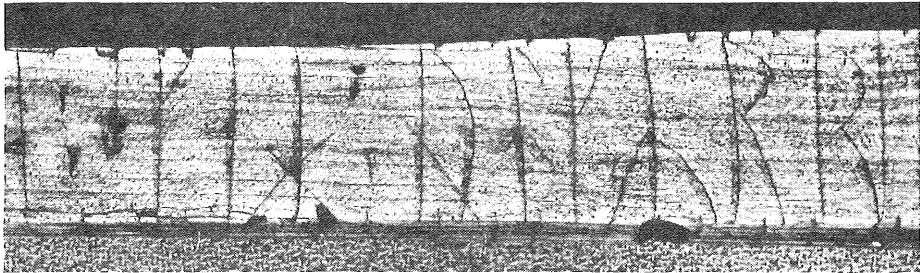
Skrivemåten *scas* kan faktisk også forklårast som ein avskrivingsfeil der forelegget har hatt *scag*. Forelegget kan ha hatt ein noko utydeleg skriven *g* som avskrivaren kunne lesa som kapital *S*, som var den vanlege skrivemåten for dobbel-*s*. Dersom ordet 'skag' var uforståeleg for han, ville han då sjå eit lett kjenneleg ord *skass* som, når det galdt meining, høvde vel ved sida av *in skæða valkyrja*, men som var vanskeleg å passe inn i syntaksen. Slikt var likevel ikkje skrivarane alltid så nøye med.

Lesemåten *skag valkyrja* gir oss ikkje noka lett forståeleg tekst, men eg skal prøve å legge fram ei tolking som eg meiner kan ha noko for seg. *Skag* må settast i samband med verbet *skaga*, som tyder stikke fram

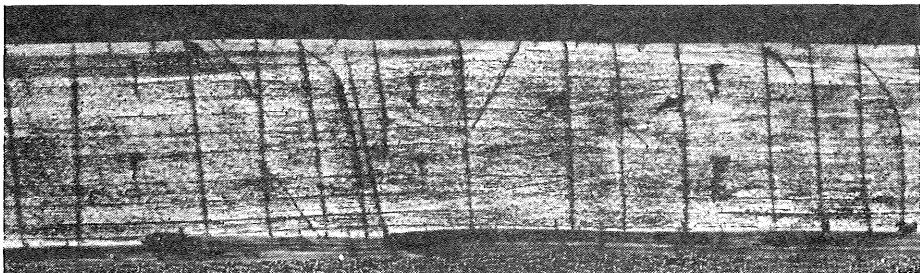
ristek: bot: runar: - -

a

- - o: skah: ualkyrri(u) - -]

b

- - li: læuis: kona: liu - -

c

Fig. 10. Detaljar av den store galderen.
Details of one of the incantations.

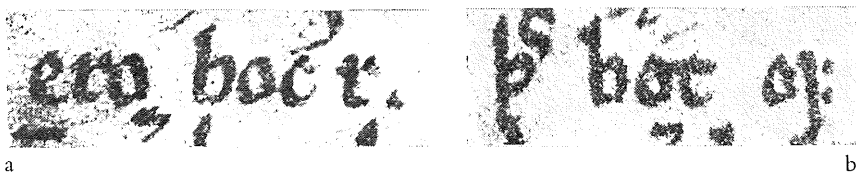
(þat) ero boc *rvnar*.þess bót of (*vinna*).

Fig. 11. Skrivemåten av *boc-* og *bót* i Codex Regius
(reprodusert etter Munksgaards facsimili-utg.).

el. ut over frå ein annan ting. Den same rotstavinga har vi sikkert i valkyrjenamnet *Skogul*, og det kunne vera freistande å sjå ein samanheng her mellom *skag-valkyrja* og *Skogul*. Skogul heiter òg *Geirskogul*, spjut-Skogul, og i namneramsene Þulur finst dette namnet saman med *Geir-driful*, den som «driv» spjut. Tydingane av omgrepa *drifa* og *skaga* ligg ikkje så langt frå kvarandre og kunne vel bae vera brukt om det å stikke med spjutet, medan *skaga* vel vanskeleg kunne brukast om det å få spjutet til å fly gjennom lufta.

Saman med Skogul er ofte nemnd valkyrja *Gøndul*. Namna er parallelle lagingar, og vi er freista til å sjå ein parallellitet også i opphav og tyding. Til rota *skag-* i Skogul svarar *gand* i Gøndul. Ordet *gand(m)* er i nyare norsk brukt om ein oppståande, helst kvass, pinne som krøtter eller folk kunne ska seg på. I gammalnorsk er det nytta om ein kjepp som trollkjerringane brukte til trollskap. Men omgrepet *gand* varierer ein del frå stad til stad og har vel òg skift noko med tida. Nils Lid har lagt fram eit stort materiale for å klårlegge trolldom med *gand* og liknande føregjerder som finnskot, trollskot, alvkule, alvskot, sending osv. Svært forenkla kunne ein seia at det her er tale om trolldom som virkar på den måten at noko blir sendt av stad for å gjera vondt. Dette 'noko' er dels den vonde hugen til trollmannen eller trollkjerringa, dels noko konkret som ein kunne finne i skrotten på den som vart ute for trolldomen: kvasse pinnar, beinfliser i kjøtet og kuler (*ægagropili bezoar*) i innvollane

på krøtter, osv. Som døme vil det her vera på sin plass å nemne ein trylleformel som skriv seg omlag frå same tid som vår innskrift og som likeins er frå Bergen. I eit brev frå 8. februar 1325 fortel biskop Audfinn av Bergen om eit forhør han hadde haldi over trollkjerringa Ragnhild Tregagås. Her siterer han ein trylleformel som ho hadde brukt for å få løyst opp eit ekteskap. Formelen lyder slik:

Ritt ek í frá mér

gønduls øndum.

Einn þér í bak bíti.

Annarr í brjóst þér bíti.

Þríði snúi uppá þik heimt ok øfund.

«Eg sender ut frå meg 'gønduls' andar. Ein bite deg i ryggen. Ein annan i brystet deg bite. Ein tredje vende mot deg hat og øvund.»²⁶⁾

Nils Lid meiner at det her er tale om 'åndene' til ein liten gand, *gøndull* (m) og dei skal fara avstad og gjera vondt, på same måte som elles gand, finnskot osv.²⁷⁾. Eg trur likevel det kan vera tale om «valkyrja» *Gøndul*. På 1300-talet kan det godt tenkast at namnet kunne få genitivs -s, i staden for -ar, som det skulle ha i klassisk gno. Hennes 'ånder' var det då Ragnhild dreiv i frå seg. Vårt '*skag*' vil eg gjerne oppfatte som ein magisk 'sending' av same type.

Valkyrjer av denne typen ligg på eit heilt anna folkeleg og lågare plan enn dei to som Eyvindr Skáldaspillir fortel vart sende ut av Odin for å kære den kongen som skulle gjeste Valhall. Dei heitte òg *Gøndul* og *Skogul*. Dei sat til hest, væpna med spjut, skjold og hjelm, og Skogul blir til og med kalla *in ríkja*, den mektige, gjæve. Vår valkyrje derimot er skadeleg og meinvis; og i Helgediktet er ordet *valkyrje* brukt som skjellsord, og ho er både skadeleg, atal og fæl. Eg trur dessutan at den siste valkyrja ikkje var '*svevis*' som handskriftet har, men *lævis*, som vår valkyrje (Fig. 10 c).

Ordet *svevis* i Codex Regius har vori vanskeleg å tolke for kommentatorane. Men med vår tekst framfor seg vil det vera freistande også her

å tenke seg ei feillesing av forelegget, som kan ha hatt *lævis*. Feillesinga er lett å forklare grafisk ved at *l* er lesen som lang *s* (*l*) og ligaturen *æ* er oppfatta som *ve*. Dette har skrivaren så mykje lettare kunna gjera fordi han var van med å skrive *ē* for *æ*-lyden. Dei andre stadene *lævis* finst i handskriftet er det skrivi *lēvis(i)*.²⁸) Det er likevel ein hake ved denne rettinga og det er at allitterasjonen i siste lineparet blir borte. Ein må vel då tenke seg at *sakar* i siste line også var feil for eit ord som byrjar med *l*, og at anten *svevis* eller *sakar* var lesi feil og at det andre deretter var retta for å få til allitterasjon. Ein kunne her tenke på *lokur* eller *lokkur*, av *lok(k)a*, eit femininumord vi kjenner i samansetninga *vardlok(k)a* som namn på ein tryllesong som ei ung jente på Grønland, Gudrid, song i den berømte scenen i Eirik Raudes saga der volva Torbjørg blir skildra så nøye medan ho driv sine kunster. Det same ordet *lok(k)a* finst visstnok òg i samansetninga dat. pl. *langlokum* brukt som namn på eit særskilt slags versemål. Dessutan har vi det i ein noko uklar samanheng i diktet Gró-galdr. Men i alle desse tilfella ser det ut til å ha noko med dikt og vers å gjera. I Helgediktet vil det difor vera freistande å lesa:

*Mundu einherjar
allir berjast,
lævis kona,
um lokur þínar.*

«alle einherjar måtte slåss, meinvise kone, på grunn av dine galdrar.» Ei feillesing *sakar* for *lokur* er vel ikkje så lett å forstå som dei andre feillesingane vi har sett på, men er det tale om ei medviten retting er det ikkje urimeleg.²⁹)

I framhaldet av innskrifta er det nokre passasjer som er vanskelege å tolke. **ekseaþer** kan vel lesast på fleire måtar, men eg har valt å sjå det som ein parallell til **eksender:þer** det vil seia eg deler det opp i **ek sea þer**. Predikatet **sea** skulle då vera 1. pers. indikativ, presens av eit a-verbum som kunne parallelliserast med *senda*. Eg har då tenkt meg eit *síða* som då vil vera ein variant til dei to kjende ia-verba, *síða* og *seiða*, og til det

sterke verbet *síða*. Omgrepa *seid* og *sending* er nokså parallelle og høyrer til same krinsen som vi har vori borte i i samband med '*skag*' og *gand*. Dei to setningane høver godt saman: «Eg sender på deg, eg seider på deg».

Det som skal sendast og seidast er *ylgjar ergi ok úþola*, «ulvetispas argskap og utole». Kva som direkte er meint med *ylgjar ergi* er eg ikkje heilt sikker på, men det heng vel i hop med førestellingane om *hamhleypa*, *fara í hamförum* o. l., altså det å fara i dyreham, bli varulv. Det er vel meininga at den som galderen siktar til skal få li alt det vonde som følgjer med *hamremi*, det å vera *hamramr*. Omgrepa *ergi* og *úþoli* kjenner vi att frå Edda-diktet Skírnismál 36:

*Þurs rist ek þér
ok þrjá stafi
ergi ok æði
ok úþola,*

«Þurs (þ-runa) rister eg mot deg, og tre stavar: argskap (utuktig lyst) og galskap (omlag det same som *ergi*) og utolig pine.»

Det er Skirne som trugar med dette dersom Gerd ikkje vil gjera som han og Frøy vil. Noko tidlegare i galderen sin brukar han òg *úþoli* saman med andre fæle omgrep. *Ergi* og *úþoli* er tydelegvis ord som er gode å ta til når ein skal laga ei våbøn. Til same gruppe ord må **ioluns: moþ** reknast. '*iolun*' kjenner vi att frå den eine drottkvætt-strofen og vi veit ikkje kva det tyder. Det er freistande å gjera den enkle rettinga til *jötun* og samanlikne med samansetninga *jötunnmóðr* som vi kjenner frå Hávamál og Grøttasǫngr. Men sidan vi har to døme på dette '*iolun*' bør ein vel gå ut ifrå at ordet eksisterte. Vi kunne vel då sette det i samband med '*ioll*' i Lokasenna 3. Før Loke går inn i Æges hall seier han:

*'ioll' ok 'áfo'
færi ek ása sonum,
ok blend ek þeim svá meini mjǫð.*

«'*ioll*' og '*áfo*' fører eg til gudane, og blandar på den måten mjøden for dei med mein.» I neste strofe, som er ein parallell står det *hrópi ok rógi*

som b e tyder baktaling, bakvasking, strid. Det er her tale om vonde ynskje, og det ligg *mein* i omgrepet 'ioll', og det same ventar vi ligg attom 'iolun'  g.

Siste del av innskrifta er ei rekke med latinfarga ord utan meining. Slike ord er kjende frå ei mengd trylleformularar fr  vidt skilde tider. Dei blir vanleg kalla *efesia grammata* etter dei orda som prestinnene ved oraklet i Efesus brukte ved sine sp domar.

I ei så vidt sein innskrift kunne ein vente ein del seine trekk i språket. Eg skal ikkje gå noko nærare inn på dette, berre peike på den analoge forma **ek sender** for *ek sendi* og dativen i **aper:rini**, der ein ville vente akkusativ. Elles kan ein merke seg uvanlege skrivem tar for spirantane *f* og *v* og for vokallydane *æ* og *ei*.

F r Bergens-innskriftene kom for dagen kjende vi, frå same tidbolken, to innskrifter som inneheldt metriske tekster i Edda-versemål, den eine på ein pinne fr  Årdal kyrkje i Sogn,³⁰⁾ og den andre på eit suppebein funni i bygrunnen i Trondheim.³¹⁾ Fr   l kyrkje kjende vi ein liten kvidling i det same versemålet som det norske runediktet.³²⁾ Fr  Urnes kyrkje hadde vi ein kvidling i eit slags drottkvætt,³³⁾ og endeleg fr  Vinje kyrkje ein hel strofe i drottkvætt, som kan daterast til 1194.³⁴⁾ Elles fanst det nok også tekster med tilløp til vers, men det er berre desse fem som er verde   nemne. No har vi d , i tillegg til desse, to heile strofer, ein heil halvstrofe og brotstykke av fire heile strofer i skalde-versemål, forutan nokre kvidlingar. Av innskrifter med tilknytning til Edda-diktinga har vi i alle fall tre. I tid er desse metriske innskriftene fordelte utover to hundre år, frå tida noko f r 1200 til bort imot 1400. Dei viser at drottkvætt-diktinga var fullt levande ved midten av 1300-talet, at ljodahått-versemålet var levande omkring 1300 og at det bort imot 1400 kunne brukast ein galder med ein serie tilknytningar til Edda-diktinga. Dette må få konsekvensar for vår oppfatning av litteraturhistoria i Noreg i h gmellomalderen, og for synet v rt på kor p litande

den munnlege tradisjonen er. Tekstene viser at det har vori eit miljø for alliterasjonsdiktning til langt ut på 1300-talet. Dette er altså ikkje eit sær- islandsk fenomen, og eg trur ein må rekne med at Noreg og Island og vesterhavssjøane i det heile, i større grad enn vi hittil har rekna med, har hatt eit sams litterært miljø eit godt stykke utover i mellomalderen.

Norskehavet og Nordsjøen må ha vori mykje trafikert og for eit inn- landshav å rekne i denne kulturkrinsen. Når det gjeld Islands rolle i den norrøne bokheimen må vi kanskje i mindre grad rekne med at landet hadde ei eineståande stilling når det galdt diktning, og heller legge meir vekt på den innsatsen islendingane gjorde for at den gamle vestnordiske alliterasjonsdiktninga kunne bli bevart.

Det inntrykket ein sit att med etter dette oversynet er at folk i det mellomalderlege Bergen, trass i det framande innslaget og impulsane utanfrå, og trass i dei nære tilknytningane til Europa elles, stod djupt rot- feste i den gamle norske kulturen.

NOTER

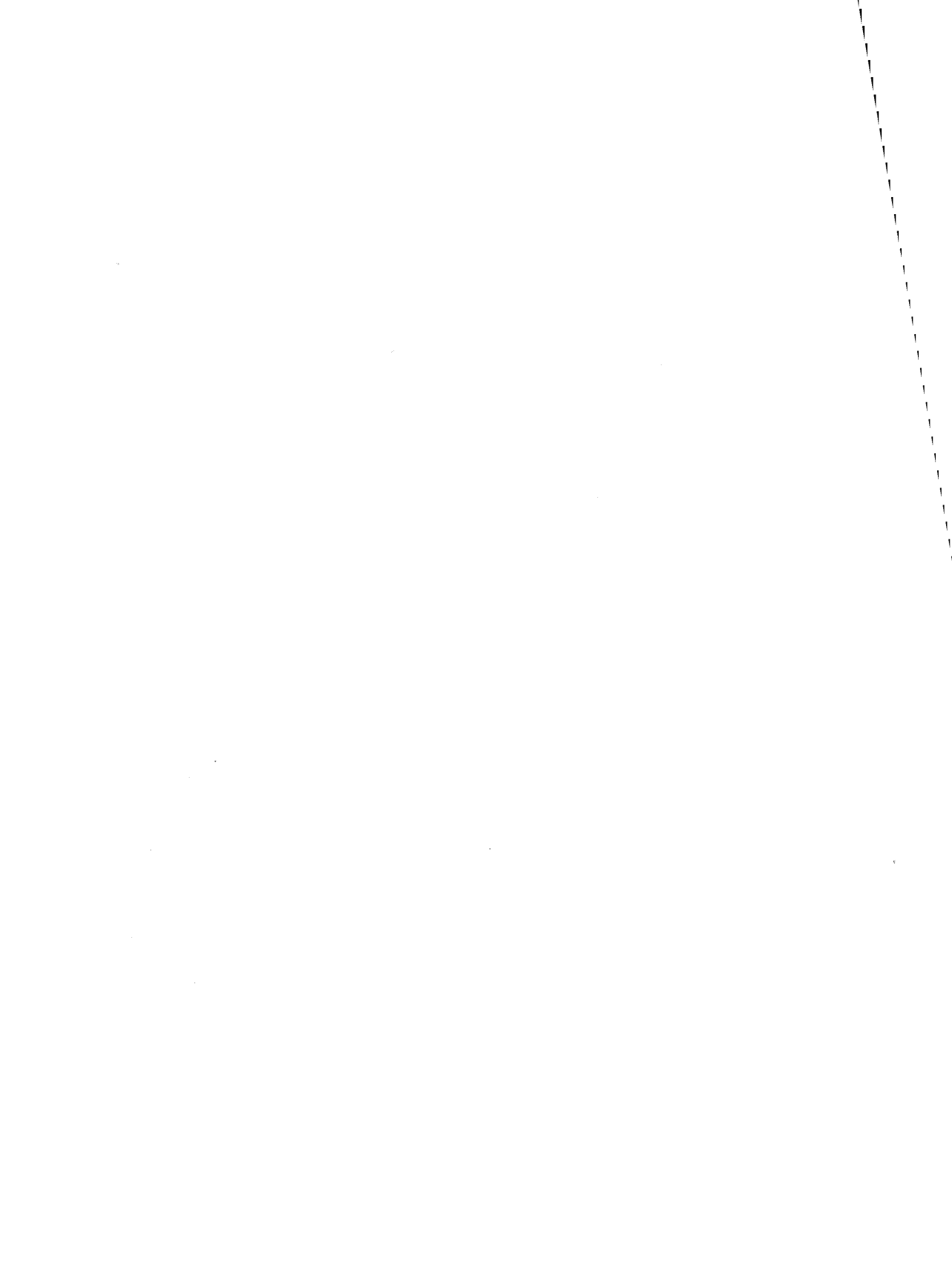
- 1) Særskilt teikn for binderuner er av prentetekniske grunnar ikkje brukt i transkripsjonane.
- 2) Jfr. A. Janzen i N. K. 7 1949, s. 66 f.
- 3) Ved Bárds sum står **uihi** på sida «over» runene.
- 4) Tolkinga av dette ordet er sett fram av førstearkivar Lars Hamre.
- 5) Jfr. Nyg. § 280 og Heusler: Altisländ. Elem.buch § 532.
- 6) I det lågare feltet innafor ramma har det vori støypt inn eit tynt lag voks, som ein kunne skrive i med ei nål. Fleire slike plater vart hefte saman til ei bok. Ei heil slik bok er funnen under golvet i Hopperstad kyrkje i Sogn. (C-13270) Liknande vokstavler, og skrivenåler, er funne i Novgorod. A. F. Medvedjev: Drevnerusskije pisala X – XV vv. i Sovjetskaja Archeologija nr. 2. 1960.
- 7) Vi kallar alfabetet *fupark* endå den fjerde runa, *a*, i mellomalderen var gått over til *o*.
- 8) Sjå elles Magnus Olsens utgreiing i NlyR IV s. 173 ff. – I vår innskrift kan dei fleste –istill– mistel- tein; *pistill* – epistel, brev; *kistill* – lita kiste; *ristill* – skjær på plog; *gestill* – sjøkongenamn (liten gest); *bestill* – tilnamn (vel ei avleiing av bast).
- 9) Adolph Franz: Die Kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. II B. s. 198 ff.

- 10) Skrivemåten *sp* for *st* kunne kanskje tyde på trykksvak fyrsteled og dermed slappare uttale, Jfr. skrivemåten *lerþal* for Lærdal (NIyR IV s. 90). Stavanger har no trykk på siste staving, og dette tykkjast vera gamalt. Jfr. Seip. Sp.h.² s. 107.
- 11) Om imperativen *gakk*, jfr. note 5, her er konstruksjonen enno friare.
- 12) Kap. 4. (s. 7 i Ungers utg., s. 5 i Holm-Olsens utg.)
- 13) Hægstad: Vestnorske Maalføre fyre 1350. II Till. (1935) s. 119.
- 14) Krause og Helgason har ei noko anna oppfatning av *festi*. MM 62 s. 102 og 105.
- 15) Danmarks Runeindskrifter, pl. 677–78.
- 16) NGL II s. 166 og 267.
- 17) Edda, Finnur Jónssons utg. s. 36.
- 18) Heimskringla. Finnur Jónssons utg. III s. 498. Skj.: IA s. 432, B s. 402.
- 19) Hálf saga, Sagabibl. 14, s. 128.
- 20) Og framhaldet kunne ein kanskje forstå som: »Ingen stad (*yfir né undir*) gjorde det meg noko, allstad (*um ok at*)— — —.«
- 21) Snorres Skaldskaparmál, Finnur Jónssons utg. s. 69. – Om denne segna og om seyðir har Anne Holtsmark skrivi i ei avhandling om »Idun og Tjatse i Haustlǫng«. Studier i norrøn diktning, s. 96 ff (om seyðir s. 144 ff). Avh. vart fyrst trykt i Arkiv LXIV. – Det er mogeleg at den tydinga av sot som *ri m* (gno. *hrím*) har, kan koma av ei påverking frå ordet *lm*. Elles vil det føre for langt å drøfte tilhøve omkring namna Andhrímnir, Eldhrímnir og Sæhrímnir.
- 22) A. Chr. Bang: Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter, (1901–02) nr. 41, s. 21.
- 23) Bang, nr. 198.
- 24) Bjargrúnar skaltu kunna ef þú bjarga vilt ok leysa kind frá konu. – »Bergingsruner skal du kunne om det er så du vil berge og løyse barn frá kone.« Sigrdr. 9.
- 25) Qlrunar skaltu kunna ef þú vilt annars kvæn vélit þik i trygð, ef þú trúir; á horni skal þær rista ok á handar baki ok merkja á nagli nauð. – »Qlruner skal du kunne om du vil at annan manns kone ikkje skal svike deg i trygd. Du skal riste dei på horn og på handbaken og på nagelen skriv du runa n(aud).« Sigrdr. 7.
- 26) Diplomatarium Norvegicum IX, s. 113.
- 27) Nils Lid: Folketru, N. K. 19, s. 39.
- 28) Ei slik feillesing kan ha litt å seia for vurderinga av spørsmålet om norsk forelegg for Codex Regius.
- 29) I Maat og Minne 1916 har Magnus Olsen ei utgreiing om ordet *vardlokur*, men kjem til eit anna resultat med omsyn til tyding.
- 30) NIyR IV s. 126 ff.
- 31) NIyR V s. 26 ff.
- 32) NIyR II s. 119, 346.
- 33) NIyR IV s. 100 ff.
- 34) NIyR II s. 268 ff, V s. 263.

Aslak Liestøl

SUMMARY

The present paper is a preliminary report on more than 400 runic inscriptions now brought to light by the present excavations in the old town of Bergen. Only a characteristic extract could be mentioned. A considerable group, in direct connection with enterprises in this commercial town, is formed by the more than 80 “labels” – pieces of wood of varying types (Fig. 2) – carrying owners’ names. A few inscriptions directly concern exchange of money, and there are also examples of runic missives, one of which illustrates the decline of Norwegian trading in Bergen around 1300 AD. – Magic is well represented in the material by runic alphabets (futharks), cryptic inscriptions (Fig. 5–7), charms, incantations etc. . Amulets with latin inscriptions are also common. – A little group of inscriptions is of special interest, as they give small intimate glimpses of daily life in the town, mostly concerning different phases of relationship between man and woman. Some of these texts are versified, and the main part of the paper is dedicated to them and other metrical inscriptions. Two complete and fragments of four 8-lined stanzas in well known scaldic metres are discussed, together with some texts containing Edda-type poetry. These texts, which date from the 12. up to the late part of the 14. century, show that in Norway at that time there still was a milieu for alliteration-poetry.

Thorleif Sjøvold

FORHOLDET MELLOM FOLKEVANDRINGSSTILEN OG VENDELSTILENE

I nordisk og europeisk jernalderforskning har stilhistoriske problemer ofte vært satt under debatt. Det er derfor på dette felt utviklet en ganske rik terminologi som ved første blick sikkert kan virke noe forvirrende på en utenforstående. Terminologiens primære oppgave skal jo være å bidra til å klargjøre begrepene, men når én og samme stilfase kan opptre under 3–4 forskjellige navn, blir det så som så med klarheten. Når jeg i det følgende skal forsøke å belyse forholdet mellom enkelte av disse stilfaser, vil jeg derfor begynne med en liten utredning av sammenhengen mellom de enkelte navn og navnegrupper.

Det faller naturlig å ta utgangspunkt i Bernhard Salins grunnleggende verk fra 1904 om den germanske dyreornamentikk.¹⁾ Salin delte her den stilhistoriske utvikling fra slutten av 5. århundre til omkring år 800 i tre faser som fikk de noe fargeløse navn stil I, II og III. Disse betegnelser var enerådende inntil 1920 da Haakon Shetelig tok saken opp i forbindelse med sin behandling av Osebergfunnets ornamentikk.²⁾ Han følger helt og holdent Salins inndeling av materialet og hans definisjoner av de enkelte stilfasers særpreg. Men han foreslår nye og noe mer klangfulle navn på dem. Stil I blir, i samsvar med Sophus Müllers forslag fra 1880, omdøpt til *folkevandringsstil*, fordi den er karakteristisk for folkevandringstiden. Stil II og III blir kalt henholdsvis *eldre* og *ynge Vendelstil* etter de berømte funn fra gravplassen ved Vendel kirke i Uppland. Noen av de rikeste og mest karakteristiske funn med arbeider i disse stiler kommer

derfra. I Sverige har disse funn også gitt navn til hele perioden, som der kalles Vendeltid.

I midten av 1920-årene kom et nytt navneforslag fra A. W. Brøgger som ville kalle stil I for *Nordsjøstil* og stil II–III *fastlandsstil*.³⁾ Disse betegnelser har imidlertid aldri funnet innpass i litteraturen, og vi ser derfor i det følgende helt bort fra dem.

Viktigere er et forslag fra 1942 av den svenske arkeolog Greta Arwidsson.⁴⁾ I erkjennelse av at stilutviklingen i Vendeltiden hadde vært noe mer komplisert enn Salins enkle skjema gir uttrykk for, deler hun den inn i fem ulike faser. Som betegnelse for dem gjenopptar hun Sheteligs uttrykk *Vendelstil* og betegner de enkelte faser med bokstaver fra A til E. I hennes system svarer da Vendelstil A til en tidlig fase av Salins stil II, stil B er identisk med den typiske stil II, og stil C er en sen stil II i en noe spesiell utforming. Vendelstil D er en mellomting mellom stil II og stil III, med trekk fra dem begge, og stil E er identisk med Salins stil III. En oppstilling av det hele i tabellform vil kanskje gjøre sammenhengen klarere. (Fig. 1).

Greta Arwidssons terminologi ble i likhet med Salins publisert i tysk språkdrakt, men i motsetning til Salin har hun hittil ikke oppnådd å få sine betegnelser akseptert av europeiske arkeologer. Årsaken er vel den at hennes system er bygd opp på nordisk, fortrinsvis svensk, materiale. Det kontinentale materiale er ikke så differensiert som dette, og tyske forskere bruker fortsatt Salins betegnelser da disse tydeligvis betraktes som adekvate. For Nordens vedkommende er det utvilsomt en fordel å bruke Greta Arwidssons terminologi, men det kan være nyttig å være oppmerksom på at den ikke har noen almen gyldighet.

Da jeg selv i det følgende kommer til å beskjeftige meg mer med kontinentale enn med nordiske forhold, foretrekker også jeg i denne sammenheng å bruke Salins betegnelser. De har dessuten den fordel å være lettere i bruk enn noen av de andre uttrykk som hittil er foreslått.

Så klart og tydelig atskilt som i skjemaet er naturligvis disse stilfaser

<i>Shetelig</i>	<i>Salin</i>	<i>Arwidsson</i>
<i>Folkevandringsstil</i>	<i>Stil I</i>	
<i>Eldre Vendelstil</i>	<i>Stil II</i>	<i>Vendelstil A</i> <i>Vendelstil B</i> <i>Vendelstil C</i>
	<i>Stil II-III</i>	<i>Vendelstil D</i>
<i>Yngre Vendelstil</i>	<i>Stil III</i>	<i>Vendelstil E</i>

Fig. 1. Skjematisk sammenstilling av Haakon Sheteligs, Bernhard Salins og Greta Arwidssons betegnelser for de forskjellige stilfaser i folkevandringstid og merovingertid.

ikke i virkeligheten. Utviklingen kan gå mer eller mindre flytende fra én stilfase til en annen, og skillet mellom dem kan til dels være nesten like mye av geografisk som av kronologisk natur. Når Greta Arwidsson har foretrukket å bruke bokstaver som kjennetegn for de enkelte stil-

faser, så er det vel også som en bevisst reaksjon mot det inntrykk av en fast, kronologisk orden som Salins tallbetegnelser umiddelbart gir.

For Salin *var* det en slik fast, kronologisk orden, som en følge av at de tre stiler etter hans mening hadde utviklet seg av hverandre. I rene tall uttrykker han det slik at stil I er særlig karakteristisk for 6. århundre, stil II for 7. og stil III for 8. århundre. For stil I og II gjelder disse dateringer også på Kontinentet. Shetelig følger i 1920 Salins framstilling, men andre forskere har senere gjort hans synsmåter til gjenstand for atskillig kritikk.

Det diskusjonen særlig har konsentrert seg om er forholdet mellom stil I og stil II. Meningene har vært delte om *hvordan* selve den utviklingsmessige sammenheng mellom disse to stiler skal oppfattes, videre om *hvor* utviklingen til stil II er foregått, og ikke minst om *når* dette er skjedd. Det behøver neppe å presiseres nærmere at disse 3 sider av saken i virkeligheten henger nøye sammen.

Når det gjelder definisjonen av disse to stilers viktigste særdrag, er det ingen vanskelighet. Salins analyse av materialet er så inngående og så overbevisende at den fortsatt er fullt brukbar som grunnlag for inndelingen; og det er da heller ikke denne side av saken diskusjonen har dreid seg om. Før vi går inn på de omdiskuterte spørsmål, vil jeg imidlertid gjerne gi en karakteristikk av de to stiler og forsøke å klargjøre hva det er som særlig skiller dem.

Begge arbeider med dyremotiver, og hensikten er i dem begge å oppnå en rent *ornamental*, ikke billedmessig, effekt. Men for det første er dyrene forskjellige, og for det annet utnyttes de på en vesensforskjellig måte i oppbyggingen av det ornamentale mønster. I stil I er dyrene fra først av relativt små og temmelig naturalistiske. Meget snart viser det seg imidlertid en tendens til stilisering, og denne tendens skyter fart, slik at dyrefigurene etter hvert mister enhver likhet med virkelige dyr. Dyrehoder, kropper og lemmer plasseres om hverandre uten smålige hensyn til organisk sammenheng. I de senere faser av stilen består orna-

mentikken mer av tilfeldige deler av dyrefigurer enn av hele og sammenhengende dyr, og noen fornuftig samhörighet mellom de enkelte elementer kan det være vanskelig nok å påvise. Hensikten med det hele må derfor nærmest ha vært å skape et interessant spill av lys og skygge, og dette forsterkes ved at ornamentikken er bygd opp av elementer i ganske sterkt relieff.

Uttrykk som «barbarisk», «primitiv», o. l. går ofte igjen når denne stil skal karakteriseres. Den manglende sans for klarhet og orden i oppbyggingen av mønstrene kan nok også gi et visst barbarisk og primitivt inntrykk. I de beste arbeidene oppnår stilen imidlertid en meget fin helhetsvirkning, og til dette bidrar ikke minst den gedigne håndverksmessige kvalitet i utførelsen.

Jeg tenker her særlig på de store relieffspennene av forgylt sølv. De er også i det hele tatt den gjenstandsgruppe stil I best kan studeres på. På de eldste av dem finner vi også et sterkt innslag av andre ornament-motiver: geometrisk karveskurd og spiralranker. På de yngre får vi en viss tilsats av innlagte steiner, fortrinnsvis granater, samt filigran, men først og fremst er det dyreornamentikken som gir dem sitt særpreg.

Også på våpen kan vi finne ornamentikk i stil I: sverdet fra grav V på Snartemo er et fremrakende eksempel, men en slik anvendelse av denne ornamentikk er ellers ikke vanlig. Derimot har vi en høyst interessant gruppe sverdskjedebe-slag i gedigent gull med stil I-motiver i på-lagt filigran. I likhet med de beste relieffspennene har vi også her håndverksprodukter av meget høy klasse. Mindre frapperende som håndverk, men interessant nok som ornamentikk, er en annen gruppe gull-saker: D-brakteatene som er dekorert i dyreornamentikk i stil I, ofte på et meget framskredent stadium av stilisering.

Jeg har her nevnt de viktigste oldsaksgrupper hvor stil I opptrer. Geografisk sett har vi den beste representasjon av den i Norden, og da særlig i Norge. Ellers er den også godt representert hos angelsakserne i England, og på Kontinentet finner vi den f. eks. hos franker, alemanner

og langobarder. Den kontinentale form av stil I er imidlertid ikke særlig imponerende hva kvalitet angår, og det er da også alminnelig enighet om at stilen primært er en nordeuropeisk skapelse og at den fra Norden har spredt seg til Kontinentet og England.

Noenlunde samme utbredelse har også stil II, men for dens vedkommende ligger tyngdepunktet i øst, like klart som det for stil I lå i vest. Sverige er her ubetinget det ledende land, og også i Finnland er stilen representert ved gode arbeider. Disse saker har et mer maskulint tilsnitt enn arbeidene i stil I. Riktignok forekommer også stil II på smykker, men de beste arbeider i denne stil hører først og fremst til mannens utstyr: våpen som sverd, spyd, skjold og hjelm, dessuten seletøybeslag til hesten. Og i såvel detaljer som helhetsvirkning skiller stilpreget seg skarpt fra stil I.

I sterk motsetning til stil I går betegnelsene «akademisk» eller «klassisk» ofte igjen i karakteristikken av stil II. Klarhet og orden i komposisjonen er det mest påfallende ved denne stil, ved siden av en ytterst elegant tegning. I motsetning til stil I legger den ingen vekt på relieffvirkning. Dyrefigurene er ikke modellert i relieff, men tegnet i ett plan, og tegningen er utført med en meget sikker hånd, med like stor sans for enkelheter i detaljene som for helhet og fasthet i komposisjonen.

Denne effekt oppnås særlig ved to virkemidler: *rytme* og *symmetri*. Ofte benyttes det vi kunne kalle diagonalsymmetri: to dyr legges inn i et kvadratisk felt, omvendt symmetrisk omkring en av feltets diagonaler. Ellers spiller *rytmen* en hovedrolle, særlig på gjenstander med en utpreget lengderetning, og det bærende prinsipp her er *båndfletningsmotivet*. Hele dyrekropper kan splittes opp i båndform og kjedes inn i hverandre etter den vanlige regel for entrelac-mønster: at en linje går over eller under kryssende linjer annen hver gang. Enda vanligere er det imidlertid at en enkel tobånds fletning er selve grunnlaget, og med jevne mellomrom utstyres så båndene med dyrehoder, gjerne også føtter, men hele og sammenhengende dyr blir det likevel ikke av dette mønster. I andre til-

felle kan det dreie seg om bare dyrehoder som vokser ut av hverandre, eller som i hvert fall henger sammen, slik at de utgjør en kontinuerlig rekke.

Der hvor dyrefigurene er fullstendige, er de ofte større enn dyrene i stil I, og de skiller seg også klart ut fra dem i form. Mest påfallende er dette ved utformingen av hodet. Det er som regel utstyrt med en stor, gapende kjef, men særlig karakteristisk er en nedtrukket spiss under haken, samt en veldig øyenomramning. Også føttene skiller seg ved forskjellige detaljer nokså klart ut fra dyreføttene i stil I. Ofte er de svært elegant utformet, og særlig likhet med noen eksisterende zoologisk form har de ikke. Heller ikke hodene kan sies å ha noen overbevisende likhet med noe virkelig dyrehode. De er først og fremst fantasiprodukter, selv om det kanskje er riktig at det er villsvinhodet som er den egentlige inspirasjonskilde. Ved siden av dette dyrehodet opptrer i stil II også et meget karakteristisk rovfuglhode med svært, krumt nebb. Også det er utstyrt med den karakteristiske hakespissen, og formodentlig skal det forestille et ørnehode.

Den karakteristikk som her er gitt av stil II, gjelder i første rekke stilen i dens såkalte typiske form, altså Vendelstil B i Greta Arwidssons terminologi. Blant mer kjente funn er den særlig godt representert i Vendelgrav XII. Formodentlig har denne stil i en viss periode vært nokså ene-rådende i Norden.

I de senere faser av Vendelstilene, C og D, kommer det inn nye motiver som til dels forandrer både detaljer og helhetsvirkning. I stil C får vi således mer kompliserte former av båndfletning, først og fremst den såkalte irske knutestil, og i stil D er utviklingen på vei over mot den siste hovedfasen: stil III hos Salin, eller yngre Vendelstil hos Shetelig.

Vi skal her ikke gå nærmere inn på denne stil, men det kan i alle fall nevnes at også dette er en utpreget flatestil med hovedvekten på tegningen og liten sans for relieffvirkning. Tegningen er om mulig enda mer elegant enn før, med en overdreven utarbeidelse av enkelte detaljer.

Særlig gjelder dette føttene, mens dyrehodene ofte blir merkelig små og ubetydelige. Rytme og symmetri er fortsatt bærende elementer i komposisjonen. Det er ingen tvil om at denne stil er en regulær videreutvikling av stil II. I motsetning til stil I og II er den imidlertid bare utbredt på nordisk område.

Denne antydning av den senere utvikling er forhåpentlig nok til å forklare at det ikke har vært noen tvil om sammenhengen mellom Vendelstilene, hverken genetisk eller kronologisk. Men skildringen av stil I og stil II har forhåpentlig også vist at vi her står over for et sprang i utviklingen, for ikke å si et brudd.

Salin regnet ikke med noe slikt brudd i utviklingen, selv om han var klar over at impulser utenfra hadde spilt en rolle ved utformingen av stil II. Ennå i 1920 hevdet også Shetelig et helt analogt syn: at stil II er en nordisk skapelse, utviklet på nordisk grunn, men under påvirkning av visse utenlandske impulser.

I begynnelsen av 1920-årene satte det imidlertid inn en sterk reaksjon mot dette syn. De svenske arkeologene Sune Lindqvist,⁵⁾ Nils Åberg⁶⁾ og Gunnar Ekholm⁷⁾ hevdet i en serie noenlunde samtidige arbeider at stil II måtte ha sitt opphav hos kontinentalgermanerne og at den fra dem var kommet til Norden. Shetelig ga tanken full tilslutning, senest i 1949.⁸⁾ Også blant forskere på Kontinentet er denne oppfatning blitt akseptert, og det ser i det hele tatt ut til å være full enighet om denne sak, med ett unntak.

Det ene unntak er den svenske arkeolog Wilhelm Holmqvist. I sitt store arbeide fra 1939 om kunstproblemer i merovingertiden⁹⁾ hadde riktignok også han gått inn for tanken om at stil II hadde sitt opphav på Kontinentet, nærmere bestemt hos frankerne. I et oversiktsarbeide fra 1955, om germansk kunst i det første årtusen etter Kristus,¹⁰⁾ går han imidlertid fra sin tidligere mening og trekker i stedet Norden og England fram som de områder hvor stil II er blitt til. Så vidt jeg kan se, har hans oppfatning på dette punkt ikke fått noen tilslutning, og det er også

vanskelig å ta noe standpunkt til den før det er lagt fram en mer uttømmende dokumentasjon.

Med dette ene unntak er det altså nå enighet om det første punkt i diskusjonen om forholdet mellom stil I og stil II, – folkevandringsstil og eldre Vendelstil – nemlig spørsmålet om *hvordan* den utviklingsmessige sammenheng mellom disse to stiler skal oppfattes. Det kan ikke lenger være tale om noen direkte utvikling fra den ene til den andre. Snarere må situasjonen oppfattes slik at stil II utvikles selvstendig, i et annet geografisk område, og til dels på grunnlag av andre stilelementer, først og fremst båndfletning. Til Norden kommer den så som en ferdig stil som både i detaljer og i komposisjon skiller seg skarpt ut fra stil I.

At stilen så i Norden får en rikere utvikling enn noe annet sted, er en sak som vi ikke kan gå nærmere inn på her. Derimot skal vi se på spørsmålet om opphavet til stil II, og vi må derfor i det følgende konsentrere interessen om det som foregår ute i Europa, fortrinsvis hos langobarder og franker, de folk som har vært mest framme i diskusjonen om disse spørsmål.

Her i Norden opptrer vanligvis ikke saker med dekor i stil I og stil II i samme funn, og de to stilers relative kronologi er derfor klar: stil II følger her desidert etter stil I. Men er stil II utviklet utenfor Norden, så er det fullt mulig, sogar sannsynlig, at den der opptrer noenlunde samtidig med stil I, siden den kommer fullt utviklet hit omkring den tid da stil I mister sin popularitet. Med dette er vi inne på spørsmålet om *når* stil II er blitt skapt. Dette spørsmål må nødvendigvis løses ut fra en vurdering av hele den historiske situasjon, og dermed har vi også straks spørsmålet om *hvor* stilen blir til. Om disse spørsmål foreligger det allerede en omfattende litteratur, og meningene står skarpt mot hverandre. Jeg skal forsøke å referere de viktigste hovedtrekk i denne debatt.

Rent historiske data trekkes ofte inn i diskusjonen om oppkomsten av stil II. I Europa er jo denne periode også delvis historisk, idet de fleste store germanerfolk har hatt sin historiker som har gitt oss et bilde av

folkets skiftende skjebne. For de rent historiske forholds vedkommende har vi derfor et ganske godt nett av kronologiske fikspunkter. Likevel har det fra arkeologisk side vært meningsforskjeller på opptil hundre år og mere til når det gjelder oppkomsten av stil II. Årsaken til dette er at de stilhistoriske ytringer naturligvis må ses i sammenheng med hele sitt arkeologiske miljø, og å bringe dette i korrelasjon med de historisk fastlagte årstall, har hittil vist seg å være meget vanskelig. Dertil kommer at det arkeologiske materiale i Mellomeuropa heller ikke har vært så godt gjennomarbeidet som ønskelig kunne være med hensyn til den relative kronologi. Diskusjonen av de stilhistoriske problemer munner derfor ofte ut i en rent prinsipiell debatt om kronologiske spørsmål.

Et dristig forsøk på å skaffe mer klarhet i disse spørsmål ble gjort av Sune Lindqvist i hans bok «Vendelkulturens alder och ursprung», fra 1926. Han bygger her bl. a. på den sydtyske gravplassen Schretzheim og de to italienske gravplassene Castel Trosino og Nocera Umbra. Ved å analysere materialet herfra og ved å ta i bruk den metode som har fått det noe uheldige navn «horisontal stratigrafi», kommer han fram til en relativ kronologi. Denne setter han så i forbindelse med visse historiske fakta og kommer da for stilhistoriens vedkommende til det sluttresultat at stil II må være utviklet allerede på 400-tallet, helst ved Rhinen hvor det fra gammelt av hadde vært nær kontakt med romersk kultur. Han presiserer imidlertid at dette bare gjelder den kontinentalgermanske form av stilen. For Nordens vedkommende godtar han fremdeles Salins datering av den typiske stil II til 600-tallet.

Lindqvists tidligere datering av stil II på Kontinentet fikk snart god støtte i Walther Veecks svære arbeide «Die Alamannen in Württemberg», fra 1931. Også her ble det, på grunnlag av et stort materiale, slått til lyd for betydelig tidligere dateringer enn de som før hadde vært gangbare. Konsekvensen av dette syn ble også snart trukket i andre land, i England av T. D. Kendrick i 1933 i hans arbeide om den polykrome smykke-

stilen,¹¹⁾ og her i Norge av Gutorm Gjessing i hans merovingertidsstudier fra 1934.¹²⁾

Allerede før Sune Lindqvists arbeide kom ut, hadde Nils Åberg gjort seg til talsmann for en langt senere datering av stil II på Kontinentet.¹³⁾ Hans utgangspunkt er at det er hos langobarderne i Italia at stilen blir til som en følge av deres møte med middelhavskulturen. Året 568 som er tidspunktet for langobardernes innvandring i Italia blir da for ham en absolutt tidsgrense, *terminus post quem*. Nå må også en slik utvikling ha tatt noen tid, og Åberg regner derfor ikke med at stil II som flatedekkende stil er utviklet før omkring 600.

Denne oppfatning fikk utmerket støtte i 1935, i Joachim Werners grunnleggende bok «Münzdatierte austrassische Grabfunde». Det store materiale fra de syd- og vesttyske rekke-graver blir her gjennomgått og først delt opp i fem grupper, altså en relativ kronologi. Ved hjelp av mynt som er funnet i gravene, blir så hver enkelt gruppe henført til en bestemt, absolutt tidsperiode, fra omkring år 450 til ca. 700.

Metodisk sett er det én stor svakhet ved en slik framgangsmåte, nemlig at myntenens omløpstid alltid må beregnes skjønnsmessig. Pregningsglans eller slitningsgrad kan nok gi visse holdepunkter for bedømmelsen, og Werner har utfoldet stor skarpsindighet i sin vurdering, men en ganske stor usikkerhetsmargin blir likevel igjen.

Fra forskjellig hold, ikke minst fra Norden, er det da også blitt reist kritikk mot Werners resultater, men på Kontinentet er hans synsmåter likevel blitt akseptert i vide kretser. På fransk side har f. eks. Edouard Salin i sitt store arbeide fra 1952 om merovingertidskulturen¹⁴⁾ helt og holdent lagt Werners kronologi til grunn for sin datering av de franske rekkegravene. I Tyskland har Werners kronologi også til det siste vært akseptert, både i øst og vest. Kurt Böhner utga i 1958 et stort arbeide om de frankiske oldsaker i Trier-området.¹⁵⁾ De kronologiske resultater han der kommer til, stemmer med Werners, med meget små avvik. Et enda

nyere oversiktsarbeide, B. Schmidts bok om den sene folkevandringstid i Mellomtykland, fra 1961,¹⁶⁾ følger det samme kronologiske system, bortsett fra en noe finere underdeling av et par perioder.

Werner deler Åbergs oppfatning om at langobardene har spilt en hovedrolle for oppkomsten av stil II. Når det gjelder spredningen av stilen nordover, er han også enig i at dette først kan ha skjedd omkring år 600. Han finner også en senere *terminus post quem* enn Åberg når det gjelder forekomsten av langobardiske kulturelementer nord for Alpene. Året 591 blir for ham det avgjørende år, fordi det inntil dette tidspunkt hersket krigstilstand mellom langobarder og franker, og frankerne holdt av den grunn de gamle romerveier over Alpepassene sperret til denne tid.

Fra norsk side har Haakon Shetelig i sitt arbeide fra 1949 gått sterkt inn for tanken om langobardernes medvirkning i utviklingen av stil II. Selve opphavet til stilen: idéen å kombinere båndfletning og dyrehoder, vil han imidlertid helst henlegge til sydtysk område, og dette område er da etter hans mening det direkte utgangspunkt for de stilimpulser som når Skandinavia ved begynnelsen av 7. århundre.

Åbergs og Werners oppfatning av de kronologiske forhold og av forholdet mellom stil I og stil II har således fått tilslutning på mange hold. I sitt aller siste arbeide er imidlertid Werner selv kommet i anfektelser over sine egne resultater. Det begynte med at Wilhelm Holmqvist i et arbeide fra 1953¹⁷⁾ hadde kritisert enkelte av Werners synspunkter på en slik måte at Werner måtte si seg enig i kritikken. Under sitt eget videre arbeide med materialet kom han så over momenter som pekte i samme retning. En redegjørelse for dette har han lagt fram i sin avhandling om langobardene i Pannonia, som kom ut i 1962.¹⁸⁾

Med utgangspunkt i en langobardisk gravplass i Ungarn tar han her opp det langobardiske materiale fra tiden *før 568* til nærmere undersøkelse. Fra historiske kilder vet vi at langobardene i 489 slo seg ned i Rugiland, et område i det nåværende Nedre-Østerrike, nord for Donau. Denne såkalte nord-danubiske fase varte bare en 40 års tid, og i 526/27

flyttet de videre sørover til den gamle romerske provins Pannonia, i det nåværende Vest-Ungarn. Også her oppholdt de seg en 40 års tid, til 568, da hele folket brøt opp og dro over til Italia, mens deres land ble overtatt av avarerne.

Etter en gjennomgang av materialet mener Werner at dette lar seg dele i en nord-danubisk og en sør-danubisk eller pannonisk fase, og at funnene fra disse områder lar seg skille ut fra langobardiske funn i Italia. Vi får på det vis en ganske hårfin relativ kronologi for det langobardiske materiale, og ved hjelp av historiske data kan altså de enkelte grupper få en skarp absolutt datering. At det blir en viss overlappning av former fra den ene fase til den andre, er ikke mer enn rimelig, men i store trekk har likevel hver gruppe sitt særpreg. Ytterligere detaljer vil trolig bli klarlagt etter hvert som mer materiale blir publisert, og fra Vest-Ungarn er materialet allerede i rask vekst.

Blant funnene fra Italia kommer det til mange nye former: gullblikk-kors, koptiske bronsefat, o.s.v. En finere kronologi for disse funn vil kunne utarbeides på grunnlag av materiale fra de store gravplassene og vil være av stor betydning som mål på tempoet i kulturutviklingen.

Allerede nå kan det sies at noen videreutvikling av langobardisk kunsthåndverk *ikke* er foregått i Pannonia etter år 568. Derimot er det klart at mange av de langobardiske oldsakstyper som tidligere gikk for å være oppstått i Italia, forelå fullt utviklet allerede i den pannoniske fasen. Det er også klart at det i denne periode har bestått kontakt mellom langobardene og de nordiske folk. Videre er det tydelig at f. eks. mange langobardiske smykkeformer via Donau er kommet til de vestlige folk, bl. a. til frankerne. For disse impulser får året 568 betydning som en skarp *terminus ante quem*. For de impulser som senere kommer fra Italia får det samme år betydning som en grov *terminus post quem*, inntil en finere kronologi er utarbeidet for det langobardiske materiale der.

Werner påpeker at denne innflytelse fra Italia hittil har vært overvurdert og at erkjennelsen av dette må gi seg utslag i en revisjon av

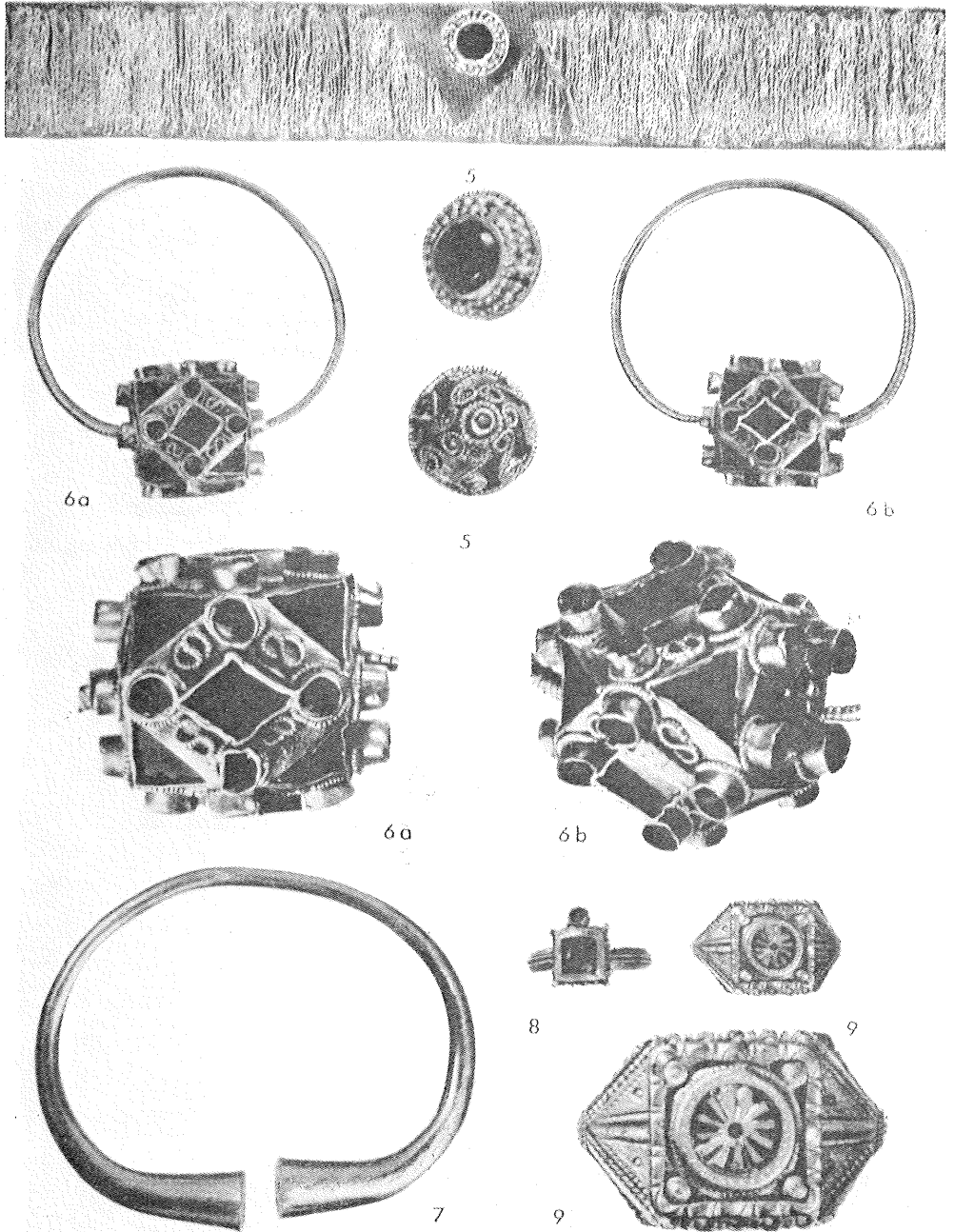
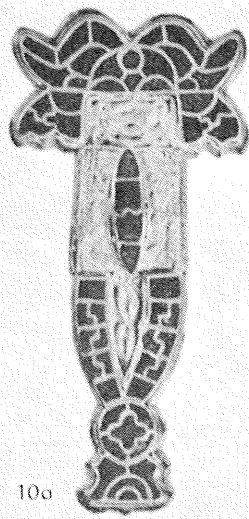
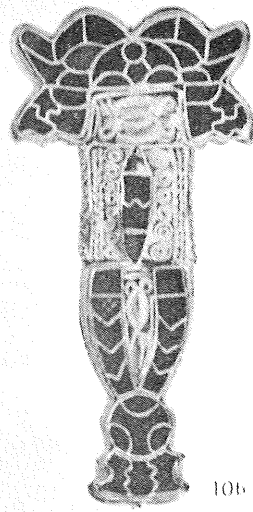

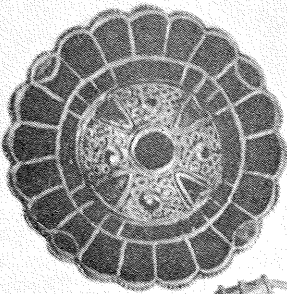
Fig. 2. Smykkesaker fra graven under Kölnerdomen: pannebånd med gullinnfattet granat (5), øringer (6 a, b), armbånd av gull (7), fingerring av gull (8, 9). (Etter Doppelfeld.)

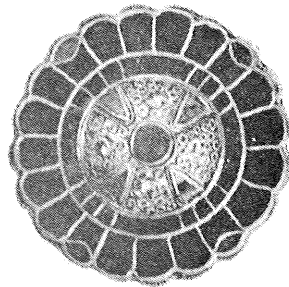
10a

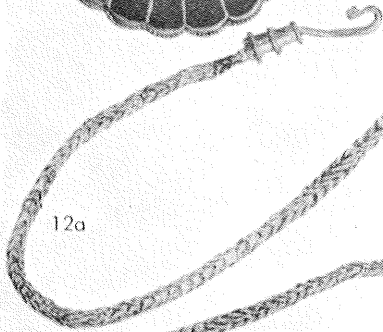
10b

11a

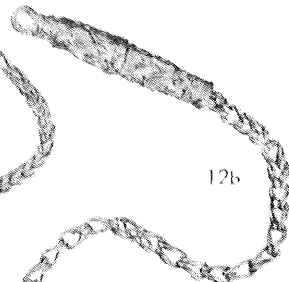
11b

12a

12c

12b

Fig. 3. Smykkesaker fra graven under Kölnerdomen: bøylespinner av sølv og gull med granater og filigran (10 a–b) runde spenner av gull med granater og filigran (11 a–b), gullkjede av to stykker (12 a og 12 b) med påhengt gullmynt (12 c, solidus for Theodosius II, 408–450).
(Etter Doppelfeld.)

kronologien, i retning av tidligere dateringer. Han går ikke nærmere inn på hvor dyptgripende en slik revisjon må bli, men trekker i stedet fram ytterligere momenter som peker i den samme retning.

Viktigst er her to nye, sensasjonelle gravfunn: det ene fra området under Kölnerdomen, det andre fra St. Denis-katedralen i Paris, begge undersøkt i 1959. Det er ikke mulig her å gå nærmere inn på disse funn, men da de begge trygt kan betegnes som nøkkelfunn, skal de i alle fall omtales med noen ord.

Begge gravene er kvinnegraver med et overdådig smykkeutstyr, ikke minst av cloisonné-arbeider. Kölner-graven¹⁹⁾ kan på grunnlag av østgotiske mynter dateres til en tid ikke langt etter år 534. Nettopp fra dette år og til 548 regjerte Theudebert I i den austrassiske del av frankerriket; og fra historiske kilder vet vi at han førte en aktiv politikk i Italia, mottok subsidier fra goterne og fra keiser Justinian og sogar kort før sin død planla et felttog mot Bysanz. I hans miljø har derfor alle forutsetninger vært til stede for nære forbindelser med Middelhavsområdet. Graven under Kölnerdomen må både etter sin beliggenhet og etter sitt utstyr (fig. 2-3) ha tilhørt en fyrstelig person. Det er da symptomatisk at det her forekommer saker som tydelig viser direkte kontakt med Middelhavsområdet, men som tidligere alltid har vært sett som utslag av langobardisk formidling. I dette tilfelle må altså sakene være kommet i jorden en generasjon før langobardernes utvandring til Italia, og i Pannonia har de ikke hatt saker av denne karakter.

Graven fra St. Denis²⁰⁾ bestyrker helt ut det inntrykk at den frankiske hoffkunst på 500-tallet har vært betydelig mer utviklet og har hatt sterkere kontakt med Middelhavsområdet enn man tidligere har regnet med. Denne grav (fig. 4-5) er litt yngre enn Kölner-graven og inneholdt bl. a. en signetring av gull med innskriften Arnegundis. Den gravlagte kan med stor sannsynlighet identifiseres med en merovingisk dronning av navn Arnegunde, mor til den senere konge Chilperic I. Hun omtales av Gregor av Tours, men årstallet for hennes død er ikke kjent. Fra kildene vet vi

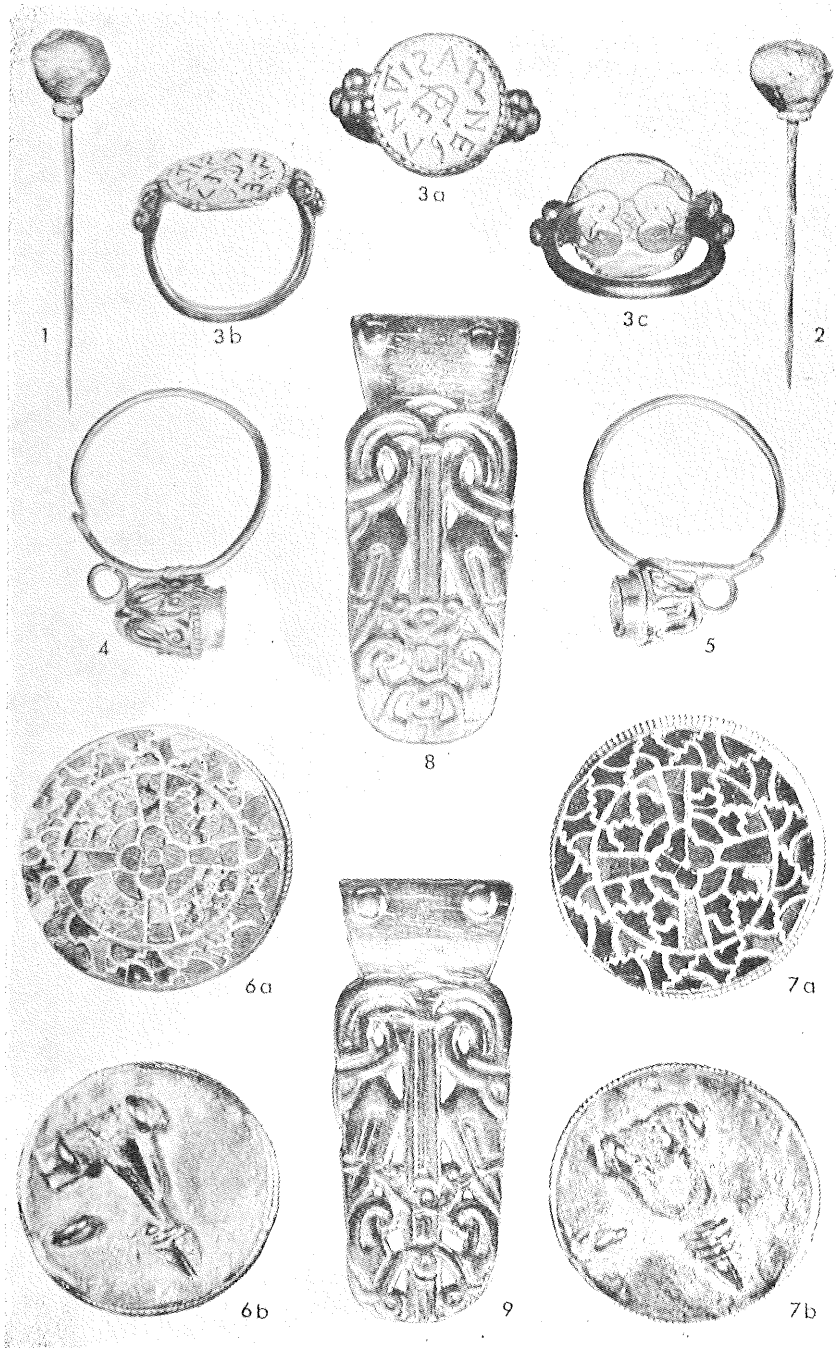

Fig. 4. Smykkesaker fra Arnegundes grav: gullnåler (1-2), signetring (3 a-c), øringer (4-5), runde spenner av gull med granater (6-7), remendebeslag av sølv (8-9).
(Etter France-Lanord & Fleury.)

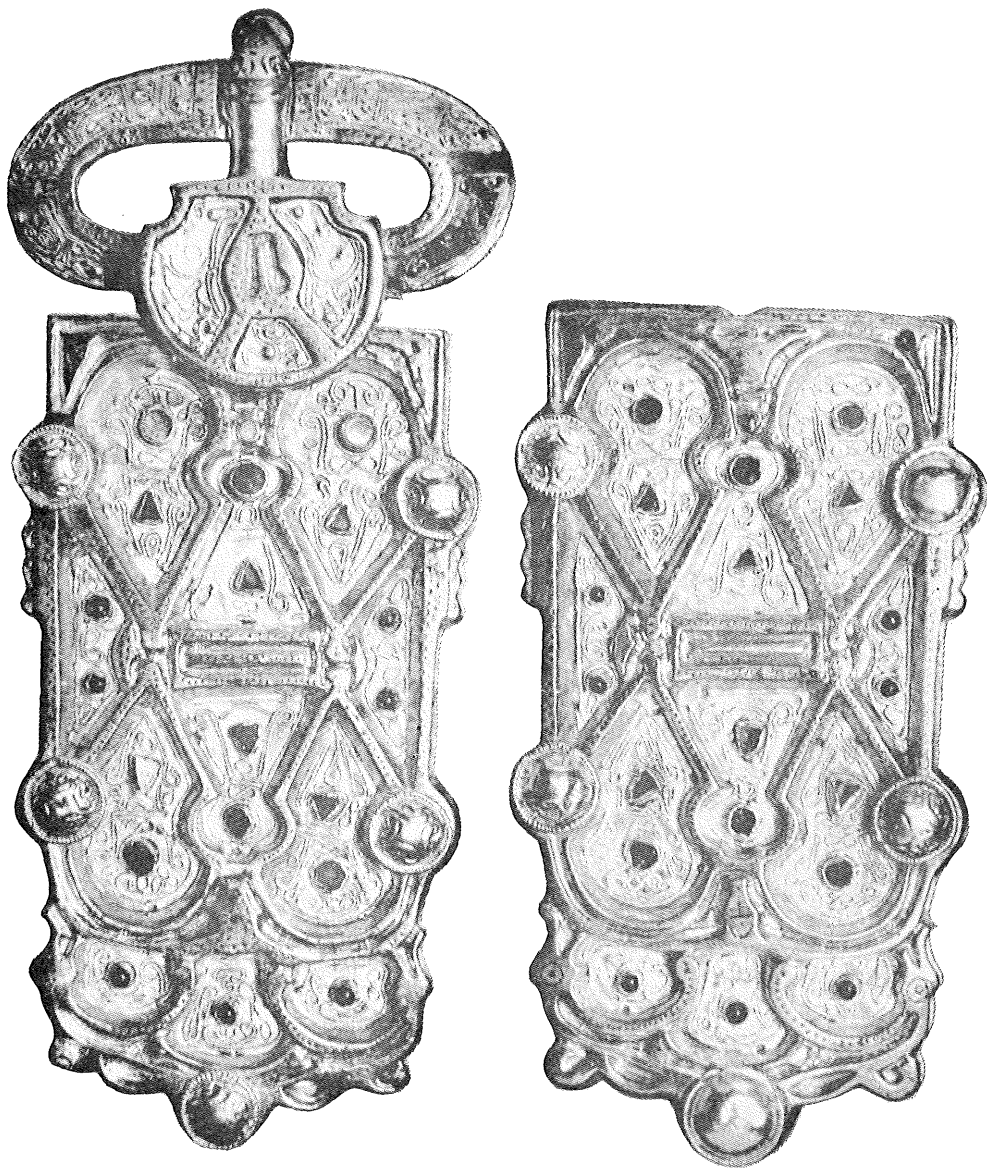

Fig. 5. Stort beltgarnityr fra Arnegundes grav.
(Etter France-Lanord & Fleury.)

imidlertid at Chilperic I var født i 539, og da den gravlagte kvinne i St. Denis har vært ca. 45 år gammel, kan en trolig uten særlig stor feilmargin regne med at hun er blitt begravd en gang mellom 565 og 570.

Werner betegner med full rett disse to funn som nøkkelfunn for studiet av frankisk gullsmedkunst ved midten og 2. halvdel av 6. århundre. De avvekker i høy grad teorien om langobardernes enestående betydning som formidlere av kulturimpulser til frankerne fra Middelhavsområdet, og de må få betydning for en omvurdering av merovingertidens kronologi i Mellomeuropa. Werner er også fullt klar over at en slik omvurdering vil komme. Når han likevel nøler med å gå nærmere inn på denne tanke, er det bl. a. fordi han vil avvende publikasjonen av flere nye, godt undersøkte rekkegravfelt som for tiden er under arbeide. Ved hjelp av den horisontalstratigrafiske metode mener han at det skal bli mulig å komme fram til en finere relativ gravplass-kronologi, og i kombinasjon med de nye nøkkelfunn skal dette materiale kunne gi oss en forbedret kronologi for hele det merovingiske vesten.

Vi står her ved veis ende i den kronologiske debatt, foreløpig. Men veien vil gå videre, og i løpet av noen år vil formodentlig en ny kronologi begynne å ta form. Det er neppe for dristig å antyde at den vil gi dateringer som ligger noenlunde midt i mellom de tidligere ekstreme synspunkter, at altså enkelte funngrupper vil bli satt et halvt hundre år tidligere enn hittil, etter Werners system.

Spørsmålet er så hvilke følger dette umiddelbart vil få for oppfatningen av den stilhistoriske utvikling, og her er saken ennå noe uklar. Ingen av de omtalte nøkkelfunn inneholdt mye materiale som direkte kaster lys over dette spørsmål. Werner har også med full rett hevdet at man ikke løser spørsmålet om stil II's oppkomst bare ved å si at den er blitt til hos langobarderne i Pannonia i stedet for hos langobarderne i Italia.

Det materiale som hittil er publisert fra Pannonia inneholder så vidt jeg kan se heller ingen ting som med rimelighet kan betegnes som stil II, selv om Werner kanskje har rett i at en kime til den nye stil kan påvises.

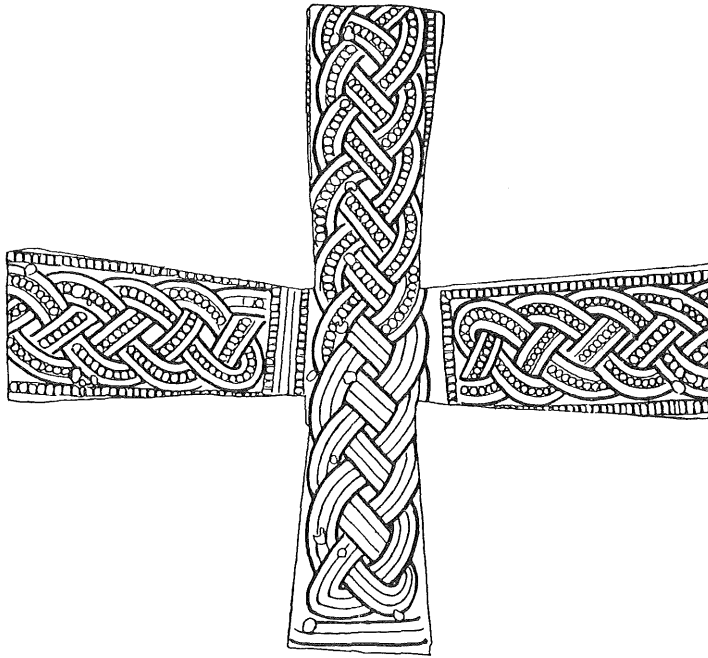

Fig. 6 a. Langobardisk gullblikk-kors med flettverksdekor.
De følgende 5 bilder viser utviklingen av ornamentikken på slike kors.
(Etter Haseloff.)

På den annen side er det ingen tvil om at stil II i alle utviklingsstadier fins i langobardisk materiale fra Italia, på bøylespenner²¹⁾ og kanskje enda bedre på de såkalte gullblikk-korsene.²²⁾ Som før nevnt er dette en av de oldsaksgrupper som først dukker opp hos langobardene i Italia og som ikke kjennes fra den pannoniske fasen. Som navnet sier er det kors av tynt gullblikk, oftest i form av et gresk kors, og bestemt til å syes fast på den dødes drakt. Det foreligger bort i mot et par hundre stykker av dem fra selve Italia, dessuten noen få fra funn nord for Alpene, på alemannisk og bayersk område. Storparten av korsene er helt enkle og uornert, men det forekommer også ca. 80 stykker med en eller annen form for dekor.

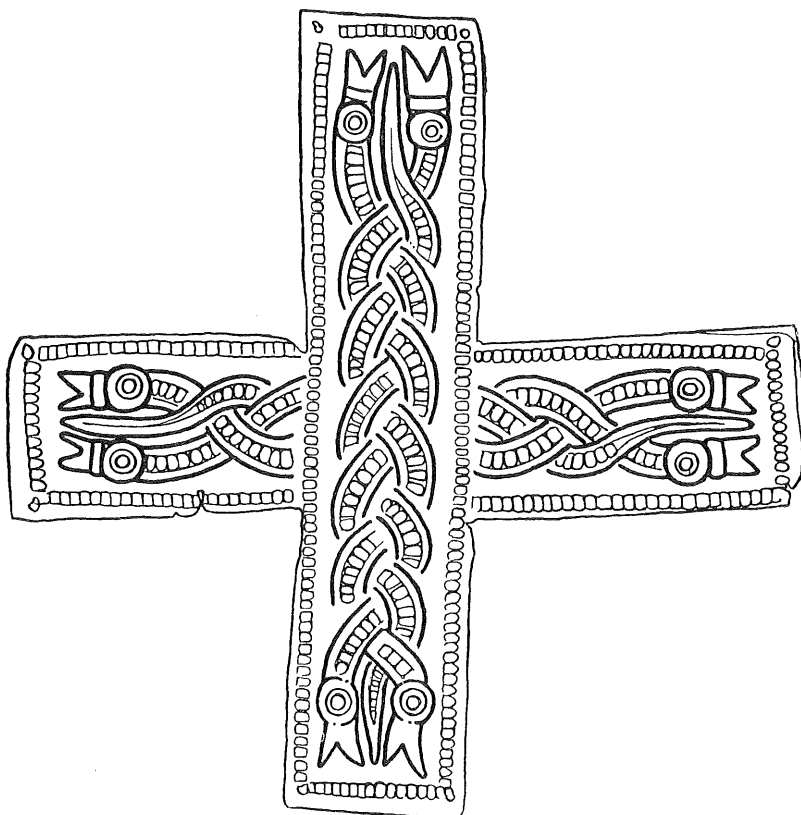

Fig. 6 b.

I en avhandling av Günther Haseloff i Sprockhoff-festskriftet fra 1956²³) blir dette materiale utnyttet med direkte sikte på å belyse oppkomsten av stil II. Det deles opp i 4 hovedgrupper som til sammen gir en nydelig typologisk utviklingsrekke fra ren båndfletning fram til regulær stil II. Gruppe A (fig. 6 a) har ren flettverksdekor. I gruppe B (fig. 6 b) får flettverksbåndene dyrehoder, og i gruppe C (fig. 6 c) kommer det også inn menneskemasker. Gruppe D (fig. 6 d-f) som er den avgjørende, deles i 3 underavdelinger karakterisert ved: 1) flettverk med detaljer

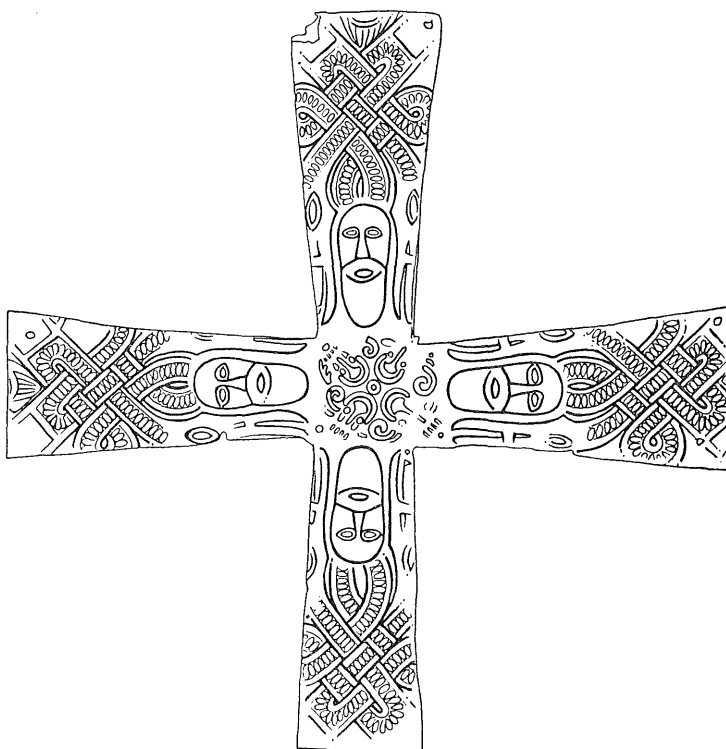

Fig. 6 c.

av dyreornamentikk, 2) flettverk, gjennomsatt med dyreornamentikk, og 3) flettverk og dyreornamentikk i rytmisk komposisjon: utvikling til stil II.

Som typologisk utviklingsrekke ser det hele bestikkende godt ut, men spørsmålet er vel om det ikke er *for* godt, om utviklingen i virkeligheten er gått så skjematisk for seg. Både materialet og resonnementet er for viktig til å kunne oversees, men resultatene må etterprøves med andre metoder, f. eks. funnkombinasjoner. Dette gjør Haseløff ikke, derimot har han utarbeidet gode utbredelseskart for de enkelte typer. Disse beviser imidlertid egentlig ikke annet enn at alle disse kors er

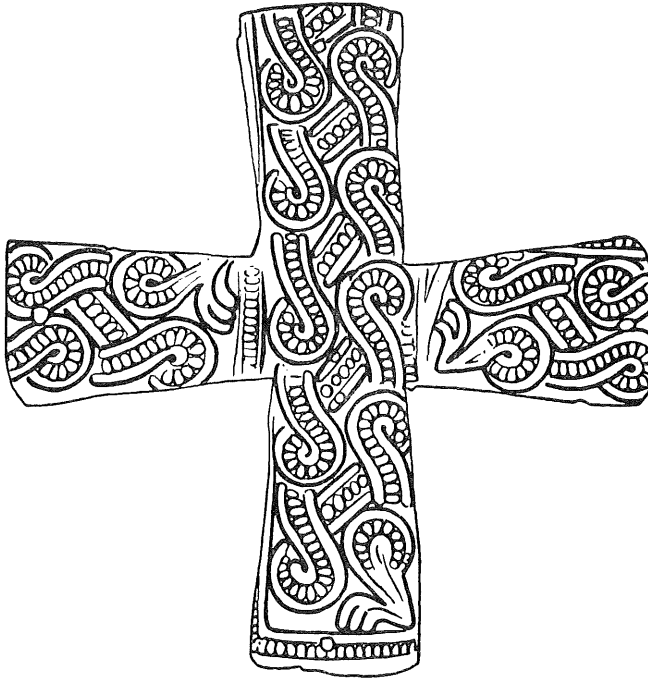

Fig. 6 d.

funnet i Nord-Italia, nord for Po, i et område som strekker seg fra Görz i øst til Turin i vest. Fra type til type kan det være en viss variasjon i utbredelsen, men som en gjennomgående regel ligger funnene oftest helt oppe mot foten av Alpene.

Hvor mye franker og andre sydtyske folk kan ha bidradd til utviklingen av stil II vil vel først bli mer klart når en ny kronologi begynner å ta form. Foreløpig synes jeg det er vanskelig å komme bort fra den tanke at også langobardene i Italia har spilt en rolle, kanskje en stor rolle. Jeg vil også gjerne tro at det er skjedd under kontakt med det som er foregått nord for Alpene og at impulser fra de to områder kan ha virket gjensidig befruktende på hverandre. At det har vært krigstilstand mellom langobarder og franker og at grensen til frankernes land har vært stengt

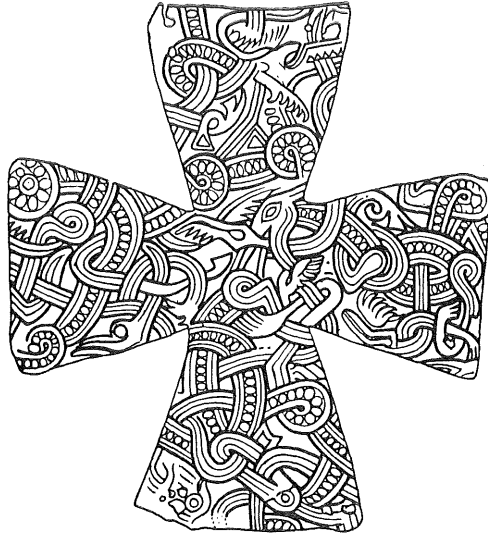

Fig. 6 e.

for langobardiske krigerflokker, behøver ikke å ha hindret handelsmenn og håndverkere i å bringe nytt kulturgods fra det ene område til det andre. Det er i den forbindelse fristende å stille spørsmålet om det er noen ren tilfeldighet at de langobardiske gullkorsene med dyreornamentikk er funnet nettopp i det område hvor de gamle forbindelsesveier over Alpene kommer ned i Italia.

Skal vi tro på en utvikling av stil II i dette område, gjerne under gjensidig langobardisk-frankisk påvirkning, kan dette altså ikke ha skjedd før i siste del av 6. århundre. Tiden får vise om en så sen datering kan forsvares når den nye kronologi for området nord for Alpene foreligger. Foreløpig synes jeg at tanken har mye for seg, men jeg er også fullt forberedt på at ny erkjennelse kan komme til å vise at den er uholdbar.

Diskusjonen av de stilhistoriske og kronologiske problemer omkring oppkomsten av stil II har ført oss langt bort fra Norden, fra de områder hvor både den typiske folkevandringsstil og de egentlige Vendelstiler

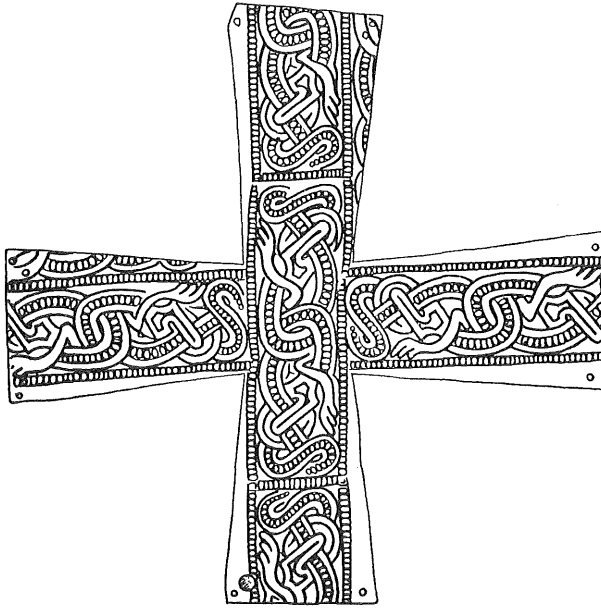

Fig. 6 f.

har sin rikeste utfoldelse. Det har vært nødvendig for å finne forutsetningene for den virksomhet som manifesterer seg på nordisk grunn. Impulser fra den klassiske verden utgjør et vesentlig element i overgangen fra folkevandringsstil til Vendelstil og forklarer den store motsetning mellom disse stiler. I siste instans kommer impulsene kanskje fra bysantinsk eller koptisk område. Til Norden kommer de imidlertid gjennom formidling av kontinentalgermanske folk som selv har mottatt impulsene ved direkte eller indirekte kontakt med Middelhavsområdets gamle kulturfolk.

En ny handelspolitisk konstellasjon og en omlegging av handelsveiene er kanskje det som brakte disse impulser nordover. Dette kan også gi en forklaring på den økonomiske oppblomstring i Øst-Skandinavia som må være en av forutsetningene for den store kunstneriske utfoldelse i

Vendeltiden, samtidig som det gamle vestsandinaviske område taper både den økonomiske og kunstneriske lederstilling som det må ha hatt i folkevandringstiden.

En slik ny situasjon i Norden er lite tenkelig før den verste uro på Kontinentet er over og de nye riker begynner å konsolidere seg. Stort sett er det da også enighet om at det først er ved begynnelsen av 7. århundre at den nye stil blomstrer opp i Østskandinavia. Det striden har stått om, har mer vært den primære utvikling blant Kontinentets ledende folk. Etter de mest ekstreme oppfatninger blir det enten et påtakelig stort sprang i tid, eller et merkelig kort skille, mellom denne primære utvikling i sentrum og stilens fulle oppblomstring ute i Europas periferi. Den nyvurdering av de kronologiske forhold som nå er under utvikling, vil forhåpentlig i løpet av noen år gi oss et bedre grunnlag å bedømme denne sak på. Resultatet vil som før nevnt formodentlig komme til å ligge et sted midt mellom de mest ekstreme tidligere standpunkter. Fra nordisk side må en vel kunne si at det er en rimelig løsning, sett i sammenheng med den nyorientering på det økonomiske område som her har vært antydnet.

NOTER

- ¹⁾ Bernhard Salin: Die altgermanische Thierornamentik. Neue Auflage. Stockholm 1935.
²⁾ Haakon Schetelig: Vestfoldskolen i den nordiske stilhistorie. Osebergfundet. Utgit av Den norske stat. Bind III, s. 239 ff. Kristiania 1920. ³⁾ A.W. Brøgger: Folkevandringstidens og Vikingetidens kunst. Norsk Kunsthistorie, Oslo 1925, s. 29 ff. ⁴⁾ Greta Arwidsson: Vendelstile. Email und Glas im 7.–8. Jahrhundert. Uppsala och Stockholm 1942. En sammenfatning av resultatene er gitt av Thorleif Sjøvold i Viking 1944, s. 137 ff. ⁵⁾ Sune Lindqvist: Till vår folkvandringstids historia. Fornvännen 1922, s. 166 ff. ⁶⁾ Nils Åberg: Stil II. Fornvännen 1922, s. 1 ff. ⁷⁾ Gunnar Ekholm: Om oppkomsten av stil II. Fornvännen 1923, s. 1 ff. ⁸⁾ Haakon Shetelig: Classical Impulses in Scandinavian Art from the Migration Period to the Viking Age. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie A. XIX. Oslo 1949. ⁹⁾ Wilhelm Holmqvist: Kunstprobleme der Merowingerzeit. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, del 47. Stockholm 1939. ¹⁰⁾ Wilhelm Holmqvist: Germanic Art during the first Millenium A. D. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, del 90. Stockholm 1955. ¹¹⁾ T. D. Kendrick: Polychrome Jewellery in Kent. Antiquity 1933, s. 429 ff. ¹²⁾ Gutorm Gjessing: Studier

i norsk merovingertid. Kronologi og oldsaksformer. Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1934. No. 2. Se også Gutorm Gjessings artikkel »Merovingertidsproblemer. Nyere finsk og svensk litteratur«. Viking 1940, s. 131 ff. ¹³⁾ Nils Åberg, anf. arb. ¹⁴⁾ Edouard Salin: La civilisation mérovingien d'après les sépultures, les textes et la laboratoire. Deuxième partie. Les sépultures. Paris 1952, s. 273 ff. ¹⁵⁾ Kurt Böhner: Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes. Berlin 1958. ¹⁶⁾ B. Schmidt: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle, Heft 18. Halle (Saale) 1961. ¹⁷⁾ Wilhelm Holmqvist: Eine Studie zur kontinentalen Tierornamentik. Wallraf-Richartz-Jahrbuch 15, 1953. ¹⁸⁾ Joachim Werner: Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. Bayrische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Abhandlungen – Neue Folge, Heft 55 A. München 1962. ¹⁹⁾ Otto Doppelfeld: Das fränkische Frauengrab unter dem Chor des Kölner Domes. Germania 38, 1960, s. 89 ff. ²⁰⁾ Michel Fleury et Albert France-Lanord: Les bijoux mérovingiens d'Arnegonde. Art de France. Numéro I, Paris 1961, s. 7 ff. Tysk versjon i Germania 40, 1962, s. 341 ff. ²¹⁾ J. Werner/S. Fuchs: Die langobardischen Fibeln aus Italien. Deutsches archäologisches Institut. Berlin 1950. ²²⁾ Siegfried Fuchs: Die langobardischen Goldblattkreuze aus der Zone südwärts der Alpen. Archäologisches Institut des Deutschen Reiches. Abteilung Rom. Berlin 1938. ²³⁾ Günther Haseloff: Die langobardischen Goldblattkreuze. Ein Beitrag zur Frage nach dem Ursprung von Stil II. Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums. Mainz 1956.

Sigurd Grieg

BREDSGÅRDENS GAVE TIL RØST KIRKE

«Det herligste, Røst han berømmes udaf,
Er græsgrodde Klipper, Naturen dem gav
Hvor Faarene kostelig trives.
De løbe der vilde hver Vinter og Vaar,
Og Ingen Undsætning af Mennesker faar
Ei heller en Haandfuld den gives;
Dog bærer de Bester en ypperlig Uld,
Og ere paa Kroppen af Fedme saa fuld,
At Kjødets er ganske spækrunden.
Om Vinteren gaar de med Ulden i Sne,
Saa smukke, saa rene, saa deilig' at se,
At neppelig smukker' er funden.
Naar Aaret fremløber til Korsmisse-Tid.
Maa Folket paa Landet opagte med Flid
Den fuldmoden Uld at afrive;
Men hvis det forsømmes, da pleier de Faar
Sig selver afklæde paa Bover og Laar,
Indtil de kan ledige blive;
Thi have de fremmed' som pleier der ro.
Vel mangen Gang fundet et Ruv eller to
Af Klæder, som Faarene taber.
Naturen har givet de Bester det ind:
Om Vinteren vil de forsyne sit Skind,
Om Vaaren de Pelsen afskraber.»

Petter Dass (1647–1708).

I 1880 kom det inn til Universitetets Oldsaksamling en kalk av sølv fra senmiddelalderen fra Røst kirke i Lofoten. Kalken er utførlig beskrevet i det følgende og avbildet fig. 1-2. Sammen med kalken fulgte også en patén av sølv. På undersiden av kalkens fot finnes en innskrift, som *Oluf Rygh* i

sin tid tolket slik : «Jesus. Denne kalk er gitt fra Bredsgården i året 15-- ».¹⁾

Kalken er tidligere behandlet av *Thor Kielland* i hans store verk «Norsk gullsmedkunst i middelalderen».²⁾

Kielland henfører den til 1500-årene, hvilket jo gir seg selv, både ved stilen og innskriften («i året 15»—), og påviser at den er et *lübsk* arbeid.

Allerede Rygh var klar over at kalken var en gave fra en eller flere tyske kjøpmenn i *Bredsgården* (på Bryggen i Bergen), som hadde stått i handelsforbindelse med fiskerne på Røst.

Første gang vi hører om Bredsgården (*Brædesgård*) er langt tidligere, nemlig i 1309. I et brev av 4. mai dette år, ga biskop *Arne av Bergen* sokneprestene innen byen pålegg om å excommunicere de tyske vintersittere og skomakere i Vågsbotten, såfremt de ikke innen neste tirsdag hadde betalt sin tiende. I dette brev omtales to tyske kjøpmenn i Bredsgården, nemlig *Jon* og *Gædek*.³⁾

Da de tyske vintersittere fremdeles vegret seg ved å yte tiende etter kirkeloven, ble de den 31. mai samme år bannsatt av bispen og utelukket fra alle kirkene i byen. I bispens brev av nevnte dato, oppregnes en hel rekke tyske kjøpmenn, bosatt i forskjellige gårder på Bryggen, deriblant de to nevnte i Bredsgården, Gædek og Jon. Forøvrig omtales det tyskere i følgende gårder: Knausanum, Odzgårðr, Kappen, Holmedalen, Jáfjorden (Afjordin) og Sveinsgárð.⁴⁾

Det følgende år, 31. mai 1310, bannsatte biskop *Arne* de tre hovedmenn blant de tyske vintersittere i Bergen, som nektet å betale tiende, nemlig *Engilberto Lænæg* seniori, *Gædike* et *Johanni de Brædisgárð*⁵⁾, altså de to kjøpmenn som vi allerede kjenner. Denne strid om tienden ble første gang aktuell i 1307, da skomakerne (*suterne*) var de første fastboende tyskere, som nektet å betale tiende og i 1309 fikk de støtte også av vintersitterne, dvs. de kjøpmenn som satt vinteren over i Bergen. Denne strid ble meget langvarig, og bispen så seg til slutt nødsaget til å oppfordre den kongelige fehirde og sysselmannen i Bergen til å skride inn mot de ulydige tyskere.

Fig. 1. Kalk fra Røst kirke i Lofoten, (Universitetets Oldsaksamling, Oslo).
(L. Smedstad foto).

Da både sysselmannen og bispen tok saken opp, vakte dette en slik forbitrelse blant vintersitterne, at de sammen med suterne enedes om, hverken å kjøpe noe av biskopen og de øvrige geistlige, eller å selge noe til dem. Denne boykott ble så strengt overholdt, at noen tyske kjøpmenn, som nettopp var kommet til Bergen, ikke våget å selge sine varer til byens geistlighet. Etter at kongen hadde blandet seg i saken, ga tyskerne likevel så meget etter, at stridens avgjørelse ble overdratt til en *norsk domstol*. Sommeren 1311, mellom 15. mai og 9. august, avsa *Eindride på Løikvin*, lagmann i Bergen, dom i saken mellom biskop Arnes ombudsmann på den ene side og *Jon Lübek* (fra Bredsgården) og *Ertman* i Knausen (som i 1350 lå mellom Fattrin og Leppen på Bryggen), på de tyske vintersitteres vegne, angående *deres tiendeplikt*. Dommen ble avsagt i nærvær av *Arne* i Bredsgård og *Jon* i Einarsgård (mellom Bredsgården og Svensgården, senere kalt Enhjørningen), kongens ombudsmann over byen, samt *Gunnulf* i Søstergården,⁷⁾ *Sigvard* i Tuft (egentlig Toft, på det senere Skredderstredet mot Bryggesporden),⁸⁾ *Amund* i Kjos (beliggenhet ukjent), *Thorbjørn* på Strøm (egentlig *Straumrim*, som lå mellom Fattrin og Knausen),⁹⁾ «husbønder i byen».¹⁰⁾

I 1963 har *Johan Schreiner* offentliggjort den dom som lagmannen, Eindride, felte i 1311 (på grunnlag av en avskrift fra omkring år 1600). Det heter hos Schreiner:

«Så vel enkelte ord som hele setninger er uteglemt i et par av disse versjoner. Brukbar tekst for det avsnitt som her interesserer, finnes bare i to av håndskriftene. Avsnittet lyder ordrett:

«. . . war thennom saa svarit at lougen lyder saa selfver at ingen vdlenske skulle sidde vinther setter Korsmesse imellom udi Bergen. Oc meden then skick var holden, tha krafdis ther ey thiende af thennom, thi ther war jngen om vintheren uden skomagere, som altid hafver verit vane at gjøre theris thiende for then skyld at the sidde her om vintheren. Sagde oc the thydske at koningen hafde udi sit wold at forlölfve thennom at sidde her om vintheren endog at loughbogen lyder anderledis. . . .»

Disse opplysninger grunner seg hverken på muntlig tradisjon eller subjektivt vidneutsagn. De skyldes en kongelig tjenestemann som i embeds medfør avgir offisiell erklæring om forhold han må ha vært fortrolig med.

Tilsvarende henvisning blir gitt i et kongebrev fra 1316, som innskjerper at ingen vintersitter måtte tåles i Bergen, Oslo og Tunsberg lenger, anderledes eller videre *en bjarkeyjarrettar vattar*. Utlendinger som satte seg ut over påbudet, skulle ha sitt gods forbrutt; likeså hadde gårdeiere som leiet dem hus for lengre tid *en boken vattar*, forbrutt huset til kongen.

Når det både i 1311 og 1316 uttrykkelig tales om *bok*, ligger det nær å regne med at begge henvisninger gjelder et større lovverk. All den stund *Magnus Lagabøters Bylov* ingen slik bestemmelse har, måtte det eventuelt bli spørsmål om den eldre, *tapte byloven*. Imidlertid kan det være på sin plass å nevne at retterbøter som supplerte eller endret enkelte avsnitt i en lovbok, ble kalt for både «lov» og «byrett». Således lot *Håkon V* en *skipan* av begrenset innhold *fyrir log ok bjarkeyjarrett skipa*. Skjønt betegnelsen «bok» i slike tilfelle ville være mindre dekkende, bør vi neppe utelukke muligheten av at det like fullt var et lovskapende kongebrev man hadde for øye; det kunne være utferdiget i 1280-årene, da Norge lå i åpen feide med flere nordtyske byer.

Lenger enn til formodning er det umulig å nå; tidspunkt og omstendigheter lar seg ikke efterspore. Vi må nøye oss med å konstatere at et forbud mot utlendingers vinteropphold har vært utstedt og senere fra tid til annen ble trukket frem – når man fant det opportunt.

Det anførte avsnitt i dommen av 1311 forutsetter at forbudet i første omgang var effektivt. I en periode da ingen fremmed kjøpmann skal ha tilbrakt hele året i Bergen, var skomakerne angivelig de eneste utenlandske vintersittere. Hvorvidt påstanden holder stikk, unndrar seg kontroll. Men den vitner iallfall om at disse håndverkere langt fra var nykommere i 1311.

Tyske skomakere i Bergen blir første gang uttrykkelig omtalt i et brev

fra 1307, som viser at de dengang bodde i Vågsbotnen, altså nettopp der hvor samtlige utøvere av skomakeryrket, uten hensyn til nasjonalitet, var anvist tilhold allerede i Håkon Håkonssons dager.»¹¹⁾

★ ★ ★

Den 18. september 1337 gikk lagmannen i Bergen, *Arnfinn Sigurdsson* og underfogden *Steinfinn Nikulasson* sammen med 10 borgere, som i diplommet kalles «rådsmenn», opp gjennom veiten for å skifte husene i «Brædersgarde» (avb. *Koren-Wiberg*: Det tyske Kontor i Bergen. Bergen 1899, s. 216). Det skjedde etter begjæring av *Ingeborg Pålskone*, da husene skulle skiftes mellom Ingeborg på den ene side og *Sigurd i Osa* og *Gudbrand Gudbrandsson* på den annen side.

Etter å ha lyttet til de fremmøtte vitners utsagn, ble gården delt i to like store deler, hver med 19 hus (dvs. *rom*, men et hus hadde ofte bare ett rom). Man prøvde da, slik som ved moderne utskiftningsforretninger, såvidt mulig å utjevne ulikheter, slik at begge parter fikk praktisk talt like mange rom og like stort areal.

Skiftet av 1337 er første gang behandlet i detalj av *N. Nicolaysen* i 1890,¹²⁾ og senere også av andre. Senest er det omtalt av *Bernt Lorentzen* i hans grunnleggende arbeid «Gård og Grunn i Bergen i Middelalderen» fra 1952.

Vår forsker fremhever «at *Brædesgårdr* må ha vært en uvanlig bred gård også før (bybrannen i) 1476, med en frontlinje i dag på ca. 23 m. Rett nok smalner gården til ca. 17 m høyere oppe, men dette skulle gi plass til mer enn to husrekker, etter de målene vi ellers opererer med».

«Bredsgården viser i dag den eiendommeligheit at den har tre sjøstuer, i motsetning til andre dobbeltgårder, som selvsagt bare har to – en i flukt med hver husrekke. På sørsiden av Bredsgården er det klemmt inn en ekstra sjøstue.

Om bebyggelsen i *Brædesgårdr* har vi fyldige opplysninger i skiftet fra 1337 – ellers er det bare et diplom for *Finnegården* fra 1403 og brevet

om Kappen fra 1464, som gir detaljerte opplysninger om husene i de gamle gårdene. I 1337 ble Bræðesgárðr skiftet i to like store deler, med 19 hus i hver, Gården nevnes tidligere i 1309, 1310, og 1311.

Ved skiftet i 1337 skulle fellesrommene være uskiftet, og det samme gjaldt «nedsta siofwarstofwan» som tyskeren *Tidamann* hadde hatt og et «heimokonolóft». Ellers ble husene delt i 2 like store luter med 19 «hus» i hver, og ved loddtrekning tilfalt så den nordre halvdel Ingebjørg Pálskone og den søndre Sigurd i Osa og Gudbrand Gudbrandsson. Delingen ble foretatt av lagmann Arnfinn Sigurdsson og 10 menn ved åstedsbefaring.

Dette diplommet har vært benyttet til framstilling av bebyggelsen i en gård både av *Nicolaysen* (D. n. kj. i. m. s. 64–65) og av andre forskere, men det er innledningsvis sneket seg inn en feil i tolkningen. Lagmannen og de 10 menn kunngjør innledningsvis at torsdagen nest etter korsmesse i kong Magnus' 19. regjeringsår «genggum ver til efftir boen Ingibiarghar Paals kono j Bræðersgarde (lesningen av sistnevnte ord er kontrollert av dr. *Brattegard*) at skiptta husum ved Sigurd j Osa ok vid Gudbrand Gudbrandz son inra veghin j Bræders garde i Biorghwine». . . . Dette må bety at Gudbrand Gudbrandsson bodde i «innra veghin», som her står som attributt til mansnavnet. Men Nicolaysen oppfattet dette slik at bare «inre veghin» ble skiftet, noe som fikk ham til å tro at det i alt var 88 «hus» i hele gården, og denne feilen går igjen hos andre forskere.

Det framgår av diplommet at det var hele gården som ble skiftet, med unntak av de husene som alt er nevnt. Det er imidlertid en annen eiendommelighet som har unngått Nicolaysens oppmerksomhet: Gården hadde fire sjøstuer. «In primis» nevnes «þær twær siofwarbudinnar en inzstu» (Man kan ikke gå ut fra at den ene av disse sjøbodene lå over den andre som annen etasje i samme bygning – i så fall var den «siofwar lopt»), de to sjøbodene i søndre halvdel, så nevnes «yðsta siofwarbudin», og endelig nevnes «nedsta siofwarstofwan» som *Tidamann* hadde hatt. Både sjøbod og sjøstue betegner et hus ved Bryggen, og i Bræðesgárðr var

det altså 4 hus ved Bryggen, langs en opprinnelig frontlinje på ca. 20 m, med gårdsåpning mellom den nordligste og den nest nordligste sjøstuen. Dette gir forklaringen på den eiendommelighet at Bredsgården har hatt tre sjøstuer siden 1476. Den sørligste – Tidamanns – synes ikke å ha hatt forbindelse med resten av gården, og det samme gjelder fremdeles den sørligste sjøstuen i Bredsgården.

Men dette er ikke alt. Hvorfor blir de husene utpekt som henholdsvis skal «følge» den nordre eller den søndre gårdshalvdelen? Hvis husene lå i to rekker må vel saken ha vært forholdsvis klar. Da må delingen ha tatt sikte på å tildele en av partene enkelte av de husene som normalt skulle ha tilfalt den andre parten, og grunnen må i så fall ha vært at en vesentlig del av felleshusene lå i den ene gårdshalvdelen.

Her nevnes imidlertid flere ganger boder, som ligger *imellom* andre bygninger. Betyr dette at de lå mellom andre bygninger i lengderetning slik at rettens folk så å si beveget seg sprangvis i gårdshalvdelen lengderetning? Dette er usannsynlig. I tre tilfelle omtales hus som lå mellom andre: 1) «En þær twær budinnar er þær eru j millum skulu fylghia þeim innra lutanum», 2) «en þær þriar er þær eru j millum skulu fylghia þeim inna lutanum», 3) «jtem þau twau ii lofften er þær eru j millum skulu fylghia þeim ytra lutanum».

I alt blir dette syv «hus» som lå mellom andre bygninger. Det sannsynlige er at de dannet en *midtre husrekke* – ellers kan det vel ikke ha vært nødvendig å fordele dem mellom den nordre og den søndre halvdelen. Denne oppfatning støttes av andre data. Den midtre husrekken ble avbrutt på to steder, først av «midtplassen» («budin j midplacenu»), så av «øvste plassen» (þat nedsta i oefsta placeno). Ikke i noen annen gård hører vi om slike plasser, men så hadde Bræðesgárðr også en unormalt stor bredde og uten tvil også en bebyggelse utenom det vanlige: Fire stuer langs sjøen og tre husrekker, med åpne plasser på to steder i den midterste rekken. Med andre ord: Det bekrefter seg at man må regne med visse variasjoner i bebyggelsen.

Etter brannen i 1476 fikk gården bebyggelse i 2 husrekker, slik som vi ser det fremdeles. I den nordre gårdshalvdel har husene en bredde på ca. 8 m nede ved Bryggen, høyere oppe ca. 7 m. Den søndre gårdshaldvel – inkludert den sørligste sjøstuen – har en bredde på ca. 15 m nede ved Bryggen og smalner av til ca. 6 m lenger oppe. Før 1476 må en terrengstripe på vel 2 meters bredde på nordsiden av gården ha hørt med til Bua almenning. Fremdeles er det en forholdsvis bred veit – sine steder ca. 2 m – mellom Bredsgården og Bugården.»¹³⁾

I et brev av 2. september 1340 omtales en gårdhandel i Bergen, hvorved *Thora Steingrimsdatter* solgte ni måneders matbol i gården Berg på Voss, og i denne forbindelse stiller Thora som sikkerhet for at jorden ikke er beheftet på en eller annen måte, «så mange hus som *Thora eier i Brædesgardr*». På dette tidspunkt har altså ennå en del av husene i denne gård vært på norske hender. Men litt etter litt synes tyskerne å ha overtatt eiendomsretten, eller iallfall bruksretten til hele gården.

I 1395 ser vi for eksempel at to Lübecker-borgere inngår forlik om en stue i Bredsgården i Bergen¹⁵⁾, og i 1522 bodde det 10 kjøpmenn i gården, hvorav de åtte navngitte, alle bar tyske navn.¹⁶⁾

Som vi senere skal se, er vår kalk fremstilt av en *lübsk gullsmed*, som arbeidet mellom 1515 og 1545. Men allting tyder på at kalken er skjenket av handelsforvalterne i Bredsgården mellom 1515 og 1536, kanskje allerede før 1530, da oppløsningen av de kirkelige forhold begynte og plyndringen av kirkenes klenodier for alvor ble satt igang.

Allerede i 1523 ble Mariakirken i Oslos *klenodier* registrert og overført til Akershus, og samme år ble klenodiene i Bergens Apostelkirke (som likesom Mariakirken i Oslo, var kongelig kapell), registrert, og i 1530 fikk *Esge Bilde* befaling til å rive Apostelkirken og sende klenodiene til København. Ja, vi har endog kongens kvittering av 15. juli 1530.

Sannsynligheten taler for at det er i løpet av 1520-årene, at vår kalk er blitt bestilt i Lübeck og sendt nordover fra Bergen til Røst.

Nu er det jo slik, at kildematerialet vedkommende disse år, flyter

ytterst sparsomt. «På *Christiern II's* tid», skriver *Fredrik B. Wallem*, «hadde Bergen ingen *Absalon Pederssøn*, som hver dag skrev ned i sin dagbok «hvad nyt han hadde hørt, hvilke fremmede gjester som var kommet til slottet, hvem der hadde trolovet sig i byen og hvem der lavet til barsel, hvor mange garper hadde slaas i badstuene og hvor mange borgerlige lik der var kommet til Domkirken». Men på *Bergenus* satt gårdskriveren og førte en dagbok av en annen art – *regnskapsboken* – over de daglige inkomster og uttællinger på *Kongsgården*. Hver skilling som kom ind i kassen, hver tønne sild som kom i kjelleren, hver stang jern som førtes til smien, ble omhyggelig notert i boken». ¹⁷⁾ Og *Wallem* minner oss om at alt ble skrevet opp i boken, almisser, utgifter til matvarer, drikkevarer, ja til og med lys som ble ofret til helgenenes altere, slottsfogedens gaver til *St. Jørgens hospital*, reiseutgifter og kostgodtgjørelse. Hertil kom så alle *Kongsgårdens* inntekter av sakefall, konfiskasjoner (hele innboer) og alle justitsutgifter og endelig utgifter til bartsjærere og kloke koner. Hertil kom så alskens bygselsavgifter, landskyld og leding som ble betalt til *Kongsgårdens* kasse. Men selvsagt gir ikke disse regnskaper slike kostelige kulturbilder som magister *Absalon* fremtryller i sin dagbok firti år senere. Likevel er regnskapene enestående rike kilder til *Bergens* kulturhistorie i årene før reformasjonens innførelse. ¹⁸⁾

Nu vil vi gjerne vite hvem som sto bak *Bredsgårdens* kostelige gave til *Røst kirke*, og her synes oppgaven over *Kongsgårdens* inntekter av leding av *Bryggen* for året 1522 å komme oss til hjelp. Fortegnelsen over skatteyttere i denne gård omfatter 10 personer, hvorav 8 oppregnes ved navn. Listen ser slik ut:

«*Aff Breders gardenn*

- Jtem iii ß Hans Vegner
- Jtem vi » Hans Finck
- Jtem iii » Bernit Røffne
- Jtem ij » Vincentius Iegher
- Jtem xiii » Rotke Tideman
- Jtem iii » idem szt.
- Jtem ix » fick cantzeler

Jtem ix ß Jacob Veszendorff
Jtem iij » Henrick Becker
Jtem iij » Iohann kalker.» (19)

Som vi alt har nevnt, må samtlige personer hvis navn her er nevnt, være *tyskere*, og disse er antagelig identisk med kalkens donatorer.

Men vi kan selvsagt ikke utelukke muligheten av, at ikke alle disse har vært med på gaven, noen av dem kan jo ha vært reist tilbake til Tyskland eller være død i tidsrommet 1522–1530.

Slottsfoged på Bergenhus i 1522 var ennu *Jørgen Hanssøn Skriver*, en av de personer som *Sigbrit* trakk frem i *Christiern II's* yngre år. Ved hennes hjelp ble Jørgen befalingsmann på Bergens kongsgård så tidlig som i 1514. Jørgen Hanssøn var født i Ribe og var sønn av en borger der. Muligvis har han lært *Sigbrit* å kjenne, da hun ennu bodde i Bergen.

I de år da kong *Christiern* hadde makten i full utstrekning, synes de tyske kjøpmenn i Bergen ikke å ha våget å sette seg opp mot kongen, enda de hadde all grunn til å være misfornøyet med kongens handelspolitikk og makt både i Danmark og Norge. Det heter i *Herluf Lauritssons* «Bergens Fundats» 1580–1583.

«Den samme Jørgen Hanssøn haver meget haft de Tydske ved Bryggen under kusel og ave. Han haver ladet hænge de Tydskes bager, som boede strax oven for Kjøbmandsstuen for samme bagerhusdør de Tydske til Spot og trusel.»²⁶⁾

Endelig skal han ha gitt sine tjenere lov til å «optage» alt kramgods som fantes «ude paa Bryggen» i henhold til Bergensprivilegiet av 24. juni 1509, som kong Hans hadde tilstått byen. For å hevde kongens makt på stedet, foretok Jørgen adskillige festningsarbeider på Kongsgården, som man ved denne tid begynte å kalle *Bergenhus*. Han lot det gamle tårn fra *Håkon Håkonssons* tid (som nu er bygd inn i Rosenkrantzårnet) forsterke, for å kunne ha en støtte der under eventuelle uroligheter fra tyskerne side. Forholdet mellom slottsfogeden og de tyske kjøpmenn var i det hele meget spent, hvilket særlig viste seg i 1521, da det ble klaget over overfall fra begge sider. Tyskerne klaget over Jørgen Hanssøn og

denne igjen over de tyske kjøpmenns fremferd mot hans folk. Til slutt enedes man om at begge parters klager skulle innbringes for kongen.²¹⁾ Dette var den 13. august 1521, men slik som de politiske forhold utviklet seg, ble denne strid aldri oppgjort.²²⁾

Alt det vi vet, tyder på at Jørgen Hanssøn har vært en kraftig og myndig representant for Christiern II i Bergen. Vi har sett at han etter beste evne forsøkte å holde tyskerne i age, og det samme gjaldt bøndene.

Da bøndene i Ryfylke, Hardanger og Hordaland reiste motstand mot kongens ekstraordinære skatter under krigen med Sverige, lot han deres førere, og blant disse den ansatte væpner *Orm Eriksson* henrette og ila bøndene svære bøter. Vinteren 1520–21 oppholdt Jørgen Hanssøn seg i København, men var i april tilbake i Bergen.

Oscar Albert Johnsen ser det som et resultat av hans forhandlinger med kongen, at denne i 1521 utferdiget den store forordning for Lista og det nordenfjeldske, hvorved myndighetene særlig søkte å begrense jorddrottenes overtak over leilendingene og innskrenke geistlighetens doms- og strafferett over legfolk.

Høsten 1521, under erkebiskop *Erik Valkendorfs* landflyktighet la Jørgen Hanssøn beslag på hans og Domkirkens inntekter og forbød hans ombudsmenn å sende penger til utlandet. I mars 1523 kom Jørgen Hanssøn til København med en større sum penger til Kongens kasse. I København fikk han i oppdrag, på kongens vegne å foreta en reise til Holland. Han tok veien om Bergen, hvor han innsatte degnen *Hans Knutsøn* som sin stedfortreder i lenet, og lovet å være tilbake senest Mikkelsdag, dvs. 29. september samme år.²³⁾

Dette ble det jo ikke noe av, da kong Christiern 13. april 1523 flyktet fra København og senere slo seg ned i Lierer i Brabant. Jørgen Hanssøn ble også boende i Nederlandene inntil kong Christierns mislykkede Norges-ekspedisjon i 1532.

Vi forlater her Jørgen Hanssøn for å se litt på hvordan forholdene utviklet seg i Bergen etter lensmannens avreise. Degnen Hans Knutsøn

maktet ikke å opprettholde sin nye stilling som lensmann, og han overga snart Bergenhus til *Vincens Lunge*, som den nye konge, *Frederik I* hadde sendt til Bergen som sin representant.

Det varte imidlertid en stund før hr. Vincens kom i besiddelse av Bergenhus. Kong Frederik var til å begynne med nødt til å støtte seg til Hansestedene, og stilte seg derfor gunstig overfor deres handel på og i Bergen. Den nye befalingsmann i Bergen, hadde da også fått med seg en kgl. skrivelse til Kontoret i Bergen, hvori han ba dem om å støtte den nye lensmann og hjelpe ham til å bli herre over Bergenhus.

Vincens Lunge traff derfor avtale med de tyske kjøpmenn om at disse skulle komme ham til hjelp, hvis det ble nødvendig.

Om aftenen 8. november 1523, ga Vincens fra Erkebispegården på Strandsiden (der hvor Nykirken ligger nu), signal til at han trengte kjøpmennenes hjelp for å kunne erobre Bergenhus. Dette førte til voldsomme opptøyer. Både de tyske kjøpmenn og håndverkerne samlet seg straks, men i stedet for å gå mot Bergenhus, kastet de seg over sine konkurrenter.

Yngvar Nielsen skriver at ingen i Bergen ante at de tre skudd som var det avtalte signal, skulle føre til opptrinn som mest av alt lignet dem som inntraff ved Vitalinernes overfall eller ved *Olaf Nielsøns* mord.

Det heter videre hos *Yngvar Nielsen*: »Tyskerne var i øieblikket atter Byens Herrer, og hverken fra Hans Knutsøns eller fra Vincens Lunges side kunde der være Tale om at gjøre dem modstand. Intet Hus var sikkert under den almindelige Forvirring, som nu tog sin Begyndelse. Overalt stormede de vilde, løsslupne Skarer ind og mishandlede de fredelige Beboere, som midt om Natten dreves ud af sine Senge og ud paa Gaden i Høstnattens Kulde medens deres Ejendom blev plyndret og røvet.«

I et brev fra Amsterdam 22. april 1524 til *Christiern II*, omtalte *Jørgen Hanssøn* dette overfall. Der heter det at Bergensfarerne har fra de «fattige borgere i Bergen røvet og tatt fra dem alt de åtte, lidet og stort, her er en i Amsterdam som de toge fra mere enn 4000 rhinske gylden.»

Mange av byens borgere ble såret, men bare en ble drept. Under oppløpet tok tyskerne vare på fribrev, som var gitt byens norske borgere og

som antagelig er blitt funnet på Rådhuset. Særlig mange skotske kjøpmenn og særlig folk fra Orknøyene og Shetland, som ved denne tid hadde nedsatt seg i Bergen, var utsatt for overfall og plyndring. Det hjalp ikke at mange av de overfalne søkte tilflukt i kirkene. Tyskerne brøt kirkefreden og trakk sine motstandere ut av kirkene og hen til kjøpmannsstuen på Bryggen, hvor de ble lagt i jern. Deretter måtte de med opprakte hender sverge på at de aldri skulle klage over det som var skjedd, og at de skulle forlate Bergen innen 3. mai 1524.

Så snart uroen var over, klaget skottene til Riksrådet, men dette hadde dengang så liten makt, at det intet kunne gjøre. Skottene oppga sitt tap til nærmere 40 000 mark, men hverken de selv eller deres arvinger fikk noensinne erstatning, til tross for at kravet var fremmet flere ganger og senest ved Herredagen i 1604.²⁴⁾

Om Christiern II's strid for å trygge borgerne i deres kampsstilling overfor adel, geistlighet og hanseater, foreligger det en fyldig litteratur,²⁵⁾ som det er tilstrekkelig å henvise til.

Når vi her har tatt med så vidt mange av disse opplysninger, er det nærmest for å gi et bilde av i hvilken urolig tid og hvilken religiøs brytningstid vår kalk hører hjemme. Eksempler på hvor langt den kongelige griskhet kunne strekke seg overfor kirkenes klenodier og kirkegodset, er velkjent nettopp fra perioden 1523–1536, og der er derfor ingen grunn til her å komme inn på detaljer. Vi ser også at herremennene, dels av klasseinteresse, dels av politisk maktbegjær, stilte seg på Kongens (Statens) side i kampen mot den katolske kirke.

Den høyere geistlighet i Norge synes å ha vært upåvirket av de reformatoriske bevegelser innenfor den gamle Kirke. Det var delvis lærde menn, som hadde studert ved fremmede universiteter, men de var gamle, og deres studieår falt før reformbevegelsene. Personlig hadde de aldri møtt den *lutherske bevegelse*, derimot hadde de hørt og lest om den nye lære og fulgt dens fremgang med redsel.²⁶⁾

Av bispene var *Hans Rev* den eneste, som hadde interessert seg for

reformbevegelsen innenfor den katolske kirke og som tenkte seg at lignende reformer kunne bli gjennomført her i landet. I motsetning til i *Danmark*, var *reformasjonen i Norge ingen folkebevegelse*. Intet stridsskrift ble for eksempel trykt her.²⁷⁾

Omkring 2. juli 1517 – altså samme år som *Luther* slo opp sine 95 thesis på kirkedøren i Worms, lot biskop *Hoskuld* av Stavanger (1513–1537) i erkedegns, officialens og to kannikers nærvær, oppta en fortegnelse over de *relikvier*, som fantes i St. Svithuns skrin i Stavanger domkirke.²⁸⁾

I dette brev, som er lett tilgjengelig for den som vil lese det, heter det til slutt:

«*Alle som hjelper til å helge disse ting gir biskopen på Guds vegne 40 dagers avlad.*»

«Jeg tror at vi her har lov til å se et glimt av den folkelige, norske religiøsitet i årtiene like før reformasjonens innførsel», skriver *Sverre Steen*. «De hellige menn og de hellige ting har ennå tak på folkets hjerter», heter det hos vår forsker. Og videre: «de hellige menn har ved sine gode handlinger lagt opp et fond i himmelen, som kan komme syndere til gode. Dette er ikke bare kirkelig dogmatikk, det er *folkereligiositet* så godt som noe.»

I 1510 ble *Helga Dyresdatter* opptatt i St. Antonsordenens brorskap, og fikk del i de gode gjerninger som ble gjort i ordenens 365 klostre og hospitaler. Og vi sporer den samme kjærlighet til den katolske kirke i form av de mange *lübske* og en del *nord-nederlandske alterskap*, som ennu omkring år 1500 ble anskaffet til vestnorske og nordnorske kirker. De forteller alle som vil se, at helgendyrkelsen i begynnelsen av det nye århundre ennu sto i fullt flor. Så sent som mellom 1520 og 1530 skjenket Ringsakers *siste katolske* og første protestantiske sokneprest, *Ansten Jonsson Skonk* (død 1547) det skjønne *alterskap* fra Antwerpen, til kirken. Merkelig nok har det unngått reformasjonstidens stormer, krig og andre ulykker, og 1860–70-årenes pietisme, slik at det den dag i dag stråler i sin gamle glans og danner kirkens herligste pryde.

Og som kjent er dette alterskap fylt med en rikdom av helgenbilleder.²⁹⁾

Og her kommer til slutt vår kalk fra Røst kirke inn i bildet (fig. 1). Denne gave fra de hårdhendte tyske kjøpmenn i det urolige Bergen til den lille avsides soknekirke på en øde øy i Lofothavet.

Det er verd å legge merke til at de her nevnte eksempler og mange andre, forteller oss at folk i Norge ennu omkring 1520 *levde sitt daglige liv i nær tilknytning til det hellige*. De gav korn eller fisk til kirken, slik at geistligheten kunne kjøpe hellige kar av sølv, eller innføre alterskaper fra Nord- eller Vest-Europa.

I Nord-Norge var det geistligheten ved Nidarosdomen, som opptrådte som formidlende mellom-menn. Særlig synes de kanniker, som hadde rådighet over soknekallene i Nord-Norge, å ha vært virksomme på dette felt.³⁰⁾

Men det var ikke bare kirkeutstyret som var gjenstand for folkets interesse, også andre sider av kulten: de hørte messe, dro på pilegrimsferd, ga penger til sjelemesser for sine kjære, ofret lys og andre gaver til altere og hellige kors (som for eksempel det undergjørende *sølvkors* i Fana, som ofte omtales i lensregnskapene fra Bergenhus),³¹⁾ for at deres virke skulle ha fremgang. Til alle disse kulthandlinger var folket knyttet ved slektstradisjon, og det *ønsket ikke noen forandring*.³²⁾

Et karakteristisk vitnesbyrd om bøndernes syn på reformasjonen har vi i et brev fra almuen i Sogn fra juli–august 1529 til erkebiskop *Olav «i Trondheim»*, hvori de ønsker fremmet en rekke klager. Til slutt heter det i dette brev: «Ere vi og fullkommelig begjærende av hans nåde, at vi fattige menige almue måtte blive med den hellige kristelige tro, som våre foreldre have haft før oss og den hellige kirke og kirkenes personer måtte nyde og nydendes vorde, hva del som våre foreldre og vi have der til styret have og takke vi hans nåde ydmygeligst og kjærlig for hans nådes tilskrivelse.»³³⁾

I byene var det delvis anderledes, der var tradisjonen for det første løsere, på samme tid som de lå mere åpne for kulturpåvirkning fra ut-

Fig. 2. Altertavle i Mariakirken i Helsingør hvor korpuspartiet fremstiller dommedag. I forgrunden kneler alterets stiftere *Christiern II* († 1559) og dronning *Elisabeth* († 1526), som skjenket altertavlen til kirken i 1515–20. (Nationalmuseet, Købh, foto).

landet. Først og fremst var dette tilfelle i Bergen, hvor en bølge av *luthersk agitasjon* begynte å gjøre seg gjeldende allerede i 1526. Det ser vi av et brev fra Bergens-bispen *Olav Thorkildson*. Mange av tyskerne på Bryggen var særlig ivrige lutheranere, og de drev de katolske prestene bort fra de to eller tre kirkene de disponerte i Bergen.³⁴⁾

Også dette er et moment som tyder på at vår kalk må være skjenket til Røst kirke i perioden 1515–1526. I Bergen må slike gaver til kirkene antas å være opphørt en gang i 1520-årene.

Det gir et ganske interessant innblikk i det *religiøse tidsskifte* som foregikk i perioden 1515–1536 å følge den følsomme og ubesluttsomme og samtidig brutale Christiern II's utvikling. I sin ungdom var han katolikk, men han kom snart til å drive et machiavellistisk spill med den katolske kirke, hvorpå han i sin landflyktighet gikk helt over til *Luthers* lære, og lot ham kalle til seg.

Reformatorens preken gjorde da et dypt inntrykk på kongen. Dette var i 1523, men i 1530 avsvor han i Innsbruck eller Augsburg, under et møte med keiseren, av politiske grunner, sine villfarelser og mottok kirkens absolusjon. Dette hindret ham ikke i senere å vende tilbake til Lutherdommen.

I sin katolske periode i årene før 1520, la kongen stor vekt på å overvære såvel morgenmessene som aftensangen i det kgl. huskapell, og i hans lovgivning spiller messene en stor rolle. Han var også sterkt interessert for den *nye mesure*, dvs. den *flerstemmige aftensang*, som særlig i Nederlandene avløste den gregorianske messe, hvori senmiddelalderens sterkt dramatiske følelsesliv kom til uttrykk.

Et kunstnerisk vitnesbyrd om kongens religiøse interesse danner den altertavle han og dronning Elisabeth i årene 1515–1520 skjenket Mariakirken i Helsingør, hvor korpuspartiet fremstiller dommedag. I forgrunnen kneler kongen og dronning *Elisabeth* († 1526), fremstilt som alterets stiftere (fig. 2).³⁵⁾

Schultz: Danmarks Historie II, pl. ved s. 468.

II.

La oss nu vende tilbake til vårt utgangspunkt, kalken fra Røst kirke. Den var i 1880 blitt for liten og ble derfor skjenket til Universitetets Oldsaksamling i Oslo.³⁶⁾

I Fortidsforeningens Aarsberetning for 1880, s. 191 nr. 84, har *Oluf Rygh* gitt følgende beskrivelse av dette stykke, som i Universitetets Oldsaksamling har nr. C. 10036–37:

- a) *Kirkekalk af Sølv* (fig. 1 og 3 a-b) af almindelig sen middelaldersk Form, 18.4 cm. høi, meget tynd, forgyldt. Blomsterornamenter i Relief paa Knoppen. Foden har været løs og er igjen paasat ved Lodning paa Undersiden. Denne Reparation har skjult Slutningen af en plattysk Indskrift med Majuskler fra 16de Aarhundrede paa Fodens Underside. Den lyder, f. orsaavidt den kan sees, saaledes: IH (= Ihesus): DISSE: KELK + IS: VT DEN BREDERS: GARD + GEVEN INT... MVC. . (= Denne Kalk er givet fra Brædesgaarden i (Aaret) 15. .). Kalken er altsaa foræret til Kirken af en tydsk Kjøbmand i Brædesgaarden i Bergenen gang i det 16de Aarh. Vægt 324 gr. (10036).
- b) Forgyldt *Patén af Sølv*, 14 cm. i Tvermaal, af Vægt 90 gr. Fordybningen sexfliget, i dens Bund indridset Lammet med Korsfanen deromkring med Minuskler: *o agne dei misserere mei*. Paa Randen og Indvielseskors. (10037).

Disse to Stykker have tilhørt *Røst Kirke* i Lofoten.»

Begeret er av vanlig senmiddelaldersk form. Stetten er prydet med plantemotiver, likesom nodus på oversiden og undersiden er dekorert med små plaketter prydet med blomsterdekorasjoner i relieff. Foten er sekskantet og er smykket med innvielseskors. Den har en gang, som nevnt i Ryghs beskrivelse, vært løs, og er senere sammenloddet påny. Og under bunden er innrisset ovennevnte innskrift: «IH(Ihesus): DISSE : KELK + IS : VT DEN BREDERS : GARD + GEVEN INT. . . MVC. .» – altså «Denne kalk er gitt fra Bredsgården i (året) 15. .». Derav kan vi slutte at kalken er gitt av en eller flere kjøpmenn i Bredsgården, som har hatt fiskerne på Røst både som sine leverandører og kunder en gang etter år 1500, sannsynligvis så sent som omkring 1520–1526.

Som det sees av Ryghs siterte beskrivelse, hører det en patén av sølv til kalken. Denne bærer en latinsk innskrift med minuskler, som oversettes slik: «*O, Guds Lam, forbarm deg over meg*». Hertil kommer innvielseskors på randen.

På undersiden av kalkens fotrand leser vi: «*W. 23 Lod.*»

Som vårt bilde viser, finner vi under kalkens bunn Lübecks *bystempel* (fig. 3b), hvilket *Thor Kielland* allerede var oppmerksom på i 1926, samtidig som han påviste at det samme bystempel også finnes på kalken i Flåm kirke i Sogn og Fjordane. På begge kalker finnes også mesterens stempel. Mesterstemplet fra Flåm har jeg hittil ikke kunnet identifisere, men det som finnes på Røst- kalken, gjengis her som fig. 3.

Som det sees, er det nærmest *brilleformet*.

Dengang Kiellands bok utkom, forelå ikke *Johs. Warneckes* verk om Lübecks gullsmeder, slik at Kielland var avskåret fra å kunne identifisere mesterstemplet på Røst-kalken.³⁷⁾

Slår vi nå opp i Warneckes verk, vil vi der finne omtalt som nr. 253 *Heyne* (eller Heyno) *Schröder*, hvis arbeider bærer det samme *brilleformede stempel* som finnes på vår kalk, foruten Lübecks bystempel.

Om Schröder vet man at han fikk sin første læregutt i 1515 ved St. Michaeli tid (altså i oktober), og den siste i påsken 1545, og allting tyder på at han må være død dette år, selv om Schröders dødsdag ikke kjennes. Han må være død nokså snart etter 1545, da hans «bod-etterfølger», *Thomas Witte*, allerede i 1553 fikk sin første læregutt.

Schröder eide gullsmedboden Breite Strasse nr. 1, og var gift med *Margareta*, datter av gullsmeden *Jürgen Bockholt*, som var i virksomhet fra 1508 til 1526. Hun brakte med inn i ekteskapet huset Königstrasse 91. I 1561 arvet hans enke *Margareta*, som giftet seg igjen med gullsmeden *Thomas Witte*, og hennes barn, *Anna Jürgen*, som ble gullsmed, *Elsebe*, *Andreas*, *Claus* og *Hans*, som også ble gullsmed, Schröders hus.³⁸⁾

Foruten kalken fra Røst kirke, kjennes følgende arbeider av Heyne Schröder:

1) *Kalk av solv*, tilhørende kirken i *Oldenburg i Holsten*. Flat seksidig fot. Skaftet er dekket av gravert fiskebeinsmønster. Det samme mønster gjenfinnes på de seks øvre og nedre flater på *nodus*.

Dennes midtrand er utstyrt med seks korsblomster.

På fotstykket leses følgende majuskelinnskrift:

DOMINVS IOHANNES REIMARI DEDIT ANNO 1521.

Under foten står »II Mark VI lot 1 q.«

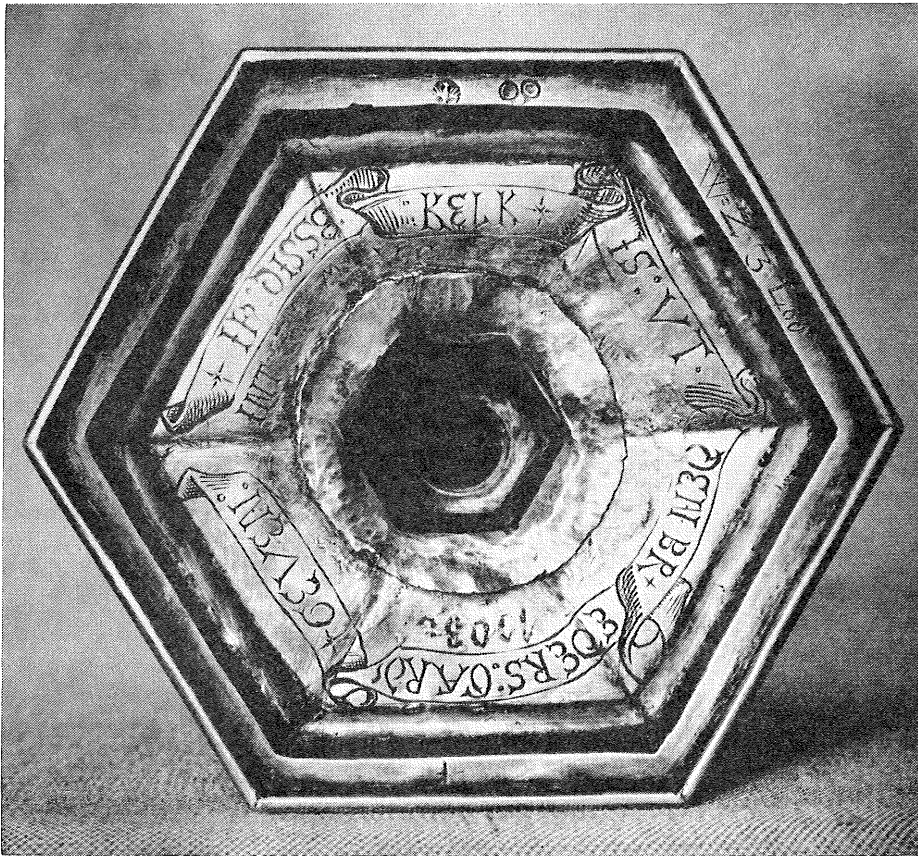

Fig. 3a. Undersiden av foten til kalken fra Røst kirke i Lofoten.
(Universitetets Oldsaksamling, Oslo, L. Smestad foto.)

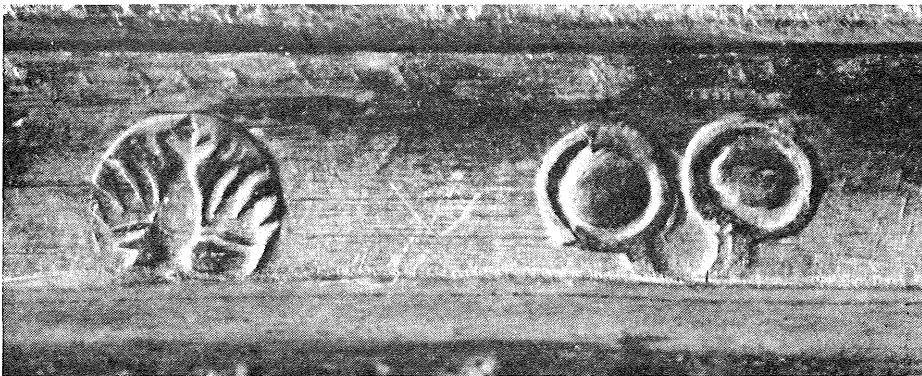

Fig. 3b. Detalj av stemplene på Røstkalkens underside.
Til venstre *Lübecks bystempel*, til høyre gullsmeden *Heyne Schröders* brilleformede mesterstempel.

- 2) *Sølvskål i Lüneburgs Ratssilberschatz* (tidligere i Schlossmuseum i Berlin. Inv. N. 74401), avb. Warnecke 1.c. fig. 27. Tverrmål 18.2 cm. Høyde 3.5 cm. Skålen er helt og holdent utført i drevet arbeid. Henimot midten danner disse en seksoddet stjerne. Midtpartiet er fylt av en liten, rund plate smykket med et, i fargerik emalje, utført våpen. (Skjoldet er delt, øverst ses et løftet oksehode på blå bunn, under rutet, grønn farge på hvitt). Under bunnen finnes en sølvplate med majuskelinnskrift: HANS RODE 1540.
- 3) *Forgylt sølvpokal* (privat eie). Avb. lc. fig. 25–26. Høyden er 40 cm. Pokalen med sitt lokk, har form som en pære. Mellom lokkets blomster står en naken putti med stav. En trestamme danner pokalens skaft. De grener, som utgår fra denne, omslutter pærens nedre del, mens et greneverk nederst tjener som fot. Langs stammen og overalt i grenene ses blader, blomster og pærer. Tre nakne puttis klatrer i greneverket og griper etter pærene. De små guttefigurer er fint modellert og deres hår er forgylt, mens kroppene, likesom blomstene, er av sølv. Av enkelte rester, kan man se at blomstene engang har vært overtrukket med emalje. Pokalen gir med sin yndefulle komposisjon og kunstneriske utførelse et interessant vitnesbyrd om den høye kvalitet som kunne prege gotikkens avslutningsfase.

Det som her er meddelt, setter undrende tanker i sving:

Vi ser hvorledes kjøpmennene i Bredsgården vender seg til en av Lübecks ledende gullsmeder for å bestille en kalk til den lille kirken på den avsides øy i Lofothavet. I og for seg er jo ikke dette så merkelig, som det kan se ut for den som er «ubekjent i denne landsende», for å tale med *Christoffer Valkendorf*. Alle med kjennskap til Bergens økonomiske og kulturelle forhold i 1500-årenes første halvdel vet jo, i hvor høy grad ikke bare «Kontorets», men hele byens næringsliv var avhengig av *Lübeck* som handels- og kultursentrum. Derom forteller kanskje først og fremst Mariakirkens alterskap fra ca. 1500. –

De innførte lübske alterskap som vi finner langs hele vestkysten og helt opp til Nordland og Troms har også sitt å fortelle om dette. Røst kirke har jo ennu bevart et alterskap (fig. 4) av den nord-nederlandske gruppe og fra Værøy kirke kjennes ikke mindre enn fire lübske arbeider.

Først må fremheves det skjønne krusifiks, nu i Tromsø Museum, som antas å være et verk av *Henning von der Heide*, fra omkring 1510 (vår fig. 4). Men ved siden av dette kan nevnes en St. Mikael, – en Madonna-statue, en stående Madonna og en Anna Selvtredjegruppe (avb. Fortidsf. Årsberetning 1932 s. 12). Den siste henføres til *Henning von der Heides*

verksted, mens de øvrige iallfall er sikre Lübeckerarbeider, slik som Engelstad har vist det.

Som kjent hørte jo «Kontoret» i Bergen under Lübecks overhøyhet, og det var jo i første rekke *kornimporten* til Norge og *fiskeeksporten fra Nord-Norge* som dannet grunnlaget for det bergenske Kontors rikdom.

Anders Bugge skrev i 1939 at overraskende mange av de innførte gylne alterskaper fikk plass i de små gudshusene ut mot ishavet, fra Røst og nordover. «I skinnen av de tendte kjerter på alterbordet har de gjort det lysere i mørketiden deroppe i fiskeværene, på den ytre frontlinje, ved fangstplassene, som i første rekke skaffet Nord-Norge overskudd og tørrfiskhandelen sin vare, så Bergen kunne være Nordens storby, så Norges økonomi kunne balansere og erkebispestolen oppbære sin tiende».

Fra nyere tid vet vi at nord-norske fiskere lånte penger ved bestemte handelsstuer i Bergen mot å levere hele sin produksjon av tørrfisk til en bestemt stue. Det er derfor ganske naturlig å tenke seg at en eller flere av handelsforvalterne i Bredsgården har ønsket å gi Røst kirke en gave, og gjennom sine forbindelser i Lübeck har bestilt kalken hos Heyne Schröder. Og så er den blitt sendt fra Lübeck til Bergen og derfra med en «nordfarjægt» den lange veien fra Bergen til den lille kirken på Røst, dengang en kulturell utpost i Lofothavet. Kanskje handelsforvalterne i Bredsgården ved denne sin gode gave har ønsket å sikre seg en kredittside i «Himmelrikets regnskapsbok».

Men la oss skyve slike tanker til side og heller feste oss ved at katolsk sed og skikk ennå hadde makt over folks sinn i 1520-årene. Kanskje forteller denne kalk oss også litt om de rent menneskelige bånd, som alle økonomiske motsetninger til tross, ble knyttet mellom kjøpmennene på Bryggen i Bergen og de fattige fiskere på øya Røst ute i det stormfulle Lofothav.

Den gang kalken ble gitt til Røst-kirken, var katolisismen ennå Norges offisielle religion, selv om mangt og meget var i oppløsning.

Bare tretti år senere var helgendyrkelsen avskaffet og de billedrike lübske altere sto der med sine helgenbilder, hvis legender snart ble glemte, og til altrene ble det ikke lenger skjenket brennende kjerter. Når det tales om den «mørke middelalder»,³⁹⁾ så må man ha lov til å spørre om ikke barbariet var større i hekseprosessenes dager fra 1550–1650?

III

Hvis vi vil prøve å orientere oss litt om forholdene på Røst i 1520-årene, så savner vi detaljerte opplysninger. Derimot er vi så heldig å ha bevart en samtidig skildring av Røstfiskernes levesett i 1430-årene, i den venetianske adelsmann *Pietro Quirinis* skildring av sitt opphold på Røst fra 3. februar til 14. mai 1432.

Om Quirinis reise foreligger det egentlig to beretninger, som etter hva *Gustav Storm* har meddelt, stemmer vel overens og gjensidig utfyller hverandre. Den ene er nedtegnet etter hjemkomsten av skipets eier, skipperen, den venetianske adelsmann *Pietro Quirini*, den annen etter fortelling av en av de to styrmenn ved en florentiner, *Antonio di Corado*.

Begge disse beretninger ble oversatt til tysk av en tysk historiker og filolog, *Hieronimus Megister*, og trykt i 1613 i en samling reisebeskrivelser om Norden (*Septentrio Novantiquus*).

Da oversetteren ikke har vært videre kyndig i italiensk, har han oversatt fritt, eller han har utelatt vanskelige steder m. v. Som et eksempel nevner Storm at «et skip ladet med malvasir» er blitt til «skipet Malvasir». Som protestant utelater han, eller endrer alle spor av katolisisme, slik at når sjøfolkene ber til den «hellige jomfru, vår keiserinne», blir det til at de ber til frelseren.

Da *Gerhard Schøning* i 1763 utga en oversettelse av beretningen, brukte han Megisters oversettelse, og alle feilene i oversettelsen fulgte da med over i den norske tekst.⁴⁰⁾

I 1881 ble den italienske tekst til styrmannens beretning funnet og utgitt, og noe senere fant *Gustav Storm* i et romersk bibliotek en gammel

avskrift fra 1400-årene av Quirinis' reiseberetning, som Storm fikk fotografert.

På grunnlag av denne kilde ga så vår forsker i et foredrag 24. mars 1897 en oversikt med kommentar over reisen, og særlig over skildringen av italienernes opphold i Norge og Sverige vinteren og våren 1432. Quirinis ekspedisjon startet i 1431 i Kandia på Kreta, som et handelsforetagende, idet Quirini aktet seg til Flandern med vin og krydderier for å søke «ære og vinning». Som kjent kom skipet ut av kurs, fikk roret ødelagt av storm og bare en liten del av mannskapet kom seg i land på øya Santi, dvs. *Sandø*, en av de mindre øyer sydvest for Røst.

Ved et tilfeldig besøk på denne øy, kom en fisker med sine to sønner over Quirini og den del av mannskapet som ennå levde. To av disse, som kunne fransk, og litt tysk, ble med fiskerne i deres lille båt over til Røst. De hadde ikke forstått hverandres språk, slik at italienerne ennå ikke visste til hvilket land de var kommet, de ventet at de fremmede skulle komme og hente dem straks, men de gjenværende måtte vente ennå i to dager. Og så heter det videre hos Storm:

»Da nemlig de to fremmede kom over til øen, var alle indbyggerne ute paa fiske, de kom først sent om eftermiddagen hjem og da var det for sent at reise. Men imidlertid traf de fremmede paa 'Capellanen', som viste sig at være en tysk dominikanermunk, og han blev deres tolk. Neste dag, som var søndag og kyndelsmesse (2. februar), fortalte kapellanen efter messen sine sognebørn om de fremmede og deres nød, og alle blev rørte af medlidenhed. Og enten samme dag eller dagen efter, kom mange af befolkningen roende i 6 baader ladede med mad til den mindre ø for at hente de fremmede, som imidlertid havde levet i angst for at de ikke blev afhentede.

Kapellanen var med, og han spurgte paa latin, hvem der var 'Patron' for besætningen, og da Quirini meldte sig, blev han tilset først og han fik af kapellanen et rugbrød og øl at drikke. 'Brødet smagte ham som manna fra himmelen'. Saa følger en skildring av de skibbrudnes overflytning til Røst og deretter forteller Quirini om de sosiale og økonomiske forhold på øen. »Paa denne ø bor der 120 mennesker og paa paaskedag gik der 72 til kommunion som troende og andægtige katholske kristne. De opholder livet med ikke andet end fisk, thi i disse yderste landsdele gror der slet ingen frugt. Tre maaneder om aaret, juni, juli og august er der altid dag, og solen gaar ikke ned og i tre vintermaaneder er der altid nat, men da skinner altid maanen. Aaret igjennem fanger de en utallig mengde fisk, men bare af to sorter. Den ene, som der er størst mængde af, kaldes stokfisk, den anden er flyndre, men af forbausende størrelse, nogle er 200 pund tunge.

Stokfisken tørker de i vinden og solen uden salt, og da den er lidet fugtig eller fed, blir den saa hard som ved. Naar de vil spise den, banker de den med øxehammeren saa den bliver trevlet, saa tilretter de den med smør og krydderier saa at den bliver velsmagende. Med den drives en stor og uvurderlig handel over havet til Tyskland. Flyndrene bliver, da de er meget store, delte i stykker og saltede, og da bliver de gode at spise. I maaneden mai farer de bort fra øen med et passelig stort skib paa 50 tønder, deri lader de fisken og fører den mere end 1000 mil til en by i *Norvegia* som hedder *Berga*, did kommer store skibe paa 300 eller 350 tønder ladet med alle de ting, som frembringes i Tyskland, England, Skotland og Preussen og som er nødvendige til føde eller klæder og af dem køber de for fisken sine fornødenheder, fordi der som jeg sagde ikke voxer noget.

De har og bruger ikke nogen slags mynt og naar de har byttet sig til det de trenger, vender de hjemad; dog farer de underveis til et sted, hvor de henter den ved, som de bruger hele aaret igjennem.

Mændene paa denne ø er renslige og af godt udseende, ligesaa deres kvinder. De er saa uskyldige, at de ikke bruger at lukke inde noget, og de nærer ingen mistro til sine kvinder. Det forstod vi deraf, at de optog os i samme rum, hvori manden, hustruen og døtrene sov, og naar kvinderne gik til sengs, klædte de sig ganske nøgne og lod os se det. De havde ogsaa for skik at tage varmt bad hver torsdag, og da tog de sine klæder af hjemme og gik et pileskud ganske nøgne til badstuen, hvor de badede sammen mænd og kvinder. De er som jeg før har sagt, meget andægtige kristne og forsømmer ikke messen nogen festdag, og naar de er i kirken, ligger de altid paa knæ i bønner. De trætter ikke med hverandre og de paakalder aldrig djevelen.»

»Deres huse er byggede af runde tømmerstokker, i taget har de i midten et lyshul, det dekker de om vinteren paa grund af kulden med skindet af store fiske, som de bearbejder saa, at det er gjennemsigtigt.

Til sine kleder bruger de grovt tøj fra London og andre steder, men skindklæder bruger de lidet.

For at vænde børnene til kulden lader de dem nyfødte, bare 4 dager gamle, legge nøgne under lyshuldet, saa at det kan sne paa dem. Hele vinteren saa lenge vi var der, har det nesten stadig sneet.

De unge folk, som overstaar barndommen, er saa vante til kulden, at de kan udholde den hvor sterk den blir.

Men vi som var daarlig klædte og lidet vante til slig kulde, vi led meget af kulden, især paa festdagene, da vi skulde gaa til kirken, som var en halv mil (italiensk mil: 3 km) borte.

Men med frelserens hjælp har vi dog havt det taaleligt paa øen.«⁽¹⁾

Quirini noterte seg at Røst var temmelig lav, unntatt noen hauger, hvorpå fiskernes hus står. «Der er ogsaa nogle andre smaaøer, nogle beboede, nogle ubeboede, den ø vi boede paa havde 3 (ital.) mil i omkreds».

Og så følger forsikringen om hvor vennlig italienerne ble behandlet av folkene og hvor meget de spiste. Deres medisin var frisk, nysilt kumelk og enhver familie hadde fra 4-6 kuer.

Om næringsveiene på Værøy og Røst skrev *O. Nicolaisen* i 1892, at gårdene på Værøy var få i antall, men hadde mange oppsittere, hvilket vel også har vært tilfelle i vikingtid og middelalder. Næringsveiene var de samme som nu: Lett adgang til det fiskerike hav, fedrift, særlig da saueavl, blant annet med utgangsfår, som skjøtter seg selv sommer og vinter og bare samles for å klippes og slaktes. Hertil kommer, for noen gårders vedkommende, fuglefjell, fullt av sjøfugler av forskjellig slags, som fanges både for kjøttets og fjærenes skyld. I rugetiden samles også egg i mengdevis.

Om dette fortalte *Dorothea Schjoldager* i 1890: «Om Vaaren er forresten ogsaa en tredje Udvei aaben: Æg og Dunindsamling. Hver af de smaa Øer, især de mest steile, er nemlig en hel Fugleverden, hvor Tal ikke strækker til for at faa kun tilnærmelsesvis Mængden angiven. Man maa have seet et Fugleberg eller Egvær for at kunne gjøre sig en Forestilling om de Millioner smaa og store Fugle, der kan have sine Reder paa et uforholdsmæssigt lidet Rum. Her lever – vekselvis i Krig og Fred med hverandre – den kortvingede Lunnefugl, den spids- eller krumnebbede Alke, den skrigende Graamaage, Skarven, Krykken o. m. a. Paa de steile Klipper, der næsten loddrette styrter sig ned mod Sjøen, finder enhver af disse forskjellige Fuglearter Husrum efter sin Natur: Krykken bygger paa de aldeles utilgjængelige Steder, Lunnefuglen bestandig paa en fremspringende Afsats, Graamaagen lægger fortrøstningsfuld sit Rede lige ved Havkanten, tildels saa nær Havet, at dette ofte giver den lille Fuglemoder med sit Barnekammer et ufrivillig Bad. Prisen som dueligste Bygmester tilkommer ubestridt Alken, der med Nebbet som Spade graver alendybe Huller, hvori et eneste Eg lægges, ofte saa godt gjemt, at kun lange Træstokke, hvortil fæstes en Træøse, kan hente det frem i Dagens Lys.

Naar man kommer i land paa et saadant Fuglebjerg, kan man vanskelig undgaa at træde isønder de nærmest liggende Reder for at kunde faa Fodfæste; hvert mindste Rum er optaget, Rede ved Rede, som stue ved

Stue, – Fuglene er ogsaa selskabelige og slutter sig sammen. Rigtignok er Konversationen saa støiende og skrigende, at manges Jæger har ladet Eg, Fjer og Fugl i Stikken og søgt bort hurtigst mulig til ikke saa liden Overraskelse for det rugende Selskab, der ikke altid bliver saa hensynsfuldt behandlet, men snarere maa ofre baade Eg og Fjer, som er Røstværings sikre Indtægtskilde – han forstaar at tage sig betalt for den Fare, som er forbunden med Hentningen af disse Artikler. Det vilde være vanskeligt for ham at besvare, hvilken Jagt han anser værst, enten den paa Havet eller Fuglebjergene. Ofte maa han paa Eggefangst lade sig heise udover en flere hundrede Fod høi Styrting, hvor et eneste Feilgreb, lidt Svimmelhed eller et misforstaaet Signal uundgaelig vil koste ham Livet. Mere overlegen kan han være, naar det gjælder Fuglene selv, som bedst fanges ved at udspende et Garn paa Sjøen udenfor; Garnets ene Ende fæstes her, den anden – saavidt gjørlig – et Stykke op paa Klippevæggen. De smaa stakkels Familieforsørgere, der enten har været eller skal ud og forsyne sine smaa for Dagen, styrter bogstavelig hovedkuls i Døden, da de flyver lige paa Garnet. Fuglenes Kjød har en stærk Bismag af Tran, – kun Fuglebjergenes Naboer er nøisomme nok til at tage tiltakke dermed; de vilde vist maatte undvære Kjødspise ellers.»⁴²⁾

I 1908 ansattes eggproduksjonen av sjøfuglene på Røst til 10 000 stykker. Fuglene på Røst har to fiender foruten menneskene, nemlig rottene og raven. Den siste spiser ikke bare egg, men hakker opp engen på slåttemarker og spiser tørrfiske på hjellene.

Av fuglefangsten har *Petter Dass* gitt følgende skildring:

«I Røst er adskillige Fugler at faa,
Fremhængende Flauer de bygger oppaa
Hvor ingen Mand Fod kan bestige
Dog gives ei Mennesken Visdom omsonst
De haver optænket en synderlig Konst
De Fugle med Magt at bekrige.»

I 1908 hadde havfisket særlig for Røst, tatt et stort oppsving. Det ble dengang drevet med dekksbåter, åpne Listabåter og med dampskip.⁴³⁾

Selv det fattige Røst måtte i 1500-årene betale tiende – pengeskatt, til kongens lensmann på Bergenhus. Skatten for 1521 er bokført slik:

Item iij lot söll

Item iij marc penninge *Anne Suendsdotter*

Item iij lot söloff.

Item ij marc iv *Iffuer Pouelsen*.⁴⁴⁾

Da vi ovenfor har stiftet bekjentskap med de tyske kjøpmenn i Bredsgården i 1522, er det ganske kuriøst, også å bli presentert for to av oppsitterne på Røst i 1521, nemlig *Anne Suendsdotter* og *Iffuer Pouelsen*, hva enten disse nu har drevet fiske eller husdyrbruk, – eller begge deler.

I 1591 skrev fogeden over Vesterålen *Erik Hansen Schønnebøl* (f. ca. 1530, død ca. 1595) i sin «Beskrivelse over Lofoten og Vesteraalen» (1591) at det på Røst bodde henved 30 bønder, fattige fiskere, og «er her vellystig og smukt nok om sommeren at være, men om vinteren er her ganske grunt og forferdeligt og de fattige folk her paa leien, det er landet, lider en stor kulde om vinteren, thi her er slet ingen veed eller riis paa denne øe, men de have slet intet at brende uden torv».

I gamle dager kom det atskillig drivtømmer til øya, men mengden av dette er avtatt sterkt i den senere tid. Dette tømmer ble brukt til ved.⁴⁵⁾

Men selv om forholdene på Røst var små og innbyggerne fattige, ville likevel storfolket gjerne ha andel i næringsveienes avkastning. Den 22. september 1539 inngikk *Truid Ulfstand* til Giske og fru *Inger Ottesdatter* (Rømer) et forlik i et brev utstedt i Oslo, angående deres arvetretter, hvori de forpliktet seg til å la de saker som de ikke straks kunne enes om, undersøke av deres felles venner i Bergen, som innen neste St. Olavs dag skulle avgjøre hvem godset skulle tilfalle. Blant dette gods er «de gårder i Lofoten og «*Ruste*», (som er syv gårder) ther ieg Trud thaller wppaa

skall oc begges wores budt ridhe oc forfare ther om», og siden skal våre felles venner avgjøre etter brev og segl, hvem av oss som har rett dertil.⁴⁶⁾

I et brev av 23. juni 1540 (?) utstedt på Meløy, minner *Thronnd Benkestok*, *Esge Bilde* om sine tap ved Christiern II's siste besøk i Norge, og ber om at han som erstatning må få Gildeskål len i Nordland og tienden og landskylden av Røst.⁴⁷⁾

IV

Røst kirke omtales i 1400-årene. Iallfall vet vi, at den eksisterte i 1432, da den omtales av Quirini. Den nevnes også i reformatsen av 1589.

Det har antagelig vært en trekirke, men om dette vet man intet sikkert. Derimot vet vi at kirken brente i 1715, og at den sto midt mellom gården Ystenes og den nuværende begravelsesplass. På det siste sted ble oppført en korskirke, som ble revet i 1785. Det ble så bygd en ny kirke, som lynet slo ned i i 1824 og som da delvis brente. Da den var blitt satt i stand, ble den fullstendig ødelagt ved en orkanlignende storm 5. februar 1835.⁴⁸⁾ Tårnet ble dog senere vedlikeholdt og tjente som sjømerke og likhus.

I 1839 ble det reist en steinkirke på Røst, som i 1883 fikk tilbygd kor og sakristi av tømmer. Denne kirke var i bruk inntil år 1900, da det ble oppført en ny kirke på øya, som i dag er anneks til Værøy, hva soknet nok har vært meget lenge, – iallfall helt siden reformatsen i 1589.

Det middelalderske alterskap har fulgt de forskjellige kirkene på Røst helt fra omkring 1520–30 og frem til i dag, da det gjør tjeneste som alter i den kirke som er oppført i 1900.⁴⁹⁾ (Fig. 4).

I sin store bok om «Senmiddelalderens Kunst i Norge» (Oslo 1936) har *Eivind S. Engelstad* gitt følgende beskrivelse av alterskapet i Røst kirke, Værøy pgd. Nordland:

«Korpusparti til alterskap ved snodde søiler inndelt i tre rundbuede nisjer. Disse har skråvegger med gotiske vindusblendinger. I hver nisje en stående, mannlig helgen. I midten St. Olav med øksen i høyre og hanappen i venstre hånd. Til høire for ham en hellig biskop, høire hånd

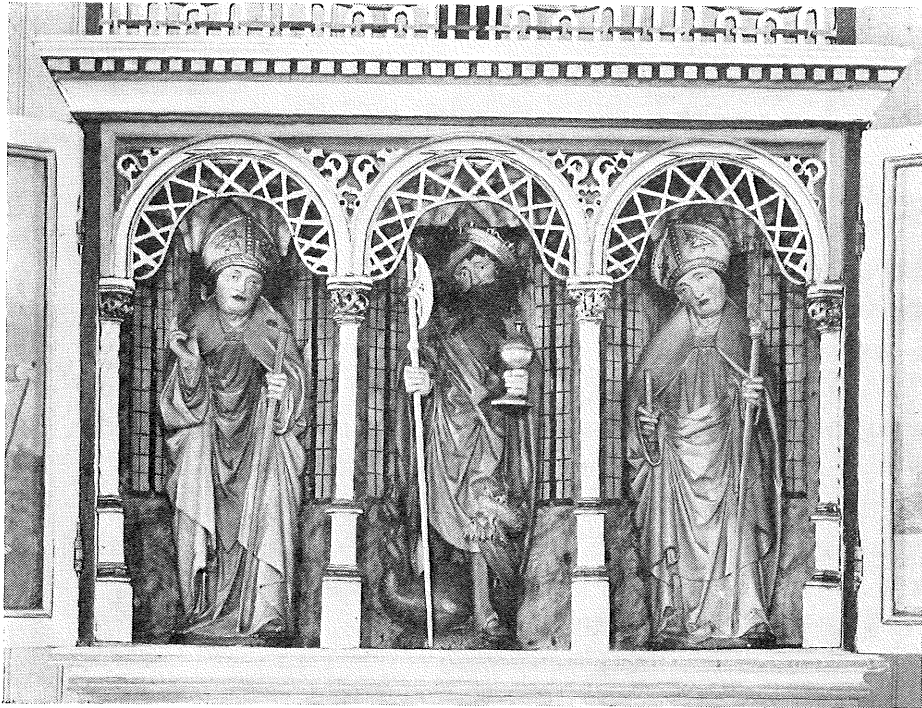

Fig. 4. Korpuspartiet til alterskap i Røst kirke, Værøy pgd., Nordland. I hver nisje en stående mannlig helgen. I midten *St. Olav*, til høyre for ham en hellig biskop, mulig den hellige *Maternus*. Til venstre for Olav en annen hellig biskop. Fløydørene mangler. Antagelig et arbeid fra perioden 1520–30 fra det nord-nederlandske kunstområde.

Etter *Engelstads* verk og foto fra 1936.

løftet velsignende, venstre fatter om en pilegrimsstav. Forestiller derfor mulig den hellige *Maternus*. – Også til venstre for Olav en hellig biskop. Han holder den nu avbrutte krumstav i venstre hånd og har i høire hånd holdt en annen stav, hvorav nu bare et kort stykke er bevart. Skulpturen er meget godt bevart».

Fra Røst kirke er også innkommet til Universitetets Oldsaksamling, Oslo, en skulptur av en mannlig, kronet helgen fra 1460–1470, som Engelstad henfører til et lübsk verksted.

Alterskapet fra Røst kirke er av Engelstad tidfestet til perioden 1520–1530.

Mens Fett og Bugge begge antar at alterskapet er et verk av den lübske bilthugger *Benedictus Dreyer*, Lübecks siste, store kunstner fra før reformasjonen, har Engelstad en annen oppfatning.

Bugge skriver at «St. Olav skrider frem mellom to hellige biskoper, nærmest som en uforferdet landsknekt med flagrende kappe og skjegg. Figurene skriver sig muligens fra Dreyers verksted, muligens fra en kunstner som har efterlignet ham». ⁵⁰⁾

Engelstad uttrykker seg langt mere forsiktig når han antar at alterskapet antagelig stammer fra det *nord-nederlandske kunstområde*. ⁵¹⁾

Vi vil ikke prøve å skifte sol og vind mellom de to forskere, men nøyes med å konstatere, at Røst-skapet er et *innført arbeid*, som vitner om kulturforbindelse, enten med Nederland eller Lübeck.

At produkter av nederlandsk kunstindustri var velkomne i nordnorske kirker i 1400- og 1500-årene, før 1536, har vi mange vitnesbyrd om.

I *Værøy kirke*, hovedkirken i Værøy og Røst, henger en kirkeklokke fra 1540 med følgende minuskelinnskrift: *Gerhardus de Wou me fecit anno domini mccccxli. Ihesus Maria Iohannes*.

Den samme mester har også støpt klokken i *Haram kirke* på Møre i 1484, og må i tilfelle ha vært en meget ung mann, som senere nådde en høy alder. Snarere er det vel her tale om to klokkestøpere, far og sønn.

På *Flosta kirkes* (Dyvåg pgd. Aust-Agder) klokke omtales *Wilhelm de Wou* som «gjorde» klokken i 1506, formentlig en sønn eller annen slektning av Gerhard de Wou sen. Landsbyen Wou ligger i Nord-Brabant i Nederlandene nær Bergen up Zoon. Gerhard de Wou var en navnkundig klokkestøper som var borger i byen Kampen. Første gang hans navn nevnes, er på en klokke fra 1465, og første gang han bruker signaturen Gerhardus de Wou, er på en klokke i landsbykirken i Krusemarch fra 1490. Ialt kjennes 76 klokker av denne klokkestøper. ⁵²⁾

* * *

Det skjønneste vitnesbyrd om Lübecks forbindelse med disse to kirkesokn ytterst i havskjærene mot vest, finner vi likevel ikke i Røst kirke,

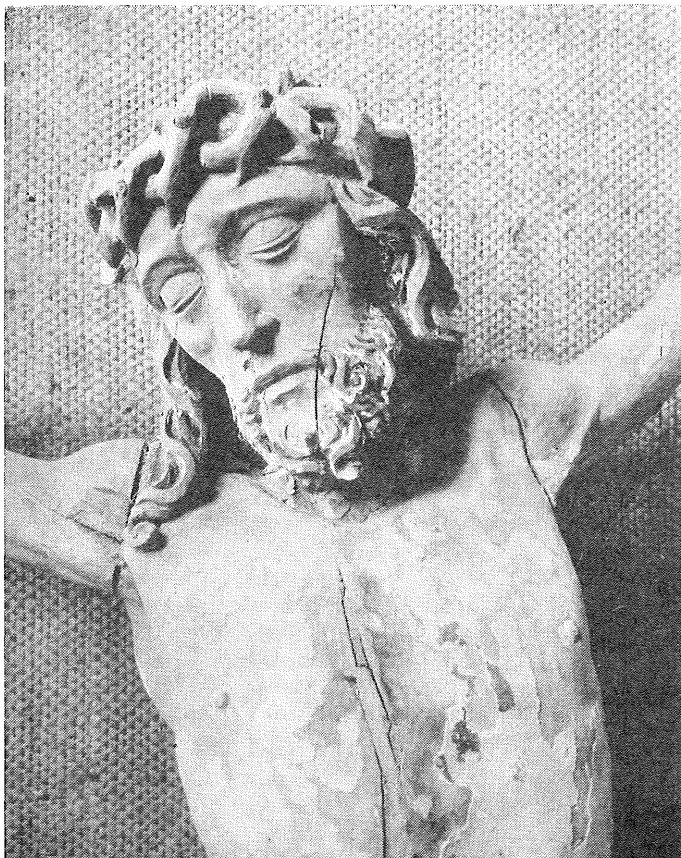

Fig. 5. Krusifiks fra Værøy kirke fra omkring 1510 som antas å et verk av være Henning von der Heide (Tromsø Museum).

men i Værøy kirkes krusifiks (fig. 5), som antas å være utført av *Henning von der Heide* i Lübeck omkring 1510. Det er sikkert også innført via Bergen.

Vi møter her ikke bare den øvede kunstners verkstedskultur, men også hans ærbødighet for den skjønneste kunstneriske oppgave de hanseatiske kjøpmenn kunne stille ham, en gjengivelse av den døende frelsers lidelse.

Uvilkårlig minnes man *Hans Adolf Brorsons* to hundre år yngre salme:

«La oss vandre bange hjerte
hen til hovedpannested.»

NOTER

- 1) C. 10036-37. Ab. 1880 s. 191 nr. 84. *N. Nicolaysen*: Norske Fornl. s. 688.
- 2) Oslo 1926, avb. fig. 300.
- 3) Dipl. Norv. II nr. 95 s. 82.
- 4) Dipl. Norv. II nr. 97 s. 84.
- 5) Dipl. Norv. II nr. 102 s. 88.
- 6) *Bernt Lorentzen*: Gård og Grunn i Bergen i Middelalderen (Det Hanseatiske Museums Skr. nr. 16), Bergen 1952 s. 245, og s. 143.
- 7) Om Einarsgården se *Lorentzen* l. c. s. 242, 266 og 129.
Søstergården var nabogård til Engulgården, se *Lorentzen*, l. c. s. 241, s. 66 og s. 133.
- 8) *Lorentzen* l. c. s. 253, 182, 186. Se kart *Lorentzen* s. 187.
- 9) *Lorentzen* l. c. s. 243, 66, og 140.
- 10) *N. Nicolaysen*: Norske Magasin I s. 564.
- 11) *Schreiner* henviser til følgende kilder:
De fire tekster er: 1) *Cod. ArnaMagnæanum* 331 fol., pag. 112 fg. I Københavns Universitetsbibliotek. Beskrevet av *Gustav Storm* i NgL. IV s. 524 fg. Tysk regest fra denne kodeks i Hans. Urkundenbuch II nr. 193. Teksten bokstavrett gjengitt av *Charles Joys* i Bergens Hist. For. Skr. nr. 60 (1954/55). 2) *Ny Kgl. Saml.* 979 fol., fol. 97 fg. I Det Kongelige Bibliotek, København. Beskrevet s. st. s. 409 fg. 3) *Islandica Papp. fol.* 118 (eldre signatur Danica 42 fol.) pag. 162 fg. I Kungl. Bibliotek, Stockholm, beskrevet s. st. s. 692 fg. 4) *Bergens Domkapitels domsbok* 1604-1646. Additmenta. I Statsarkivet i Bergen. Til gjengjeld er bokstaveringen forenklet. Det dreier seg om *condices* nr. 2-3, anført i forrige note.
NgL. III nr. 47, s. 120.
NgL. III nr. 49 s. 128.
Jfr. *Schreiners* bemerkninger i Hans. Geschichtbl. 74 (1956) s. 6 fg. Dipl. Norv. VIII nr. 19; jfr. II nr. 95 (1309). NgL. II s. 245. Se også *Yngvar Nielsen*: Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden. Bergen 1877 s. 190-92.
- 12) Dipl. Norv. II nr. 223 s. 185-187.
N. Nicolaysen: Om de norske Kjøbstæder i Middelalderen: Deres Oprindelse, Indretning og Bygningsskik. (Norsk) Historisk Tidsskrift 3 Række I) s. 419 ff.
- 13) Vi følger her *Bernt Lorentzen* l. c. s. 129-130.
Selv har jeg en gang tatt feil og fulgt *Nicolaysen*, se Norsk Kulturhistorie I s. 55-56.
- 14) Dipl. Norv. V nr. 142 s. 116.
- 15) Hansisches Urkundenbuch V s. 196.
- 16) Norske Regnskaber og Jordebøger, udgivet af *H. J. Huitfeldt-Kaas*. III Chra. 1898 s. 639.
- 17) *Fredrik B. Wallem*: Pokker i Bergen s. 225 (Kunst og Haandverk, Nordiske Studier, *Johan Bøgh* 1848 - 27. Maj - 1918), Chra. 1918.
- 18) *Wallem* l. c. s. 225.
- 19) Norske Regnskaber og Jordebøger III s. 639.
- 20) *Nicolaysen*: Norske Magasin I s. 547.
- 21) Dipl. Norv. VIII nr. 501.
- 22) *Yngvar Nielsen*: Bergen s. 269-270.
- 23) Dipl. Norv. V nr. 1036 - 18. mars 1523.

- ²⁴⁾ *Oscar Albert Johnsen*: Jørgen Hansson (Norsk Biogr. Leksikon VII s. 155–56).
Se også *Sverre Steen* i *Det norske Folks Liv og Historie IV* Oslo 1935 s. 69.
Yngvar Nielsen l. c. s. 270–72.
Dipl. Norv. VI nr. 691 s. 726 nederst.
Y. Nielsen l. c. s. 271. *Nicolaysen*: *Norske Magasin I* 548 og *Norske Samlinger II* s. 481–492.
- ²⁵⁾ Se for eks. *C. P. O. Christiansen*: *Unionsoppløsningen og Kirkebruddets Tidsalder (Schultz: Danmarkshistorie Bind II)* Købh. 1941 s. 468, s. 491, s. 567–573.
Erik Arup: *Danmarks Historie II 1282–1624* s. 322–23, s. 376, 394 s. 421 ff.
- ²⁶⁾ Se *Charles Joys*: *Hvad skjedde i Norge i 1537* (Oslo 1937) s. 30–31, s. 40 og s. 43.
- ²⁷⁾ *Sverre Steen*: *Det norske Folks Liv og Historie gjennom Tidene*.
Bind IV 1500–1680. Oslo 1935 s. 100–177.
- ²⁸⁾ Dipl. IV nr. 1074.
Se *Sigurd Grieg*: *Gudbrandsdalen i Mellomalderen. Mennesket og kulturen II, Dagliglivet*.
Hamar 1958 s. 244–45.
- ²⁹⁾ *Grieg* l. c. s. 245, se videre min bok »Ringsaker kirkes gamle herlighet«, Lillehammer 1955.
Se også *Anders Bugge*: *Det store Tidsskifte (Norsk Kulturhistorie II)* s. 458–460.
- ³⁰⁾ *Anders Bugge* l. c. s. 458.
- ³¹⁾ Se for eks. *Wallem* l. c. s. 225 og *Bugge* l. c. 470. Det undergjørende kors i Fara ble fjernet av *Thord Røed*, mens han var lensherre på Bergenhus (1537–42).
- ³²⁾ *Joys* l. c. s. 24.
- ³³⁾ Dipl. Norv. IX 636.
- ³⁴⁾ *Grieg*: *Gudbrandsdalen i Mellomalderen II* s. 248.
Steen l. c. s. 124–248. *Steen* l. c. s. 124–126. *M. Birkeland*: *Bidrag til Norges Historie i det sextende Aarhundrede (i M. Birkeland: Historiske Skrifter II, utgitt av Den norske Historiske Forening ved Fr. Ording)* Kra. 1922.
- ³⁵⁾ Se bilde *Schultz* *Danmarks Historie II* s. 468 (se *C. P. O. Christiansen*: *Unionsoppløsningen og Kirkebruddets Tidsalder*), likeledes samme verk, bind II s. 460–502. Købh. 1941.
Povl Bagge: *Christian II (Dansk Biografisk Leksikon V, Købh. 1934)* s. 94 ff. *Oscar Albert Johnsen*: *Christian II (Norsk Biografisk Leksikon, Oslo 1925)* s. 547 ff.
- ³⁶⁾ *O. Nicolaissen*: *Undersøgelser i Nordlands Amt, Ab. 1892*, s. 10.
- ³⁷⁾ *Thor Kielland*: *Norsk gullsmedkunst i middelalderen*. Oslo 1927, s. 229 og fig. 300.
Jeg ber Universitetets Oldsaksamling i Oslo, ved førstekonservator *Martin Blindheim* motta min beste takk for fotografiene av Røst-kalken.
- ³⁸⁾ *Johs. Warnecke*: *Die Edelschmiedekunst in Lübeck und ihre Meister (Veröffentlichungen zur Geschichte der Freien Hansestadt Lübeck. Herausgegeben vom Staatsarchiv zu Lübeck)*, Lübeck 1927 s. 151–152. »Se også *Walter Paatz*: *Bildschnitzer rund Goldschmiede in Lübeck. Benedict Dreyer und Bruno Schröder: Bernt Heynemann und Henning v. d. Heide (Pantheon Band III 1929, Januar–Juni) München 1929*, s. 258.«
- ³⁹⁾ *Warnecke* l. c. s. 152–153.
Nicolaysen: *Norske Mag. I* s. 557 (*Valkendorf*). *Engelstad* l. c. s. 238 (*Mariakirkens altertavle*).
Samme forfatter l. c. s. 279–281, om skulpturene i og fra Værøy kirke.
Om den kulturelle situasjon ved år 1500 se *Anders Bugge*: *Det store Tidsskifte (Norsk Kulturhistorie II* s. 458–462).

- ⁴⁰⁾ G. Schoning: Beretning om den Venetianske Edelmands, *Pietro Quirini* Skibbrudd og Ankomst til Øen Røst i Nordlandene Ao. 1432 (Det Trondhjemske Selskabs Skrifter II) København 1763 s. 95 ff.
- ⁴¹⁾ Vi har her fulgt *Gustav Storm*: Venetianerne paa Røst i 1432. Foredrag den 24. marts 1897 (Det Norske Geografiske Selskabs Aarvog VIII 1896–97) Kra. 1897 s. 37–39, s. 43–46.
Se også *Alexander Bugge*: Venetianerne i Lofoten i det 15. aarhundrede (Kringsjaa. Redigert af *Chr. Brinchmann*, Bind XXVIII, Juli–Desember 1906), Kra. 1906– s. 16–33.
- ⁴²⁾ O. Nicolaisen: Nordlands Amt i 1892 (Fortidsfor. Årsberetning 1892) s. 7.
Dorothea Scholdager: Røst og Røstværingen (Nordlands Trompet. Illustrert Maanedsskrift. Udgivet av *A. U. Helland*. *Jørgen Kanitz*. O. *Kroto*) Kra. 1890 s. 194–195.
- ⁴³⁾ *Amund Helland*: Norges Land og Folk. XVIII Nordlands Amt 4. Del, Kra. 1908, s. 695, s. 697.
- ⁴⁴⁾ Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16. Aarhundrede, udgivet af *H. J. Huitfeldt-Kaas* III s. 198.
- ⁴⁵⁾ *Helland* l. c. s. 693.
Om *Erich Hansen Schonebol* se *Gustav Storm* i (Norsk) Historisk Tidsskrift 2. Række IV, s. 189ff.
- ⁴⁶⁾ Dipl. Norv. II nr. 1131 s. 839.
- ⁴⁷⁾ Dipl. Norv. II nr. 1134 s. 843.
- ⁴⁸⁾ *L. Dietrichson*: Norges kirkebygninger, s. 123.
- ⁴⁹⁾ O. Nicolaisen l. c. s. 10–11. *Helland*: Anf. arbeid s. 706–707.
- ⁵⁰⁾ *Anders Bugge*: Kunsten langs Leden i Nord (Fortidsfor. Årsberetning 1932) s. 33.
- ⁵¹⁾ *Engelstad* l. c. s. 143 pr. 175 og tekst s. 281.
Se *Nicolaysen*: Norske Fornl. s. 688.
Harry Fett: Skulptur og Malerkunst i Middelalderen. Norsk Kunsthistorie I Oslo 1925 s. 234.
Anders Bugge: l. c. 1932 s. 33. Bilde: Det norske Folks Liv og Historie III s. 216.
- ⁵²⁾ *Bugge* l. c. s. 38–39 og *Nicolaysen*: Norske Fornl. s. 688 og note 1. Se også s. 533.
Sigurd Grieg: Tyske og nederlandske klokkestøpere fra middelalderen som har levert klokker til norske kirker (Heimen 1937) s. 284 ff.
- ⁵³⁾ *Bugge* i Ab. 1932 s. 31 og s. 32. – Krusifikset er nu i Tromsø Museum.

★ ★ ★

Jeg vil gjerne få takke Universitetsbiblioteket i Oslo og Kunstindustrimuseets bibliotek for velvillig hjelp med utlån av bøker.

Sigurd Grieg

Thorleif Sjøvold

RADIOCARBON-METODEN OG DENS BETYDNING FOR DATERINGER I ARKEOLOGIEN

Den som har fulgt litt med i den arkeologiske faglitteratur i de siste 10–12 år, kan vanskelig ha unngått av og til å støte på begrepet *radiocarbondatering* eller *C-14-datering*. De fleste arkeologer har vel også måttet forsøke å gjøre seg opp en mening om hva denne dateringsmetode egentlig er og hvilke muligheter den innebærer. Saken er kanskje ikke så lett som det høres ut. For å forstå selve *metoden* burde man nemlig helst være skolert naturvitenskapsmann, mens det kreves en solid all-round arkeologisk orientering for å kunne vurdere *resultatene*. Når så disse resultater attpå til publiseres på en måte som egentlig forutsetter i hvert fall et elementært kjennskap til statistikk, så skal det neppe forundre noen at det av og til er oppstått misforståelser.

Den første offisielle melding om radiocarbon- eller C-14-metoden kom i 1949, på den 29. internasjonale Amerikanist-kongress i New York. Den ble gitt av fysikeren, professor W. F. Libby fra Universitetet i Chicago som senere har fått Nobel-prisen for sitt arbeide på dette felt. Det kan forresten i den forbindelse være morsomt å minne om at allerede i 1947 hadde «Viking» hatt en melding om denne nye dateringsmetoden. Den var skrevet av den daværende student Fredrik Barth som på det tidspunkt oppholdt seg ved universitetet i Chicago hvor metoden da var under utarbeidelse.

Grunnlaget for metoden er de spaltninger som foregår i atomkjernene i alle radioaktive stoffer. Disse prosesser foregår upåvirket av alle ytre forhold, med en hastighet som er karakteristisk for hver enkelt radio-

aktiv isotop. Den kan lettest karakteriseres med begrepet *halveringstid*, d. v. s. det tidsrom som skal til for at halvparten av den radioaktive isotop skal ha undergått en spaltningsprosess.

Geologene har lenge benyttet seg av dette prinsipp ved beregning av alderen på forskjellige bergarter. De fleste bergarter inneholder en eller annen radioaktiv komponent. Ved å måle mengden av de spaltningsprodukter som er oppstått fra denne, samtidig som man måler den gjenværende rest av det radioaktive stoff, kan man, når man kjenner halveringstiden, beregne den tid som er gått siden bergarten ble dannet. Metoden har gitt resultater av grunnleggende betydning.

De stoffer som opprinnelig ble brukt hadde oftest en meget lang halveringstid – den oppgis i millioner eller milliarder år – og slike isotoper egnet seg derfor bare til måling av meget lange tidsrom. Skulle en tilsvarende metode kunne finne anvendelse i arkeologien, gjaldt det å finne et stoff med passelig lang halveringstid – sett i forhold til de tidsrom arkeologene arbeider med – og det måtte også være et stoff som forekommer forholdsvis vanlig i arkeologiske funn. Det stoff som ble funnet, var den radioaktive karbonisotopen C-14, eller radiocarbon som den også ofte kalles.

Det radioaktive karbon (kullstoff) dannes i de øvre lag av vår atmosfære, mest i 10–20 kilometers høyde, som følge av det bombardement av kosmiske stråler som atmosfæren er utsatt for. Der oppe vil det meget snart oksyderes til kulldioksyd, som så blandes med de øvrige bestanddeler av atmosfæren og fordeles noenlunde jevnt ut over hele jorden. De mengder det er tale om, er ikke store: en regner med ett atom C-14 i atmosfæren blant tusen milliarder vanlige karbonatomer; men sammenlagt blir det likevel dannet noe omkring 10 kg radioaktivt karbon i løpet av et år.

Straks C-14 blir dannet, begynner også spaltningen av det, og den foregår med forholdsvis stor hastighet. Halveringstiden er bestemt til omkring 5.600 år.¹ På grunn av denne nedbrytning vil det raskt inntre en

¹) Se korrekturnote s. 139.

likevekt mellom det radioaktive karbon som nydannes og det som forsvinner ved spaltninger. Resultatet av dette er at med den intensitet den kosmiske stråling for tiden har, regner en med en mengde C-14 på omkring 60 tonn, fordelt over hele jorden.

Ved kullsyreassimilasjonen blir radiocarbon, sammen med vanlig karbon, opptatt i trær og planter, og via plantene kommer det også over i dyr og mennesker. En del av det radioaktive kuldioksyd blir opptatt i havet, og skjell og andre organismer som lever der, blir derfor også radioaktive.

Når en organisme dør, stanser opptaket av nytt karbon, og det radioaktive karbon som har vært til stede i organismen, vil i løpet av 5.600 år være redusert til det halve. Etter 11.200 år vil det være igjen en fjerdepart, etter 16.800 år en åttendepart, og etter 22.400 år en sekstendepart. Slik fortsetter det inntil det til slutt ikke er noen målbar mengde C-14 igjen. Stoffer som steinkull og jordolje har f. eks. tapt ethvert påviselig spor av den radioaktivitet de en gang inneholdt.

Selve prinsippet for radiocarbon-dateringen består i å måle hvor mye C-14 som er igjen i en død organismes karbon. Ved måling på tilsvarende levende materiale kan en finne ut hvor mye C-14 organismen opprinnelig har inneholdt, og en kan så lett beregne hvor lang tid som er gått siden organismen døde. At det kreves en fin teknikk for å måle en så svak radioaktivitet som det her er tale om, sier seg selv, men for den moderne måleteknikk er dette likevel ikke noe hovedproblem.

Det mest velegnede materiale for C-14-dateringer er tre og trekull, torv og innsjøavleiringer. Marine skjell har også vært brukt, men resultatene er ikke så pålitelige, og knokler har vist seg å være lite brukbare. Trekull forekommer heldigvis vanlig der hvor mennesker har oppholdt seg, og det har den egenskap at det kan holde seg i jorden i nesten ubegrenset tid, mens vanlig tre som kjent nedbrytes ganske snart. Til én prøve behøves det fra 3 til 60 gram tre, eller fra 1 til 20 gram rent karbon, avhengig av prøvens alder og den apparatur som blir brukt.

Etter Libby's opprinnelige metode ble målingene utført på karbon i

fast form. Dette viste seg imidlertid å by på den vanskelighet at prøvene hadde lett for å bli forurenset av radioaktivt nedfall fra atombombesprengninger i atmosfæren, og resultatet kunne bli fatale feilmålinger. For å unngå dette er en senere gått over til å bringe prøvematerialet over i væske- eller helst gassform: kulldioksyd, metan eller acetylén, og det holdes da utenfor enhver direkte kontakt med atmosfæren. Før målingene kan ta til, må prøven renses meget grundig for alle spor av nytt organisk materiale og andre forurensninger som kan tenkes å influere på målingene. Mikroskopiske planterøtter kan f. eks. ha trengt inn i prøven og tilført den ganske små mengder nytt karbon. Ved en prøve fra relativt ny tid vil dette ikke spille noen stor rolle. Er prøven derimot svært gammel, vil den gjenværende radioaktivitet i den være ytterst liten, og en slik feilkilde vil da gi mye større utslag. Det er derfor viktig at prøven er fullstendig ren før den bringes over i gassform og tellingen begynner. Heldigvis tåler trekull nesten enhver form for hardhendt kjemisk rensning, så dette bruker ikke å by på noen vanskelighet.

I praksis foregår målingene oftest på det vis at prøven i gassform fylles på en rørformet geiger-teller av en særlig type som kalles en gassteller. Denne er utstyrt med et automatisk telleverk som registrerer all radioaktiv virksomhet som foregår i den, og prøvens radioaktivitet måles så i et bestemt tidsrom.

Det er en forutsetning for hele arbeidet at telleren er beskyttet mot *bakgrunnstrålingen* som vesentlig skyldes kosmiske stråler fra det ytre verdensrom. Telleverket ville ellers også registrere de radioaktive impulser fra denne stråling, og de kan være mye kraftigere enn den svake radioaktive virksomhet i selve prøven. For å oppnå en slik beskyttelse anbringer en telleren inne i et jern- eller stålkammer av minst 20 centimeters tykkelse, og ytterligere avskjermes den ofte med en kvikksølvkappe. Som en siste sikkerhetsforanstaltning blir prøverøret omgitt med en tett krans av rørformede geigertellere. Disse fanger opp og registrerer den stråling som trenger så langt inn, og en elektronisk innretning sørger

for at de radioaktive impulser fra denne stråling ikke blir registrert blant impulsene fra selve prøvetelleren.

Av en prøve på 5 gram rent karbon fra nåtiden vil det bli registrert ca. 40 spaltninger pr. minutt. Er prøven 5.600 år, får vi ca. 20 pr. minutt, o.s.v. Spaltningen av de enkelte atomer foregår imidlertid ikke jevnt, de kommer tvert i mot temmelig uregelmessig. Det er derfor nødvendig å telle forholdsvis lenge for å få et noenlunde pålitelig gjennomsnittresultat. Vanlig blir prøvene nå holdt i røret i ett eller to døgn for å få en rimelig utjevning av uregelmessighetene. Det viser seg imidlertid at om man gjentar målingene over det samme tidsrom, får man likevel ikke helt samme resultat for hver telling. Metoden er derfor beheftet med en *statistisk usikkerhet* som det er nødvendig å ta hensyn til.

Ved hjelp av statistiske metoder kan en regne ut hvor stor sannsynlighet det er for at avvikelsen fra det riktige tall skal ligge innenfor bestemte grenser. Denne avvikelsen må alltid oppgis i forbindelse med radiocarbon-dateringer. For arkeologer flest som ikke er skolert i statistiske metoder, kan det være lett å misforstå en slik oppgave. Når det f. eks. blir oppgitt at en prøve er 4.000 år, ± 100 , vil en nærmest forstå det slik at den riktige alder *må* ligge et sted mellom 3.900 og 4.100 år.

Uttrykket betyr imidlertid bare at det er 68 % sannsynlighet for at alderen ligger innenfor dette intervall, og i en tredjepart av tilfellene vil altså prøvens alder ligge utenfor disse grenser. Økes nå intervallet, så økes også i høy grad sannsynligheten for at prøvens virkelige alder ligger innenfor grensene. I det nevnte tilfelle vil det f. eks. være 95 % sannsynlighet for at alderen ligger mellom 3.800 og 4.200 år, og hele 99,7 % sannsynlighet for at den ligger innenfor grensene 3.700 og 4.300 år.

Ved å øke talletiden for prøvene er det mulig å redusere den statistiske usikkerhet, men tiden må firedobles for å få usikkerheten halvert. Har en f. eks. ved telling i ett døgn bestemt en prøves alder med en usikkerhet på ± 100 år, vil det ta 4 døgn å redusere usikkerheten til det halve, altså 50 år, og hele 16 døgn for å få en usikkerhet på bare 25 år. Det sier seg

selv at en bare i ekstreme tilfelle vil kunne legge beslag på kostbart materiell og personell i så lang tid for bare én eneste prøve, så mye mer som andre feilkilder da vil kunne gjøre seg sterkere gjeldende enn den statistiske usikkerhet, og den fordel en ville oppnå, ville derfor bli meget tvilsom.

Det vil føre for langt her å gå nærmere inn på disse forskjellige feilkilder, men et par skal likevel så vidt nevnes.

Ved meget fine målinger på prøver av kjent alder har det kunnet påvises at det fra tid til tid må ha vært *små* fluktuasjoner i produksjonen av radioaktivt karbon. Årsaken ligger muligens i variasjoner i solflekktivirkomheten, og i verste fall kan dette resultere i feil på opptil 160 år, mer eller mindre enn den virkelige alder. Disse resultater er blitt bekreftet på materiale som er inntil 1.300 år gammelt.

En annen feilkilde som har vært livlig diskutert er den såkalte *Suess-effekten*. Med dette menes virkningen av den økning av jordatmosfærens innhold av ikke-radioaktivt karbon som er resultatet av at svære mengder fossilt brensel: steinkull og jordolje, er blitt brent i løpet av de siste hundre år, først og fremst som følge av industriell virksomhet. Denne effekt er særlig påtakelig omkring de store industribyer. Bruker man nå nytt tre fra et slikt område som sammenlikningsgrunnlag ved radiocarbon-dateringer, så blir resultatet at man får noe for lav alder. Enkelte laboratorier oppgir derfor nå at deres resultater er korrigert for Suess-effekten ved et tillegg som oftest ligger omkring 200 år. Ved eldre målinger må en imidlertid ta hensyn til at dette ikke er gjort. I det siste er laboratoriene for øvrig gått over til å bruke en ny standard som sammenlikningsgrunnlag for sine målinger, nemlig en oksalsyre som har vært fordelt fra det amerikanske National Bureau of Standards, og installasjonene blir rekalkibrert, slik at det skal bli mulig å foreta nøyaktige sammenlikninger av resultatene. –

Av det som her er sagt, skulle det framgå at radiocarbonmetodens styrke *ikke* ligger i presisjonsdatering av enkelte funn og særlig ikke når

det gjelder funn fra relativt ny tid. Metoden har imidlertid den fordel at den rekker langt bakover i tid, og jo lengere bakover vi går, desto mindre blir gjerne kravene til nøyaktige dateringer. Ved de siste forbedringer av teknikken skal det være mulig å datere funn så langt tilbake som 70.000 år, og på de fleste steder skulle det være mer enn nok.

Så snart radiocarbon-metoden ble kjent og de første resultater begynte å bli publisert, vakte saken naturlig nok stor interesse hos arkeologer, kvartærgeologer og andre som hadde bruk for en slik dateringsmetode. Det ble også snart klart at laboratoriet i Chicago alene ikke kunne overkomme behovet for arbeide av dette slag. Metoden ble derfor snart tatt i bruk i andre land, og i løpet av 1950-årene vokste det opp et nett av laboratorier for C-14-datering rundt omkring i verden. En liste fra 1959 inneholder ikke mindre enn 40 navn på slike laboratorier. Av disse lå 19 i Nord-Amerika, 18 i Europa, ett i Østasia, ett i Australia og ett på New Zealand.

Snart ble det etablert et samarbeide mellom de enkelte laboratorier ut over landegrensene. Et viktig middel til å fremme dette samarbeide er de *symposier* som har vært holdt, i hvert fall her i Europa, for folk som arbeider med disse saker. Et annet viktig moment er at resultatene av de forskjellige laboratoriers arbeide etter hvert er blitt publisert. Professor Libby innstiftet selv denne praksis og har i sine bøker over radiocarbon-metoden gitt lange lister over dateringsresultater fra laboratoriet i Chicago. Fram til 1959 ble lister over de forskjellige laboratoriers dateringer publisert i tidsskriftet *Science*. Deretter ble denne oppgaven overtatt av et eget *Radiocarbon Supplement* til *American Journal of Science*. Et privat amerikansk firma utgir også radiocarbon-dateringer i form av hullkort. Universitetets Oldsaksamling i Oslo har et sett av disse hullkort som omfatter dateringer fra hele verden, og nye forsyninger av kort kommer inn etter hvert som laboratoriene publiserer sine resultater. Et slikt hullkort-kartotek utgjør et særdeles viktig arbeidsmiddel for den som har bruk for de resultater radiocarbon-metoden har gitt. De dater-

inger jeg i det følgende kommer til å referere, er dels tatt ut fra dette kartotek, dels fra litteratur fra den aller seneste tid om dette emne.

Også her i landet har vi i flere år hatt et laboratorium for C-14-datering, finansiert av Norges Almenvitenskapelige Forskningsråd. Det ligger i Trondheim og ble opprinnelig drevet som en avdeling av Fysisk Institutt ved Norges Tekniske Høyskole, men er senere blitt skilt ut som en egen institusjon, direkte underlagt Forskningsrådet. Laboratoriet skal dekke de dateringsoppgaver som melder seg her i landet, såvel fra arkeologisk og historisk side som fra de forskjellige naturvitenskapelige disipliner, først og fremst da botanikk og kvartærgeologi.

Sett fra arkeologisk synspunkt er dette ingen god løsning. Laboratoriets kapasitet er begrenset, og det antall dateringer som kan utføres for det enkelte fag blir svært lite. Dette er nok en del av forklaringen på at det fra arkeologisk side ikke er blitt tatt opp noe systematisk forskningsarbeide i direkte tilknytning til laboratoriet. Det som har vært utført av arkeologiske dateringer hittil, har nærmest vært å betrakte som et supplement til de større, planmessige utgravninger, eller som en hjelp ved dateringen av viktige enkeltfunn som vanskelig lar seg datere på arkeologisk vei. Som eksempel på dateringer av første kategori kan nevnes en serie prøver fra de store utgravninger på Kaupang i Tjølling. Her er imidlertid det rent arkeologiske dateringsgrunnlag så godt at det snart viste seg å være overflødig å bruke C-14-dateringer, selv om disse også stort sett ga tilfredsstillende resultater. Et godt eksempel på dateringer av annen kategori har vi i stokkebroen på Båsmyr i Sandar (se Viking 1957/58, s. 104 ff). Her forelå ikke noe brukbart arkeologisk dateringsgrunnlag, men et arkeologisk resonnement kunne tyde på bronsealder, og de kvartærgeologiske og pollen-analytiske undersøkelser som ble gjort på stedet, pekte i samme retning. En treprøve og en skjellprøve ble C-14-datert ved laboratoriet i Trondheim og ga som resultat henholdsvis 470 f. Kr. \pm 85 år og 300 f. Kr. \pm 145 år, altså overgangstiden mellom bronse- og jernalder. Sammenholdt med de øvrige dateringsforsøk må det sies

å være et meget plausibelt resultat. At skjellprøven i dette tilfelle ble noe yngre enn treprøven er heller ikke på noen måte urimelig i betraktning av at skjellene hadde vokst på trestokkene og derfor måtte skrive seg fra en senere tid enn det tidspunkt da treet ble felt.

En sammenfattende oversikt og en vurdering av det dateringsarbeide som hittil har vært utført ved laboratoriet i Trondheim ville utvilsomt bli mottatt med interesse på mange hold, ikke minst blant arkeologene. Den måtte i tilfelle skrives av laboratoriets egne folk da bare disse har den fulle oversikt over det arbeide som er utført for de forskjellige fag, og den ville neppe avsvække det hovedinntrykk at det som hittil har vært gjort, i hvert fall på det arkeologiske felt, har et noe tilfeldig preg. En forutsetning for et mer systematisk arbeide vil formodentlig være et eget laboratorium i direkte tilknytning til et av de større arkeologiske muséer, og med minst én arkeolog fast knyttet til laboratoriets virksomhet.

Ved en slik ordning kunne en få plan og system i arbeidet med arkeologiske dateringer på lang sikt, og resultatene ville trolig bli av vesentlig større verdi enn de mer spredte og tilfeldige dateringer som en hittil har måttet regne med. All erfaring viser dessuten at én enkelt datering ofte har liten verdi. Det må større serier til, og resultatene må gjensidig støtte hverandre for at en kan feste lit til dem.

Som et eksempel på en slik mer planmessig arbeidsordning kan jeg vise til Dublin hvor et C-14-laboratorium var i drift fra midt i 1958 til februar 1960. Det ble drevet av et team av fysikere og arkeologer og tok sikte på én konkret oppgave, nemlig å skaffe til veie en del pålitelige kronologiske fikspunkter for Irlands neoliticum. Det ble lagt stor vekt på å bruke utelukkende helt førsteklasses prøvemateriale, og det lyktes å skaffe slikt materiale til omkring 70 dateringer. Dermed var de tilgjengelige ressurser praktisk talt oppbrukt, og stasjonen ble så nedlagt for ikke å risikere å måtte drive videre med mindreverdig prøvemateriale og derved kanskje få resultater av tvilsom verdi. Men den oppgaven

gruppen hadde satt seg, var dermed også løst, i hvert fall for en tid framover.

Her i den gamle verden: Europa og Den nære orient, er det nok i det hele tatt arbeidet med neoliticum som har gitt de mest verdifulle resultater. Også for studiet av den mesolitiske periode foreligger det viktige resultater, men for paleoliticums vedkommende har det øyensynlig hittil ikke vært gjort noe systematisk arbeide, og de resultater som foreligger, er til dels også vanskelige å forstå.

For neoliticums vedkommende er det imidlertid gjort så mye at en kan snakke om et nytt helhetssyn som begynner å gjøre seg gjeldende. En skimter i hvert fall konturene av en ny, «lang» kronologi som ser ut til å skulle fortrenge den eldre, «korte» kronologi. Selv om det ennå står strid mellom tilhengere av de divergerende synsmåter, så må en nok i alle fall være forberedt på at en revisjon av den konvensjonelle oppfatning kan tvinge seg fram. Dateringsresultater fra så mange ulike hold samstemmer på dette punkt at det kan neppe skyldes noen ren tilfeldighet.

Siden jeg spesielt har nevnt C-14-laboratoriet i Dublin, vil jeg gjerne også få ta med en opplysning om at etter det arbeide som ble utført der ser det ut til at en neolitisk økonomi har vært fast etablert i Irland godt før 3.000 f. Kr. Dette stemmer også godt over ens med resultater fra Bretagne og fra England.

I engelsk litteratur fra før krigen er det ett navn som ofte går igjen når det gjelder overgangen fra mesoliticum til neoliticum, nemlig Peacock's Farm, en lokalitet i Cambridgeshire. Her var det i 1932 og 1934 blitt foretatt utgravninger som belyste denne overgangen særlig godt, ikke minst fordi forholdene lå godt til rette for pollenanalytiske dateringer.

I 1960 ble det foretatt en ny utgravning på dette sted, både for å samle nye pollenprøver og for å få materiale for C-14-datering. Disse C-14-dateringene ga også høyst interessante resultater. De faller helt i tråd med prøver fra andre kanter av England og tyder på at en neolitisk økonomi har vært innført her omkring år 3.000, kanskje enda tidligere: omkring

3.400. Dette er 1000 år tidligere enn det tidspunkt Stuart Piggott regnet med i sitt store oversiktsarbeide fra 1954 over de neolitiske kulturer på De britiske øyer.

Ikke mindre oppsiktsvekkende er de resultater som foreligger fra Nederland. Her har undersøkelsene vist at den store neolitiske kulturgruppe som kjennetegnes ved navnet båndkeramikk har slått rot allerede omkring 4.000 f. Kr. Nå hører også Nederland til de perifere deler av Europa, og den nevnte kulturgruppe har etter alt å dømme trengt fram gjennom Donaudalen og de mer sentrale strøk av kontinentet. Og den har igjen selv sine forutsetninger enda lenger borte.

En spredning av jordbrukskulturen over så store områder på et så tidlig tidspunkt må forutsette at den første overgang til en neolitisk kulturform innen selve kjerneområdet må ha foregått betydelig tidligere enn man hittil hadde regnet med. Dette ser også ut til å holde stikk. Takket være et energisk og målbevisst arbeide innen den del av Den nære orient hvor overgangen til en neolitisk livsform sannsynligvis er foregått, vet vi nå betydelig mer om disse ting enn vi visste bare for et snes år siden; og i dette arbeide har C-14-dateringer spilt en vesentlig rolle.

Innenfor dette område er det særlig 2 funnsteder som har vært sterkt framme i diskusjonen, nemlig Tell es-Sultan, eller Jeriko i Jordandalen og Jarmo i de kurdiske fjell. På begge disse steder er man kommet ned til en meget enkel neolitisk kulturform, uten keramikk. For Jerikos vedkommende, hvor man har en meget god stratigrafi å støtte seg til, ble dette førkeramiske stadium tidlig delt i to underavsnitt, en såkalt A- og en B-fase, og av disse er det i hvert fall klart at B-fasen har vært en regulær, bofast neolitisk kultur som både har omfattet plantedyrking og husdyrhold. Beboerne har bodd samlet på et byområde som sogar har vært beskyttet av en ganske solid mur med en grøft gravd ut i selve fjellet utenfor.

Også i Jarmo kan det skilles ut to slike lag, hvorav det ene kjennetegnes ved en begynnende kultivering og domestisering, mens det annet lag

karakteriseres som et primært landsbysamfund med en effektiv jordbrukskultur. Tilsvarende lag er etter hvert også påvist andre steder, f. eks. Ras Shamra i Syria, på Cypros og også i det sørlige Tyrkiet.

Etter de radiocarbon-dateringer som foreligger, ser det ut til at denne B-fase av førkeramisk neoliticum i hvert fall har vært under full utvikling omkring 7.000 f. Kr. Omkring 5.000 har kulturformen vært fast etablert i de områder av Sørvestasia hvor forholdene lå naturlig til rette for det.

Vi er her inne på et nokså vesentlig moment, nemlig at i det område det her gjelder har vi øyensynlig hatt de beste naturlige forutsetninger både for kultivering av kornsortene og for domestisering av husdyrene. Her forekom nemlig de ville planter og dyr som nettopp ble gjenstand for kultivering og domestisering. Og det ser ut til at disse planter og dyr fra først av ikke har vært egnet til å flyttes utenfor dette geografiske område med sine spesielle klimatiske forhold. Allerede omkring 6.000 f. Kr. er det imidlertid utviklet mutasjoner og hybrider som også har kunnet tilpasses et annet naturmiljø, og dermed begynner spredningen utover fra dette opprinnelige sentralområde.

Når det gjelder et så viktig område som Egypt, så ser det ut til at det først er omkring 5.000 at vi der finner de første nedslag av en neolitisk økonomi, f. eks. i Fayum-området. Det blir jo nokså sent i forhold til sentralområdet i Sørvest-Asia, og forklaringen kan være at det har tatt såpass lang tid før det er blitt utviklet husdyr og kulturplanter som kunne tilpasses det egyptiske klima og trives med det. En regner med at det også er på omkring samme tid at den neolitiske kulturform har nådd de lavere, alluviale deler av Mesopotamia. Kulturutviklingen der og i Egypt har da gått i omtrent samme tempo.

Allerede før år 5.000 har jordbrukskulturen slått rot på Cypros hvor den da utvilsomt må være kommet sjøveien fra strøkene omkring Middelhavets østlige bredd. I de sentrale strøk av Hellas ser det ut til at de første keramiske horisonter ligger omkring 5.500. En spredning opp gjennom Balkan-landene på et temmelig tidlig tidspunkt blir da ingen urimelig

tanke, og med de båndkeramiske kulturer har så kjennskapet til jordbruket spredt seg opp gjennom Donau-dalen og videre til Vest-Europa.

Nå er det en velkjent sak at nettopp disse kulturer har vært svært ekspansive. Det jordbruk de førte med seg kjente nemlig ikke til gjødsling av jorden, og så snart jorden på ett sted var utpint, flyttet en videre til andre områder. På det vis spredte kulturen seg raskt over store geografiske områder, og det blir da heller ingen urimelighet i å tenke seg at den kan ha nådd så langt som til Nederland allerede før 4.000.

Jeg kan forøvrig i samme forbindelse nevne at de aller nyeste C-14-resultater fra Italia tyder på at det aller eldste neolithicum der går langt tilbake i femte årtusen f. Kr.

Også innen europeisk bronsealderforskning har det vært strid mellom en lang og en kort kronologi. Fra engelsk hold ble det i tiden omkring siste krig slått til lyd for en meget kort kronologi, men det ser nå ut til at radiocarbon-metoden holder på å slå grunnlaget bort under den. Riktignok er vi her på grensen av metodens yteevne, med de feilkilder som den nå en gang er beheftet med. Men det blir her ikke tale om eksakte enkeltdateringer, heller om en almen tendens som en følge av flere samstemmende dateringer. Denne tendens peker i den retning at bronsealderens begynnelse faller tidligere enn tilhengerne av den korte kronologi har regnet med. For Mellom-Europas vedkommende er det således blitt antydnet at bronsealderens begynnelse må ligge nærmere 1800 f. Kr. enn 1650 som det for ikke så lenge siden ble foreslått.

Med en forskyvning bakover av bronsealderens begynnelse skyver en også avslutningen av den neolitiske periode noe bakover. Denne forskyvning blir imidlertid vesentlig mindre enn forskyvningen av periodens begynnelse, og hovedresultatet av arbeidet med C-14-metoden på dette felt blir da at den neolitiske periode i Europa har vært av betydelig lenger varighet enn det hittil har vært antatt. Når en ser på den rike variasjon av «kulturer» som opptrer i denne periode, virker det heller ikke som noen urimelighet at den må ha strukket seg over et nokså langt tidsrom.

Fra språkvitenskapelig hold er denne tanke blitt hilst med interesse. Med de neolitiske kulturer får vi de første større, noenlunde stabile samfundsdannelser og dermed også helt nye muligheter for språkutviklingen. Det har vært antydning at det er her utviklingen fram til regulære fleksjons-språk er foregått, f. eks. innen den gruppe eller de grupper som de senere, historisk kjente indoeuropeiske språk har utviklet seg fra. En slik prosess må nødvendigvis ha tatt sin tid, og det korte tidsrom som tidligere ble tilmålt det europeiske neoliticum har trolig vært i snaueste laget for denne utvikling.

Det har naturlig nok vært fra Europa og andre strøk av den gamle verden at det meste av det materiale har vært skaffet til veie som har vært brukt til kontroldateringer med C-14-metoden. Det er fra disse deler av verden at det lettest kan skaffes gammelt organisk materiale av mer eller mindre sikkert kjent alder. Som et enkelt eksempel kan jeg nevne en datering av noen stykker forkullet brød fra et bakeri i Pompeii. Når vi her vet at Pompeii ble ødelagt i år 79 e. Kr. og at korn som brukes til brød ikke kan være mer enn maksimum et par år gammelt, er det greit at denne prøve måtte ha en alder meget nær 1880 år. C-14-dateringen ga som resultat 1830 ± 50 år.

Mange andre morsomme eksempler kunne nevnes, ikke minst fra Italia, men det ville føre for langt. Jeg har i stedet foretrukket å legge hovedvekten på de dateringsresultater som kan føre til virkelig revisjon av tidligere synsmåter og hvor resultatet kan bli viktige endringer i helhetsbildet av en hel epoke.

Men C-14-metoden har ikke bare vært av betydning for dateringer i den gamle verden. For de områders vedkommende hvor en *ikke* har noen overlevert historisk kronologi å støtte de arkeologiske dateringer på, har den kanskje vært til enda større hjelp, fordi arkeologene her var i enda større nød når det gjaldt løsningen av de rent kronologiske spørsmål. De områder som her særlig peker seg ut, blir naturligvis Australia og Amerika.

For å begynne med Australia, så er det der gjort forholdsvis lite arkeologisk arbeide, og de kronologiske forhold har inntil det siste vært ytterst uklare. Ut fra de rent geografiske forhold kunne en på forhånd gå ut fra at menneskene først på et relativt sent stadium var trengt fram til Australia. Det arkeologiske materiale som fantes var imidlertid vanskelig å arbeide med fordi det stort sett var nokså fattigslig av karakter og f. eks. fullstendig manglet en slik ting som keramikk, noe som ofte utgjør arkeologenes aller beste materiale for kronologiske studier. På enkelte boplasser forekom det kulturlag av noenlunde rimelig tykkelse som gjorde det mulig å få en viss stratigrafi og dermed også visse forestillinger om relativ kronologi. Videre var det kjent at visse karakteristiske oldsakstyper gikk igjen, f. eks. en steinspiss som de nålevende innfødte betegnet som *pirri*, videre et spisst redskap av bein som kaltes *muduk*; i de samme lag som det sistnevnte opptrådte også en skiveøks av stein som gikk under navnet *tula* og som øyensynlig har vært brukt som et slags tverrøks eller meisel.

Hittil foreligger ikke så mange radiocarbondateringer fra Australia. Noen spredte enkeltdateringer som kom først, har gitt antydninger om menneskelig virksomhet så langt tilbake som over 6 000 år f. Kr. Disse resultater skal imidlertid foreløpig ikke tillegges stor betydning.

Viktigere er nok da resultatene av noen undersøkelser i 1958 på en stor overdekket boplass. Her ble det gravet gjennom kulturlag på opptil 16 fots tykkelse, og det var også mulig å stille opp en tydelig stratigrafi med ikke mindre enn 10 lag. De radiocarbondateringer som er blitt gjort på materiale herfra har bl. a. gitt som resultat at *pirri*-spisser på denne boplass har vært i bruk mellom 2890 og 1790 f. Kr. Den tidligere nevnte tverrøksen, *tula*, dukker opp i lag 9 som dateres til omkring 2100, og den omtalte typen av beinredskap, *muduk*, viser seg først i lag 7, en gang mellom 1900 og 1790.

Betydningen av disse dateringer kan først vurderes fullt ut når det er kommet til nye serier fra andre stratifiserte boplasser. Det er tydeligvis

ennå langt fram, men det er i alle fall interessant at arbeidet er kommet i gang. Med tiden kan det vel bli mulig å trekke direkte sammenlikninger mellom kulturutviklingen i denne avsidesliggende del av vår verden og det som er foregått på andre kantei av kloden.

Går vi over til Amerika, er forholdene der på mange måter helt anderledes. Ett likhetspunkt med Australia har en riktignok i det forhold at også *der* må en regne med at mennesket er kommet inn på et forholdsvis sent tidspunkt, i hvert fall så sent at hele menneskets historie skulle ligge innenfor radiocarbonmetodens rekkevidde.

For den sørvestre del av De forente Stater hadde det vært mulig å oppnå meget nøyaktige dateringer ved hjelp av dendro-kronologien, altså trering-analyser, i hvert fall tilbake til første århundre av vår tidsregning. Denne metode har imidlertid begrenset rekkevidde og er dessuten lite anvendelig ut over et avgrenset geografisk område p. g. a. mangel på velegnet materiale.

Av historisk overleverte kronologiske systemer hadde en den såkalte Maya-kalenderen i Mellomamerika, men her var det vanskeligheter med korrelasjonen med vår egen tidsregning. Stort sett kan en derfor si at de amerikanske arkeologer hadde store vanskeligheter med den absolutte kronologi, og det er ikke mer enn rimelig at det ble satt i gang et meget energisk arbeide for å rydde opp i all uklarhet ved hjelp av radiocarbon-dateringer.

Et av de første hovedproblemer som en gjerne ville ha løst var naturligvis selve spørsmålet om når de første mennesker var kommet til Amerika. Det var på forhånd nokså klart at de måtte være kommet fra Nordasia, over det som nå er Beringsstredet, og at innvandringen sannsynligvis var skjedd på et tidspunkt da stredet ikke eksisterte, altså mens det var fast landforbindelse over til Asia. På grunn av eustatiske svingninger i havnivået under istidene har dette hendt flere ganger. Ett av de første grunnleggende resultater av C-14-dateringene var påvisningen av

at siste gang det var fast landforbindelse mellom Asia og Amerika var fra omkring 23 000 f. Kr. til mellom 9 000 og 8 000.

Metoden har også gjort det mulig å datere klimaendringer i sen-glacial og tidlig postglacial tid i Nord-Amerika, noe som også er viktig for forståelsen av de muligheter landet bød på for den tids mennesker. Det er også av betydning at disse fenomener har kunnet korreleres med tilsvarende fenomener i Europa. Et høyst interessant moment er således påvisningen av at den kjente Allerød-perioden i Nord-Europa, mellom eldre og yngre Dryas-tid, har en parallell i Nord-Amerika i det såkalte Two Creeks interstadial i Wisconsin. Dateringen settes til mellom 9500 og 9000 f. Kr.

Dersom nå veien over Beringsstredet har vært farbar for mennesker for mer enn 20 000 år siden, skulle det være teoretisk mulig å finne spor av gammel-paleolitiske kulturer i Amerika. Det foreligger også enkelte C-14-dateringer som går 20 000–30 000 år tilbake i tid og som i hvert fall av enkelte arkeologer er blitt tatt til inntekt for teorien om slike gammel-paleolitiske kulturer. Det dreier seg om trekull og brente bein som *antas* å være etterlatt av mennesker.

Vanskeligheten er bare at det over hodet ikke forekommer artefakter i forbindelse med noen av de prøver som har vært datert. Det er derfor mer enn tvilsomt om noen av disse funnsteder i det hele tatt kan tas som indisium for menneskelig virksomhet. Noe *bevis* kan i hvert fall ingen av dem sies å være. Et amerikansk gammelpaleoliticum bygger en nå heller ikke opp bare på trekull og brente bein.

På sikrere grunn kommer vi først vesentlig senere, nemlig når vi kommer ned til omkring 9 000 f. Kr. Fra denne tid og til omkring 5 000 har vi en serie funn av utvilsomme artefakter sammen med skjelettresten av dyr som nå for lengst er utryddet, f. eks. villhest, kamel og mammut. Flere såkalte «Mammoth kills» har omfattet steinredskaper av en bestemt type som kalles «Folsom points», og det forekommer også enkelte funn

med en tidligere, mindre utviklet form av steinspisser som går under navnet «Clovis points». Det eldste hittil kjente av disse funnsteder er datert til noe før 9 000 f. Kr. . Folsomspissene kommer ikke langt etter, idet vi har funn av dem som er datert til 8 800 f. Kr.

Det er etter hvert påvist og datert et stort antall funnplasser som hører til disse kulturgrupper, men ingen som er sikkert eldre. Dette skulle da tyde på at menneskene er kommet inn i Nord-Amerika henimot slutten av den tid da Amerika sist var landfast med Asia. Men i så fall må de ha spredt seg med en ganske utrolig fart. Fra Argentina foreligger det funn som er datert til omkring 6 000. Og helt nede fra den sørlige del av Patagonia foreligger det funn som er datert til enda eldre tid: mellom 9 000 og 8 000 f. Kr. Muligheten må vel derfor ennå stå åpen om ikke de første mennesker er kommet til Amerika på et ennå tidligere tidspunkt enn en hittil har kunnet påvise med sikkerhet.

Et annet hovedproblem for amerikansk arkeologi var forholdet mellom de forskjellige kulturgrupper som kunne påvises, også det rent kronologiske forhold: hvordan gruppene har utviklet seg av hverandre. På dette punkt har også radiocarbon-metoden gitt en mengde verdifullt materiale, slik at den kronologiske sammenheng nå er langt klarere enn den var for bare en 10 års tid siden.

Et tredje spørsmål av meget vesentlig betydning er spørsmålet om når de eldste former for jordbrukskultur begynner å vise seg, med andre ord når indianerne er begynt å dyrke mais. Etter det en nå kan se, er det temmelig sikkert at det har vært dyrket mais, i hvert fall i mindre skala, i nordøst Mexico før år 2 500, og det antas at denne kultivering har begynt allerede omkring 3 000. I et annet område av Mexico går maisdyrkingen kanskje tilbake til 3 500 f. Kr. Her er imidlertid saken noe usikker fordi det ennå ikke er publisert tilstrekkelig materiale.

Også i Sør-Amerika har radiocarbon-dateringer bidratt veldig til å belyse de tidligste stadier i kulturutviklingen, f. eks. i Peru. Fra Equador foreligger også interessante resultater. Ett slikt resultat som reiser mange

problemer er forekomsten av den eldste kjente form for keramikk, den såkalte Valdivia-keramikken. Det foreligger her dateringer som tyder på at denne keramikk har hatt sin blomstringstid fra omkring 2 500 til 2 100 f. Kr., d. v. s. omkring 1 000 år før den første keramikk opptrer i nabolandet Peru, og ganske mange hundre år før noen annen kjent keramikk i Amerika, med ett mulig unntak, nemlig i Panama. Herfra foreligger også en enkelt datering til omkring 2 100.

Dersom disse dateringer vil bli bekreftet ved senere arbeider, reiser de ganske vidtrekkende problemer fordi denne keramikken er såpass utviklet at den ikke på noen måte gir inntrykk av å være laget av nybegynnere i pottemakerkunsten. Det har sogar vært antydnet at det her foreligger innflytelse over havet fra Japan. Å trekke så vidtgående slutninger er vel likevel noe dristig, og kanskje heller ikke nødvendig. Det må nemlig også taes i betraktning at de nevnte dateringer utelukkende er gjort på grunnlag av marine skjell, og dette materiale har av og til hatt en tendens til å gi for tidlige dateringer.

Til slutt skal her bare nevnes en spesialoppgave som også var av stor betydning for amerikansk arkeologi og som ser ut til å være endelig løst ved hjelp av C-14-datering. Det gjelder korrelasjonen av Maya-kalenderen i Mellom-Amerika med vår egen tidsregning. Det var her strid mellom tilhengerne av to oppfatninger, hvorav den ene ville gjøre alle de daterte Maya-monumenter 256 år eldre enn de ville bli etter den andre korrelasjonen. Et såpass kort tidsrom ligger på grensen av den nøyaktighetsgrad en kan regne med ved C-14-metoden, men ved et ytterst omhyggelig arbeide lyktes det å fastslå at den «korte» kronologi her måtte være den riktige.

★ ★ ★

Jeg har i det foregående referert et ganske lite utvalg av de mange tusen C-14-dateringer som allerede er utført, på alle kanter av kloden. Jeg har også forsøkt å skildre de teoretiske og tekniske forutsetninger

som det hele hviler på. Til avslutning skal jeg så forsøke å antyde noen hovedpunkter angående metodens muligheter og begrensning.

Det rent tekniske har jeg selv ingen forutsetninger for å vurdere, men for en utenforstående ser det i alle fall ut til at teknikken nå er drevet opp på et meget høyt nivå. Mange feilkilder er blitt klarlagt, og det arbeides stadig videre på å finne nye feilkilder, samt botemidlene mot dem.

Det som vel særlig slår en arkeolog når det gjelder metodens anvendelsesmuligheter er at den er universell, geografisk sett, at den gir resultater i absolutte årstall, og at den benytter et materiale som forekommer svært hyppig i arkeologiske funn. En universelt anvendelig metode for absolutte dateringer er i virkeligheten en ufravikelig forutsetning for å kunne studere menneskets kulturhistorie i en global sammenheng. Det må være tillatt å si at radiocarbon-metoden her i hvert fall byr på større *muligheter* enn noen annen hittil praktisert dateringsmetode har gjort.

I det praktiske arkeologiske arbeide vil en naturligvis ikke innskrenke seg til å bygge alle dateringer på én enkelt metode, dersom det også er mulig å trekke inn andre. C-14-metoden vil derfor ikke på noen måte fortrenge andre dateringsmetoder, hverken de historisk-arkeologiske eller andre naturvitenskapelig baserte metoder, som f. eks. pollenanalyse. Men at den vil komme til å innta en særdeles viktig plass ved siden av disse metoder, kan det neppe være tvil om.

I Europa og andre områder hvor arkeologien kan støtte seg til en historisk overlevert kronologi som rekker langt tilbake, vil en på ett eller annet tidspunkt få mer nøyaktige dateringer på historisk-arkeologisk vei enn ved hjelp av C-14-metoden. For jernalderens vedkommende her i Europa har således C-14-dateringer liten interesse fordi feilkildene blir for store i forhold til de hårfine dateringer som kan fåes på annet vis. Bronsealderen står i en mellomstilling. Også her forlanges det temmelig nøyaktige dateringer, men jeg har likevel kunnet anføre et eksempel på at C-14-dateringer også her har kunnet være til nytte.

Går vi imidlertid tilbake til steinalderen, så kommer metodens mulig-

heter til full utfoldelse, i hvert fall for neoliticum og mesoliticum. Paleoliticum er tydeligvis ennå noe av et problem, men med desto større spenning kan vi jo da avvente de resultater arbeidet med disse fjerne tidsrom vil gi.

For alle perioders vedkommende kan vi imidlertid si at det virkelig avgjørende spørsmål er hvilken bruk arkeologene selv vil gjøre av metoden. At den må brukes med kritikk, er klart nok, og det blir i stor utstrekning *arkeologenes oppgave å utøve* denne kritikk. Og *kritikken* må først og fremst ta sikte på én eneste ting, nemlig at man i hvert enkelt tilfelle gjør det fullstendig klart hvilken forbindelse det er mellom den prøve som blir datert og den kulturhistoriske situasjon som prøven er ment å skulle kaste lys over. En engelsk forfatter har gitt et konsist og utmerket uttrykk for oppgaven med disse ordene: *to determine precisely what has been dated.*

NOTER

Prøveforelesning for den filosofiske doktorgrad, 14/11-62.

Arbeidet bygger i hovedsaken på følgende litteratur:

M. J. Aitken: Physics and Archaeology. London 1961.

Harold Barker: Radio Carbon Dating. Its Scope and Limitations. Antiquity 1958, s. 253 ff.

Willard F. Libby: Radiocarbon Dating. Second Edition. Chicago 1955.

Henrik Tauber og *Olfert Voss*: Atomfysikk og arkæologi. Fra Nationalmuseets arbeidsmark 1956, s. 5 ff.

Henrik Tauber: Difficulties in the application of C-14 results in archaeology. Archaeologia Austriaca, Wien 1958, s. 59 ff.

Sverre Westin: Radiologisk datering, metoder og muligheter. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Forhandling. Bind 31, 1958, s. 27 ff.

Videre er det benyttet stoff fra en serie mindre meldinger om C-14 dateringer i de seneste årganger av Antiquity, samt fra foredragsreferater i «Bericht über den V. internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte. Hamburg vom 24. bis 30. August 1958. Herausgegeben von Gerhard Bersu unter Mitwirkung von Wolfgang Dehn», Berlin 1961. Mange av de anførte dateringsresultater er tatt fra hullkort fra Radiocarbon Dates Association Inc., Andover, Massachusetts.

Korrekturnote. Mer nøyaktig oppgis halveringstiden til 5,568 år. På den 5. internasjonale C14-kongress, i Cambridge 1962, ble det fastslått at halveringstiden sannsynligvis skal være 5,730 år. Dette vil gi et tillegg på 3 % til de dateringer som er utført. Av forskjellige grunner kommer laboratoriene likevel fortsatt til å bruke den tidligere antatte halveringstid som grunnlag for sine dateringer. (*Nature*, vol. 195, September 1962, s. 984.)

Kristen R. Möllenus

GRAVFELTET PÅ EGGE VED STEINKJER

De frodige bygder mellom Innherreds langstrakte åsrekker trer allerede tidlig frem som et kraftfullt miljøområde i Trøndelags forhistorie. I dette lune landskap langs den indre del av Trondheimsfjorden er grunnens hovedsakelig preget av skiferbergarter, og jordsmonnet er dannet av de gunstige avleiringer med sand, aure og leire. Da kjennskapet til jordbruket omsider spredte seg nordenfjells i løpet av yngre steinalder og bronsealder, var det naturgitt at strøket her inne ved fjorden ville bli sterkt knyttet til den nye næringsform. Bildet tegner seg tidlig i de mange helleristningsfelter og i gravene fra bronsealderen. Den spirende gårdsdannelse fra denne perioden finner vi utviklet i den eldre jernalders bebyggelse som dekker bygd etter bygd i stadig videre sirkler. Vi finner gravene på terrasser i åssidene eller oppe på høydene, og her lå også gårdene hevet over den fuktige frostrøyk nedenfor.

En av disse gamle jernaldersgårder er Egge like nord for bygrensen i Steinkjer. Langs Eggehvammen, den karakteristiske åsrygg som fra byen stenger utsynet nordover, ligger ennå betydelige deler av det gravfelt som hørte gården til. Selve gårdsnavnet er en avledning av et eldre «Egg» som nettopp sikter til denne terrengformasjon.

Gravfeltet strekker seg i en lengde av 1,3 km og består av 27 fortidsminner som er synlige idag. Flere gravhauger er imidlertid forsvunnet i tidens løp. Dette fremgår av eldre beskrivelser bl. a. hos Gerh. Schöning og L. D. Klüwer.¹⁾ De arkeologiske undersøkelser på gravfeltet begynte allerede i 1869 gjennom K. Ryghs gravninger, og disse ble fortsatt i

1871 av løytnant R. Ziegler. Vi kan vel forutsette at mindre kyndige gravninger har vært foretatt både før og etter den tid. I hvert fall kjenner vi til rittmester Isak Rosenvinges gravninger i 1806 mens han satt som eier av Egge gård, og i 1864 gravde daværende stud. Yngvar Nielsen i tre såkalte «Stenkredse». De siste, nylige undersøkelser ble utført av Videnskapsselskapets Museum i tidsrommet 1959–1962.

Funn fra disse gravninger har vist at vi kronologisk kan inndele feltet stort sett i tre topografisk atskilte grupper. Den eldste del utgjør de fem store steinringer fra romertiden som ligger sammen med noen mindre hauger lengst mot øst. Vestenfor riksveien mot kirken ligger flere gravhauger langs gårdsalléen, og på selve kirkegården står ennå en bautastein blant gravene fra vår egen tid. Fra dette område kjenner vi funn fra vikingetiden, mens gravhaugene vest for gården har gitt funn fra slutten av romertid og folkevandringstid.

Alle de østlige, ringformete gravanlegg har vært gjenstand for undersøkelser. De er i hovedsaken bygget på samme måte. Innenfor en større, sirkelformet ring av store steiner er lagt et kompakt steindekke, delvis med et lag mindre stein øverst. Dette steindekket kan være svakt opphøyet på midten, men stort sett er det berettiget å tale om en såkalt «brolegning».

Rosenvinge rapporterer til Oldsagcommisjonen i København om sin gravning i 1810 at han lot utgrave «2 saakallede Kamppladse, hvilke vare cirkelrunde og 30 al. i gjennemsnit». I sentrum av den ene fant han to sverd, en spydspiss og et leirkar, dessuten en oval bøyle av metall med en rund knopp på midten.²⁾ Ingen av disse sakene er bevart. Han forteller videre at det er seks liknende anlegg i nærheten, og i så fall må minst et par være forsvunnet siden den tid.

K. Rygh sier om steinkretsene at det i midten av dem er en mindre ring, som han mener er fremkommet ved at det er lagt et sirkelrundt steinlag oppå den egentlige steinlegningen. Denne iaktakelse kan ikke være riktig tolket, det Rygh har sett må dreie seg om oppkastet stein fra tidligere gravning. Selv gravde Rygh i haug 21, og et par meter nord

for midten støtte han på en steinhelle «der hvilede paa opstablede mindre stene. Umiddelbart under den fandtes en kjedel af kobber, saavel ovenpaa som paa siderne omgiven at et lag opløst kul. Øverst i den laa et lag af never, og under dette var den helt fylt med brændte ben. Øverst blandt disse fandtes 4–5 stykker jern af kjedelens hank, 3/4 tomme tykke, og længere ned en fingerring af guld, glat og indvendig hul; længere nede to hasselnødskaller og en anden ring, mage til den første».³⁾

Av funnets gjenstander (T. 532–4) er nå bare de to glatte gullringer og bronsekjelen bevart, for den sistes vedkommende i en meget skrøpelig tilstand. Begge ringene er av samme form, konvekse på yttersiden og konkave på innersiden. De er forholdsvis tynne og veier henholdsvis 13,5 og 11,7 g.

Bronsekjelen er en Østlandskjel av Juellingetype. Under munningsranden har den øverst på buken flere tette parallelle linjerekker. Mellomrommet mellom linjene er tett besatt med vertikale streker, slik at det hele får preg av et frynset mønster.⁴⁾ Mens den siste detalj er enestående, finnes de parallelle linjer i hvert fall på en svensk kjel av denne type.⁵⁾ Hverken gullringene eller Juellingekjelen gir noen helt nøyaktig datering, men det er vel mest forsvarlig å datere grav 21 til noe etter år 200.

Et par år etter ble en av de andre ringformete anlegg (haug 22) undersøkt av Ziegler.⁶⁾ Han beretter at steinlagets tetthet avtok innover og at de støtte på to konsentriske stein-sirkler rundt sentrum. Da han bare har gravet en smal sjakt inn mot sentrum, kan det kanskje også her reises tvil om den riktige tolkning. I midten lå et firkantet gravkammer dekket av en svær steinhelle, men kammeret inneholdt ingen oldsaker utenom en samling jernslag. På utsiden av kammeret lå også noe slagg foruten ubetydelige biter av bein og kull.

De resterende tre ringgraver er blitt undersøkt ved de siste års utgravninger. Haug 25 hadde en diameter på 19 m med en tett pakning av for det meste store steiner innenfor (fig. 1). To motstående sektorer ble helt utgravet, og i sentrum ble funnet en større helle som må ha tilhørt

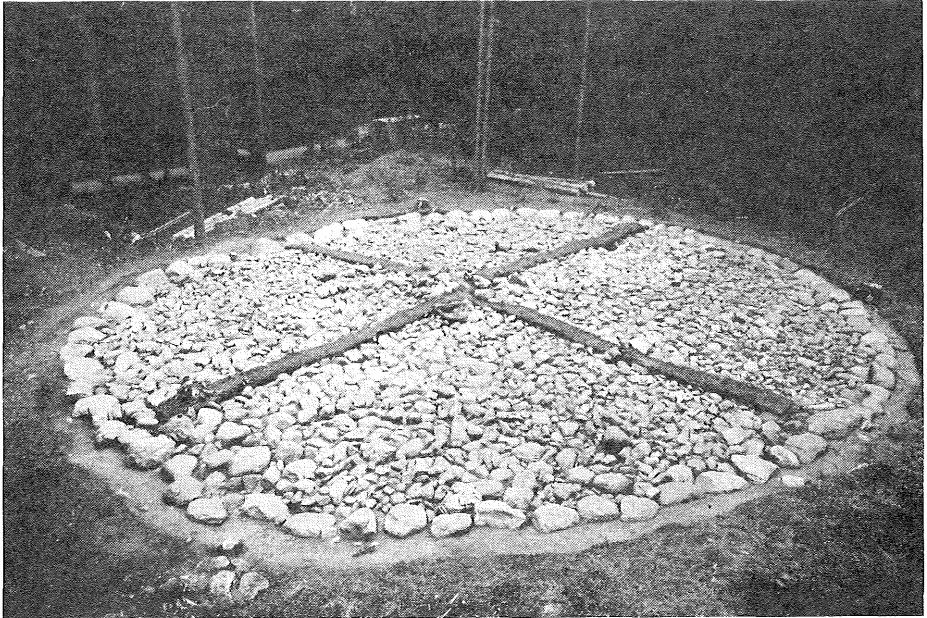

Fig. 1. Haug 25 under utgravning.

et gravanlegg, og det var her tydelige spor etter en nedgravning i undergrunnen. Alle eventuelle oldsaker fra graven var fjernet, det ble bare funnet et lite ubestemmelig jernfragment. Ellers lå noen små slaggrester spredt i de to sektorer. Sammen med det slag som også ble funnet ved Zieglers gravning, må det være riktig å oppfatte dette som spor etter en hjemlig jernutvinning ved den tid disse graver ble anlagt.

Et funn med andre perspektiver ble imidlertid gjort i den nordre del av anlegget. Her lå flere steder små kullsamlinger nede på undergrunnen, og i hvert fall en av disse måtte være knyttet til et ildsted. Ved utgravningen av dette ildsted ble funnet en fragmentarisk spydspiss av skifer av typen med rombisk tverrsnitt og mothaker. Kullprøver fra ildstedet har vært undersøkt av Radiologisk institutt ved Norges Tekniske Høgskole, som har bestemt alderen til 2100 ± 150 fra nåtid. Spydspissen skulle etter

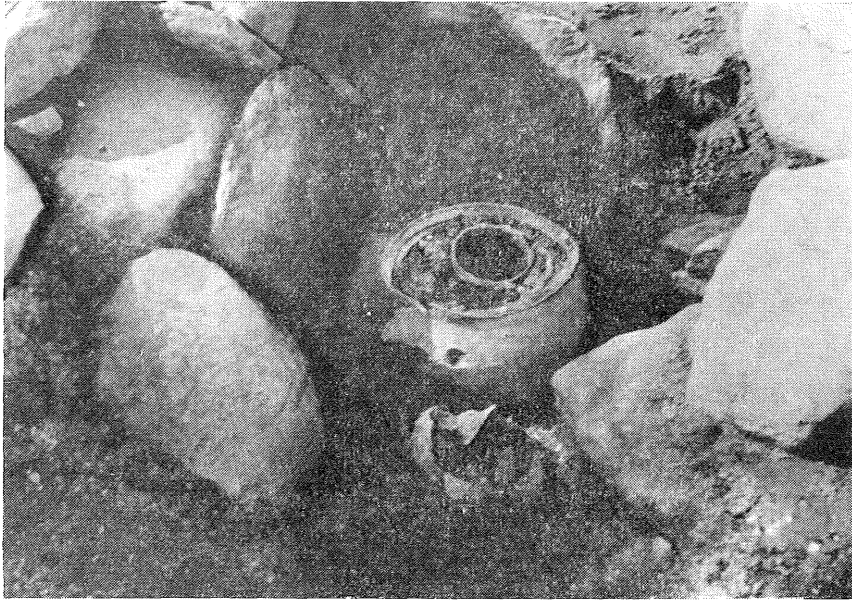

Fig. 2. Graven i haug 24 med gravgodset in situ.

dette skrive seg fra de siste 300 år f. Kr. De senere års funn fra den skandinaviske halvøy, som f. eks. de svenske høyfjellsfunn, viser tydelig nok at bruken av steinredskaper har vært en nødvendighet langt inn i metalltid. I forbindelse med skiferspissen må nevnes at det spredt andre steder under steinfyllen ble funnet noen få flintstykker, nemlig en skiveskraper og et par spaltestykker, dessuten et lite fragment av sandstein med en glatt slipeflate på den ene side, som sannsynligvis har tilhørt en større slipestein.

Også haug 26 var fattig på gravgods, skjønt selve graven var inntakt. Da denne ringen ligger i en noe sterkere helning enn de øvrige, er enkelte av steinene brakt ut av stilling, andre av dem mangler helt, og anlegget gir ikke et så regelmessig inntrykk. Den har diam. 18 m. I nord har ringen kontakt med haug 24, slik at omkretsen et stykke dannes av steinene i denne sirkel. I haug 26 fantes ingen liknende pakning av store steiner som

i de øvrige. Bare i begrenset omfang lå et uregelmessig lag av mindre bruddstein delvis blandet med kull. I dette lag ble funnet halvdelen av en kort, tønneformet perle av blått glass. Ellers var det bare et brunlig fyll-lag over den mørkere undergrunn. Ved sentrum gikk det kullblandete steinlaget over i et sterkt konsentrert kullag blandet med stein, og dette kullag gikk ned i en 70 cm dyp grop med diameter 1,10 m. Foruten kull ble det i gropen funnet endel meget små og skjøre stumper av brent bein, men ingen oldsaker.

På tross av det fattige innhold på beinrester må denne branngropen betegne gravstedet. Kull herfra er radiologisk datert til 400 ± 100 år e. Kr. Denne datering er også rimelig fra et arkeologisk synspunkt. Som vi skal se viser gravgodset i haug 24 til en eldre tid enn dette. Det forhold at selve steinkretsen i haug 26 er brutt på det punkt hvor den når sammen med haug 24, forteller at man ved byggingen hadde lagt sentrum for nær denne og derfor var blitt nødt til å ta hensyn til en allerede eksisterende ring. Den blå perlen som ble funnet utenfor graven må vel kunne settes i forbindelse med gravleggingen, da formen godt kan tilhøre eldre jernalder.

Den største av alle steinringene på Eggefeltet er haug 24 med en diameter av 29 m. Den nordre delen av selve steinkretsen ligger i en helling i terrenget, hvor steinene er glidd noe nedover, sikkert gjennom jordglidning. På grunn av anleggets størrelse, men også på grunn av de opplysninger som de forutgående gravninger hadde gitt, ble undersøkelsene i haug 24 konsentrert om et større, kvadratisk felt som dekket ringens midtre område.

Til forskjell fra forholdet i de øvrige ringer besto den såkalte brolegning her av to tydelige lag. Underst var det et kompakt lag av kraftige rullesteiner som i haug 25, men oppå dette var det et dekkende lag av mindre bruddstein av iaktatt art som steinen i haug 26. Det ble innenfor det utgravete område samme noen få, små kullflekker. Like ved sentrum var det derimot en større kullgrop av størrelse 2×1 m. Den inneholdt hverken brente bein eller oldsaker.

Graven lå 4 m sydvest for sentrum (T. 18261). Her var et enkelt gravkammer bygget av små, reiste heller eller kraftigere steiner med noenlunde rette innervegger. Det hadde form av en uregelmessig firkant med største lengde 75 cm. Kisten inneholdt en dobbeltbegravelse, den ene nedlagt i en bronsekjøl, den annen i et neverkar (fig. 2). Av det siste var som vanlig bare kittet bevart.

Bronsekjølen er en Østlandskjøle av Juellingetype. Den er nå meget fragmentarisk bevart, og det kan ikke sees spor etter hankefeste. Ved gravleggingen har kjølen tydeligvis vært meget velbrukt. Hull på kjølenes sider er blitt reparert med pånaglede bronseplater. Bunnan er bare et kort stykke fremdeles sammenhengende med sidene, ellers er den klinket fast ved bruk av en smal, bukket bronseplate påsatt på utsiden. Det er alltid benyttet nagler av bronse. Når som i dette tilfelle bunnan sitter delvis fast til siden, viser det at den senere må være løsnet gjennom slitasje. Den samme forklaring må rimeligvis også gjelde for de øvrige kjente kjøler med pånaglet bunn, og forholdet har i så fall ingen typologisk betydning.⁷⁾ Rundt sidene og bunnan var kjølen innpakket i et lag never. Muligens har dette neverlaget også dekket kjølenes åpning, da det tydelig bøyet inn over munningsranden.

Foruten brente bein besto gravgodset i bronsekjølen av 2 gullringer, et våpensett med sverd, 2 spydspisser samt skjold, dessuten 4 bjørneklør og små, tildannede fragmenter av bein. Klørne viser den vanlige skikk at den døde på bålet har ligget på en bjørnefell. Det hele har vært innhyllet i et stykke tøy før det ble lagt i kjølen. De funne tekstiler er velvilligst undersøkt av fil. dr. Agnes Geijer, Stockholm, som sier at det dreier seg om rester av sannsynligvis samme ullvevning. Jeg gjengir fra hennes uttalelse: «*Fragment av yllevävning*. Ett mjukt fragment har mørkbrun färgton. Övervägande kypertbindning. På en del fragment kan denna iakttagas vara 4-skaftad med tydlig diagonallinje, garnet övervägande Z-spunnet i både varp och inslag. Mått: varierande från ca. 2×2,5 till 0,7×0,5 cm. *Fragment av yllevävning*. Flera mycket små klumpar

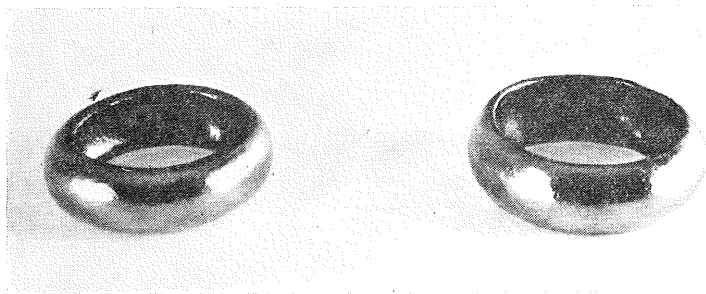

Fig. 3. Gullringene fra kjelen i haug 24.

och rester, starkt förrostade. 2 st. något mjuka. Kypertbinding. Tråden övervägande Z-spunnen. Kvaliteten i samtliga fragmenten synnerligen lika de ovanstående och härstammar förmodligen från samma vävnad. Mått: de största fragmenten $1,5 \times 0,8$ cm.

Intet hindrar, at denna kypertvävnad kan vara importgods från romersk järnålder.»

De to fingerringar (fig. 3) av gull er av den glatte typen med konkav innerside og konveks ytterside, de er tykke og kraftige med indre tverrmål henholdsvis 2,2 og 2,1 cm og vekt 24,3 og 23,9 g.

Sverdet er kort og tveegget med klingens bøyet to ganger. Under prepareringen er det på klingens kommet frem spor etter et bronsebelegg som delvis har form av et fiskebensmønster. Klingens lengde 62 cm. Den ene av spydspissene tilhører hovedtypen R. 208, men bladet er smalere nedentil med egglinjen jevnere buet. Bladets rygglinje, som er tydeligere markert ved de nedsenkete felter på begge sider, fortsetter nedover hele falen, og denne er ytterligere fasettert slik at den får et åttesidet tverrsnitt (fig. 4 a). Lengden er 28 cm. Til formen kan sammenliknes en spydspiss fra Brostorpgraven på Øland fra 2. århundre,⁸⁾ men det kan kanskje nærmere vises til eksemplaret fra haug 29 på Hunnfeltet i Borge, Østfold, et gravfunn som har mange paralleller med Eggefunnet og som er datert til slutten av 2. årh.⁹⁾ Den annen spydspiss er 20,7 cm lang av typen

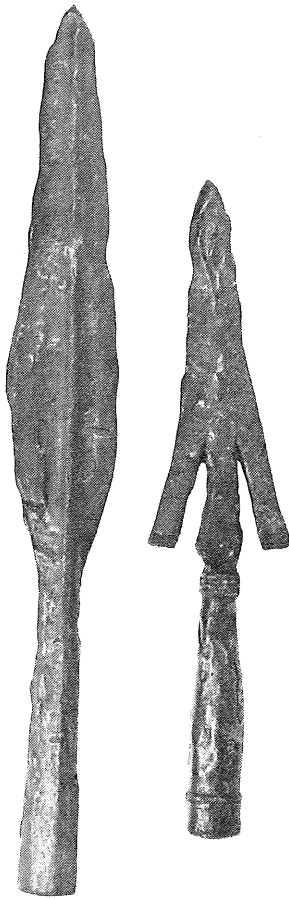

Fig. 4a-b. Spydspissene fra kjelegraven i haug 24.

R.202 med mothaker (fig. 4 b). Selve bladet er forholdsvis langt med lange mothaker som nå er avbrutt. På hver side er bladet prydet med en dobbelttrekke konsentriske, sølvbelagte sirkler. Øverst har falen et opphøyet, firedelt bånd og et todelt bånd nederst mobasis. Tidsmessig synes denne spydspiss å være noe senere enn den foregående og må vel i alle fall komme ned i 3. årh.¹⁰⁾

Skjoldbulen er kjegleformet med lav krave og midtstang. Den lå øverst i kjelen med åpningen opp. Etter M. Jahn tilhører typen helst senere del av 100-årene, men kan også gå ned i tiden like etter 200 e. Kr.¹¹⁾ Disse skjoldbuler følges helst av sterkt profilerte skoldhåndtak av bronse, og det er også tilfelle her (fig. 5). Det kan best sammenliknes med skjoldhåndtaket fra den ovennevnte graven på Hunn.¹²⁾ Profileringen er så godt som den samme, likedan ornamentikken, men vårt eksemplar har jevnbredt midtparti. Dessverre er håndtaket ufullstendig bevart. Bare på ett

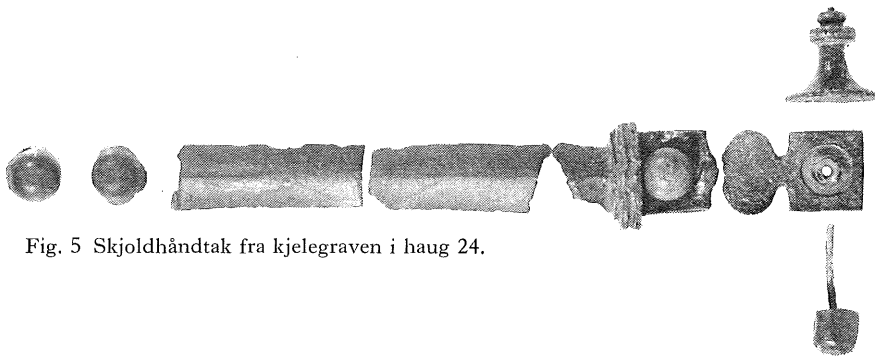

Fig. 5 Skjoldhåndtak fra kjelegraven i haug 24.

av de fire naglehoder av bronse kan det sees spor etter det opprinnelige sølvbeslag, som nå danner en ru overflate. Årsaken til dette er at sølvet ikke har tålt varmen på likbålet. Således mangler også sølvinnlegningen på den karakteristiske kammen og på det bevarte tutulusformete naglehode av bronse. Slike naglehoder kjennes både fra Tyskland og de nordiske land.¹³⁾ De har på utsiden av skjoldet vært festet til de to ytre nagler.

Av skjoldkantbeslagene er det bevart hjørnebeslag som viser at skjoldet rimeligvis har vært firkantet med buete sider. Likesom de fra Hunn, er beslagene prydet med doble skrålinjer avbrutt av tverrlinjer ved naglefestene.

Blant noen små jernfragmenter finnes også en 4,4 cm lang rund ten som går igjennom to utskårne, nå avbrutte stykker av bein. Det er uvisst hva slags gjenstand dette fragment opprinnelig har tilhørt. Muligens hører et par små, tildannede beinfragmenter også til denne gjenstand. Ett av disse danner et utskåret hjørne og har innrisete linjer, mens et annet med to langsgående furer er avbrutt over et naglehull.

Ellers fantes i bronsekjelen noe trekull og et lite spaltestykke av flint. Såfremt likbålet har vært reist i nærheten av gravfeltet, stammer dette flintstykket fra den sene steinalderboplass som ble konstatert i forbindelse med utgravningen av haug 25.

Begravelsen i bronsekjelen må være foregått en gang i begynnelsen av 3. årh. e. Kr.

Den annen mannsperson som ble gravlagt i kisten, er ikke omgitt av den samme nimbus når det gjelder utstyr. For det første er hans jordiske levninger blitt lagt i et simpelt neverkar. Bevart av dette er kittranden rundt bunnen og langs sømmen på siden, og det fremgikk at bunnen har hatt en diameter på ca. 30 cm. Neverkaret var satt ned tett inntil bronsekjelen.

Av våpenutstyr fantes her bare en spydspiss og deler fra et skjold. Spydspissen er 23,7 cm lang og kan i form sammenstilles med en av

Fig. 6 Skjoldbullen fra neverkaret i haug 24.

spydspissene i det kjente Stabu-funnet, Ø. Toten. H. Shetelig kan strekke seg til å datere våpengraven i dette funnet til tiden omkring 200,¹⁴⁾ mens A. Herteig helst vil henføre den til begynnelsen av 3. årh.¹⁵⁾ Med de delvis nye momenter som Herteig trekker frem, synes hans datering å være mest rimelig.

Skjoldbullen (fig. 6) er av samme hovedform som den i bronsekjelen, men kraven er lavere og den koniske del mere steil, slik som på et eksemplar fra Gile på Ø. Toten. Som tidligere nevnt hører disse skjoldbuler til på begge sider av år 200 og oftest i slutten av 2. årh., men Herteig ønsker helst å trekke Gile-funnet ned til begynnelsen av yngre romertid.¹⁶⁾ Vårt eksemplar er belagt med bronse langs kanten av brettet, som for det meste foreligger løst. På dette sitter et pånaglet malteserkors

av bronse, og det er dessuten bevart et liknende, løst kors og et tredje som ennå sitter fast til et fragment av brettet. Jeg har ikke funnet andre eksempler på denne form for utsmykning av skjoldbuler.

Skjoldkantbeslaget har vært av samme form og med liknende ornering som beslagene på det første skjoldet, men det er ikke mange fragmenter bevart og bl. a. ingen hjørnebeslag.

Et ganske sjeldent stykke er et 4,3 cm langt beslag av jern til et beltelås, bestående av to rektangulære, sammennaglete skinner. Den ene av disse går ut i en liten ring midt på den ene lengdekant. Et liknende beslag, men av bronse, er funnet på Gotland i en grav fra 2. årh.¹⁷⁾

Teoretisk skulle det av ovenstående være mulig å datere begravelsen i neverkaret til slutten av eldre romertid, men jeg tror det er riktig å plasere også den i første halvdel av 3. årh. Her oppe i det nordenfjeldske synes det å være rimelig å regne med en viss retardering i materialet. Skulle de to begravelser være foregått til forskjellig tid, måtte det forøvrig være naturlig at begravelsen i bronsekjelen var den primære og eldste. Da det imidlertid ikke kunne iakttas noen som helst forstyrrelse i selve graven, noe vi burde vente å finne etter en sekundær gravlegging, dreier det seg mest sannsynlig om to samtidige begravelser.

I en liten jordhaug nordvest for steinringene ble det rundt 1872 funnet en 0,9 cm lang, sylindrisk perle av glass under et kullag (T. 930). Alderen vil i slike tilfeller bli usikker, men det er rimelig med Th. Petersen å plasere funnet i eldre jernalder.¹⁸⁾

Vi vender oss nå til den del av gravfeltet som ligger vest for gården. Her ble det i 1869 i en haug med steinsetning funnet en branngrav (T. 545–6) som inneholdt en båndformet fingerring av elektron (fig. 7) og noen få fragmenter av et leirkar med hank. Ringen har diameter

Fig. 7. Fingerring av elektron fra det vestre gravfelt.

2,4 cm og er en trebåndsring med tre lavere, glatte lister i hvert av mellomrommene. Denne type ringer er særlig funnet i graver fra siste halvdel av 300-tallet, men de forekommer både tidligere og senere.¹⁹⁾

Leirkarfragmentene har horisontale og skrå linjer og punktrekker. Karet bukete profil med den korte, lite utsvungne hals taler for en nokså tidlig variant av R.361. Bukovergangen er bare bevart like rundt hankens nedre feste, slik at konturen her ikke helt kan fastslås. Langs selve bukovergangen løper to eller flere horisontale linjer, og den sterkt opphøyete hanken har stripeormering. Det er også spor av linjemønster på bukpartiet. Karet bør kunne plasseres blant den tidlige østlandske gruppe av bukete hankekar med svakt utbøyet rand, og som Bøe mener går et stykke ut i 4. årh.²⁰⁾

Straks vestenfor denne graven fant man ved samme anledning i en annen haug brente bein og en del mindre jernstykker «formentlig af et Bidsel eller en Sverdbøile», men funnet ble ikke tatt vare på.²¹⁾

Ziegler undersøkte i 1871 også tre hauger på denne vestlige del av gravfeltet.²²⁾ Den ene var haug 2, hvor han støtte på et rundaktig gravkammer bygget av reiste heller med bunnstein og dekkhelle, men kammeret inneholdt bare «sten og aske». I de to øvrige hauger, som lå lengre vest, var det like smått bevendt, men i den ene av dem har han notert en uregelmessig steinlegning av brente stein.

Heller ikke de to hauger som ble undersøkt i 1962, ga resultater av særlig betydning. Da de tydelig hadde vært gravet i på forhånd, var sentrumspartiet ødelagt. Haug 1 hadde en diameter på 14 m og høyde knapt 2 m. Den besto av grus, og ved sentrum var det en ujevn, grusblandet steinsamling nær bunnen, men utenom noen spredte kullrester fantes ingen spor av gravgods. Haug 8 var helt lav og uanselig med diameter 6 m. Den var bygget som en sterkt jordblandet røys omgitt av en rund krets av større steiner. Midtpartiet var rasert tidligere. Imidlertid fantes en branngrav i selve steinfyllingen i den sørøstlige del av haugen (T. 18345). Graven hadde ingen spesiell oppbygning, de brente

bein var lagt på en liten, flat helle i underkant av et tynt kullag med ujevn utbredelse. Av gravgods ble det bare funnet et ganske lite fragment av en sammensatt kam av bein og et lite stykke sannsynligvis av en flat, tresidet beinnål med linjeornamenter. Det var ingen spor etter gravurne. Flate beinnåler er i Trøndelag særlig kjent fra Th. Petersens utgravninger i Namdalen,²³) og typen må i alle fall gå tilbake til romertidens siste århundre.²⁴) På den annen side har de vært i bruk langt utover i jernalderen. Et eksempel på dette er en nål med liknende ornamentikk som var i en grav fra slutten av 500-årene på Hove i Vik pgd., Sogn og Fjordane.²⁵) Også den sammensatte beinkammen taler for å trekke vårt funn ned i tid, da slike kammer først blir vanlig i folkevandringstiden.²⁶)

De minner fra vikingetid som er nærmere stedfestet innenfor gravfeltet på Egge, er funnet på det midtre parti av feltet. Dette gjelder først og fremst T. 5068–75, et gravfunn gjort under utvidelse av kirkegården mot øst. Blant oldsakene er to sverd, begge i skrøpelig tilstand. Det ene er tveegget med et løst bevart øvrehjalt som tyder på type H, og som tidligere skal ha hatt metallbelegg. Det annet er enegget og damascert og hadde ved innsendelsen en høy, trekantet knapp som R. 491. Dessuten inneholder funnet et ljåblad, en saks som R. 442, en celt med halvt lukket fal og sterkt utsvunget blad av typen R. 401, et skjebor, en jernlenke og en nagle. Jernlenken er nå bevart med fire ledd og har ytterst et firkantet beslag med hvirvel.²⁷) De best daterende gjenstander, sverdene og saksen, går ikke ut over det 9. årh. Det eneggete sverdet skulle tvertimot trekke funnet tilbake til århundrets første halvdel.

Et funn som det dessverre ikke har vært mulig å identifisere, er et enegget sverd og to skiferbryner (T. 931–3), som ble funnet i et grustak «i den nordre helling paa Eggehvammen i et strøg, som er tæt opfyldt af hauge og rester derav». Etter de topografiske forhold må dette funnsted ha ligget i hellingen nord for kirken, og her er riktig nok svake rester etter hauger. Det eneggete sverdet skulle tyde på at det dreier seg om yngre jernalder.

Uten nærmere angitt funnsted er den ovale bronsespennen T. 14173. Den er av hovedtypen R. 647, og ornamentalt har den trekk både fra den rene type og fra variant B,²⁸⁾ som begge helst tilhører 1. halvdel av 9. århundre.

Omkring 1855 ble det gjort to gravfunn på Egge og nabogården Gjevran, som beklageligvis ble blandet sammen ved innsendelsen (T. 394–99). Av disse sakene skulle et sverd og en øks stamme fra Egge. Med hensyn til øksene byr de ikke på særlige vanskeligheter, da de begge tilhører type B med avsats på bladet. Sverdene er tveegget, men svært dårlig bevart. Det ene har imidlertid et bredt overhjølt med fastsittende knapp som svarer til type H. Etter et håndskrevet kartoteknotat av Th. Petersen skulle nettopp dette sverd være fra Eggegraven, som i så fall skriver seg fra 800-årene.

Funnene på Egge kan på mange måter stå som representant for den generelle utvikling som vi også på annet vis kan konstatere i Inntrøndelags jernalder. Tilsynelatende som troll av eske dukker de rike graver med importsaker opp omkring 200 e. Kr. De er den første gjenglans av den kraftige ekspansjon og blomstring som skapt av den systematiske, utadvendte, romerske politikk på kontinentet. Sør i landet merkes naturligvis det nye tidligere enn i det nordenfjeldske. Men det er kanskje mer enn et tilfelle at det er fra Egges nabogård Homnes i Beitstad, som ligger bare noen hundre meter borte, at vi har delene av en capuansk situla. Ekholm mener den er fabrikkert i begynnelsen av 1. årh. e. Kr.,²⁹⁾ og det må vel være høyst rimelig å anta at kjelen er lagt i graven i løpet av eldre romertid. Vi har også et annet vitnemål om at forbindelsen sørover var åpnet allerede i denne tid, nemlig leirkaret av sønderjysk type fra Husan i Verdal, som etter Bøe neppe er senere enn 2. årh.³⁰⁾

Det synes å være klart at de monumentale romertids gravminner på Egge er et resultat av en intern, hjemlig utvikling som har tatt sin begynnelse tidlig, og som allerede i eldre romertid har utkrystallisert seg i mektige høvdingeslekter på dominerende gårder. Lokalt sett danner disse slekter alt på det tidspunkt en overskuddsgruppe i samfunnet, uten

at det direkte avspeiles i funnene. Viktig for ettertiden ble imidlertid dette forhold gjennom opprettelsen av kontakt med mindre perifere områder og evnen til å absorbere både åndelige og materielle elementer fra den romerske kulturs utløpere.

Funnene tyder på at kontakten utad har vært holdt i hevd opp gjennom eldre jernalder. Merovingertid danner på en måte et tomrom når det gjelder funn. Dette kan bero på den senere systematiske plyndring av gravminnene, eller det kan også ha sin årsak i en forandret gravskikk. Ved overgangen til vikingetiden kommer funnene tilbake, men helt uten det storslagne utstyr som preget gravene fra gårdens første blomstringstid. Ifølge en notis skal det være funnet et nå bortkommet sverd av jern «med belæg af guld eller sølv paa hjalterne»,³¹⁾ men det kan jo være av de mer vanlige vikingesverd med sølvstripete hjalter.

Som vi har sett, er det ingen av de daterbare vikingetidsfunn fra Egge som går ut over det 9. årh. I første omgang kunne det være fristende å forklare dette som et utslag av kristen påvirkning i takt med de tidlige kristne misjonskongers virksomhet. Både det arkeologiske materiale og sagaens overleveringer taler imidlertid bestemt imot en slik tolkning. Gravfunn fra den yngre vikingetid er meget vanlig i Inntrøndelag. Th. Petersen har også pekt på den tiltagende bruk av brannbegravelser i løpet av vikingetiden i de inntrønderske bygder, og han ser dette som en reaksjon mot kristningsverket.³²⁾

Håkon den gode var den første konge i landet som kalte seg kristen. Samme vinter som Asbjørn fra Medalhus hisset bøndene opp mot kongen på Frostating, fortelles det at Trond Haka fra Egge holdt stemne med de andre høvdinger som sto for blotene i de åtte trønderfylker. På det etterfølgende blot på Mære i Sparbu, hvor vi kan gå ut ifra at Trond Haka var blotgode, måtte kong Håkon definitivt oppgi forsøket på å omvende trønderne.

Et halvt hundreår senere prøver Olav Haraldson å få bukt med inntrønderne. Da satt en mann ved navn Olve på Egge, «en mektig mann av

stor att» sier sagaen. Det er tydelig at også han er en «blot-maðr mikill», og han synes å være den selvskrevne fører for bøndene omkring. Slik Snorre fremstiller hans møter med kong Olav, må han ha vært en ytterst kløktig og slu forhandler med evne til å ordlegge seg. Kongen greier imidlertid å overrumple Olve inne på Mære og får tatt ham av dage. Olves enke blir giftet bort til Kalv Arneson av den mektige Giskeætten, som samtidig får gården Egge som sin eiendom.

Men tradisjonen tro blir også Kalv en motstander av rikskongen, skjønt mer av personlige enn av religiøse årsaker. Han er med og gir kong Olav banesår på Stiklestad. Den senere kong Magnus får vite dette, og under det dramatiske møte mellom de to på slagstedet i Verdalen, kaster Kalv seg på hesteryggen og flykter med sine menn hjem til Egge. Om natten går han ombord på sitt skip og seiler til Vesterhavsoyene. Kalv Arneson er den siste vikingehøvding på Egge som sagaen beretter om.

NOTER

- ¹⁾ *Gerh. Schøning*: Reise giennem en deel af Norge (1773–75) II. Trondhjem 1910, s. 184. *L. D. Kliiwer*: Norske Mindesmærker. Chria. 1823, s. 83.
- ²⁾ Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers Bevaring. Årsberetning 1876, s. 186.
- ³⁾ For. N. Fort. m. m. Bev. Årsb. 1869, s. 13.
- ⁴⁾ *G. Ekholm*: Bronskärilen av östlands- och vestlandstyp. Det Kgl. N. Vidensk. Selsk. Skrifter 1933 No. 5, s. 10, fig. 5.
- ⁵⁾ *G. Ekholm*: Bronskärilen s. 7.
- ⁶⁾ For. N. Fort. m. m. Bev. Årsb. 1871, s. 7.
- ⁷⁾ Sml. *G. Ekholm*: Bronskärilen s. 7 og 11.
- ⁸⁾ *M. Stenberger*: Öland under äldre järnåldern. Sth. 1933, fig. 11 tilv.
- ⁹⁾ Viking 1951 s. 153, fig. 14.
- ¹⁰⁾ *O. Ahngren* og *B. Nerman*: Die ältere Eisenzeit Gotlands. Sth. 1923, Taf. 43, fig. 608–9; sml. Viking 1951, s. 137, fig. 5 og s. 141.
- ¹¹⁾ *M. Jahn*: Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit. Mannus-Bibliothek 16, Taf. III 7 b og s. 178. Det er imidlertid ikke spor av særlig utformede naglehoder på vårt eksemplar.
- ¹²⁾ Viking 1951, s. 154, fig. 16.
- ¹³⁾ *M. Jahn*: Die Bewaffnung s. 197, Abb. 223 og s. 195.
- ¹⁴⁾ *H. Sletelig*: Arkeologiske Tidsbestemmelser av ældre norske Runcindskrifter. Norges Indskrifter med de ældre runer 3, s. 9, fig. 7 og s. 14.

- ¹⁵⁾ *A. E. Herteig*: Jernalderens busetningshistorie på Toten. Skrifter utg. av Det N. Vidensk.-Akad. i Oslo, II 1955, No. 1, s. 25.
- ¹⁶⁾ *A. E. Herteig*: Jernalderens busetningshistorie s. 15, fig. 5 d og s. 17.
- ¹⁷⁾ *O. Almgren* og *B. Nerman*: Die ältere Eisenzeit Gotlands. Taf. 15, fig. 239.
- ¹⁸⁾ *Th. Petersen*: Steinkretsene på Egge. Nord-Trøndelag historielags årbok 1951, s. 47.
- ¹⁹⁾ *Johs. Bøe*: Norsk gravguld fra ældre jernalder. Bergens Museums årbok, hist.-antikv. r. 1926, nr. 2, s. 76.
- ²⁰⁾ *Johs. Bøe*: Jernalderens keramikk i Norge. Bergens Museums skrifter nr. 14 1931, fig. 48 og 108, tekst s. 51 og s. 81.
- ²¹⁾ For. N. Fort. m. m. Bev. Årsb. 1869, s. 40.
- ²²⁾ For. N. Fort. m. m. Bev. Årsb. 1871, s. 9.
- ²³⁾ *Th. Petersen*: En ældre Jernalders Gravplads fra Namdalen. Det Kgl. N. Vidensk. Selsk. Skrifter 1902, No. 5, Pl. I; d. s. Fortsatte udgravninger i Namdalen, I. For. N. Fort. m. m. Bev. Årsb. 1903, s. 222 fig. 1.
- ²⁴⁾ *H. Shetelig*: Arkeologiske Tidsbestemmelser, s. 32.
- ²⁵⁾ *H. Shetelig*: Nye jernaldersfund paa Vestlandet. Bergens Museums aarbok, hist.-antikv. r. 1916, nr. 2, s. 26, fig. 22 og s. 30.
- ²⁶⁾ *Wencke Slomann*: Medelpad og Jämtland i eldre jernalder. Universitetet i Bergen, Årbok, hist.-antikv. r. 1948 nr. 2, s. 22.
- ²⁷⁾ *Sml. J. Petersen*: Vikingetidens redskaper. Skrifter utg. av Det N. Vidensk.-Akad. i Oslo, II 1951 No. 4, s. 412.
- ²⁸⁾ *J. Petersen*: Vikingetidens smykker. Stavanger 1928, s. 39, fig. 1 og 3, og s. 44.
- ²⁹⁾ *G. Ekholm*: Zur Geschichte der römisch-germanischen Handels. Acta Archaeologica 6 1935, s. 62.
- ³⁰⁾ *Johs. Bøe*: Jernalderens keramikk, s. 41, fig. 39 og s. 44.
- ³¹⁾ *K. Rygh*: Faste fornlevninger og oldsagfund i Nordre Trondhjems amt. Det Kgl. N. Vidensk. Selsk. Skrifter 1878 s. 49.
- ³²⁾ *Th. Petersen*: Skeynafylke i den hedenske oldtid. Skogns historie 1, Levanger 1926, s. 58.

Egil Bakka

RAMSVIKNESET

*Førebils melding om ein buplass frå yngre steinalder på Straume,
Radøy, Nordhordland*

Innanfor Radøy i Nordhordland ligg Lurefjorden som eit innestengt fjordbasseng med fire trange innlaup, der straumen renn strid som elv i flødande og fallande sjø. Desse straumane er serleg fiskerike, og i steinalderen må der ha vore ein overfløde av fisk, sel, kval og fugl, og såleis framifrå livbergingsvilkår for fangstfolka, som hadde buplassane sine så nær «matbuda» som råd var.

Ved Fostraumen mellom Radøy og Fosnøy, den største av dei fire straumane, kjenner ein no to buplassar på garden Straume, og ein skulle kunna tru at folk kunne halda seg der året rundt, utan å flytta frå stad til stad, som fangstfolk elles gjerne gjer. I alle fall talar buplassane for ei serleg intensiv utnytting av stadene, for det finst vel knapt opne buplassar nokon stad i Skandinavia med tilsvarande djupe og eventyrleg funnrike kulturlag frå eit så avgrensa tidsrom av yngre steinalder, truleg berre to-tre hundre år av yngre mellomneolittisk tid (ca. 2000–1800 f. Kr.). Det er å venta at det også finst eldre buplassar på Straume, men som enno ikkje er lokaliserte. Dei to vi kjenner, vart fyrst tilgjengelege etter at landet vart fritt att etter den siste transgresjonen eller havstiginga i tidleg yngre steinalder. Transgresjonen tør ha nådd ca. 12 m, og buplassane ligg på ca. 8 til 11 m over havnivået no.

Med løyvingar fra L. Meltzers høyskolefond har Historisk museum, Bergen, gått i gang med utgravingar på Straume, og resultatata hittil må kallast serleg lovande. Vi har kome borti eit buplasskompleks der arkeologiske granskingar i samarbeid med pollenanalyse, kvartærgeologi,

geologi, zoologi, botanikk og radiologisk kolstoffdatering vil kunna gje resultat av grunnleggjande verd, ikkje berre for Vestlandet, men også i langt vidare krinsar. Hittil er vi like vel berre komne så langt at vi veit kva vi har å gjera med: ypperlege granskingstilhøve og eit eventyrleg rikt materiale.

Dei fyrste funna frå Straume kom fram i 1920-åra ved dyrking og jordarbeid i eit lite dalsøkk som heiter Grøndalen. Ved prøvestikk hausten 1962 vart det her lokalisert ein buplass på ca. 120 m², med djupt kulturlag og fine funn, i alt vesentleg frå same tid og av same karakter som buplassen på Ramsvikneset.

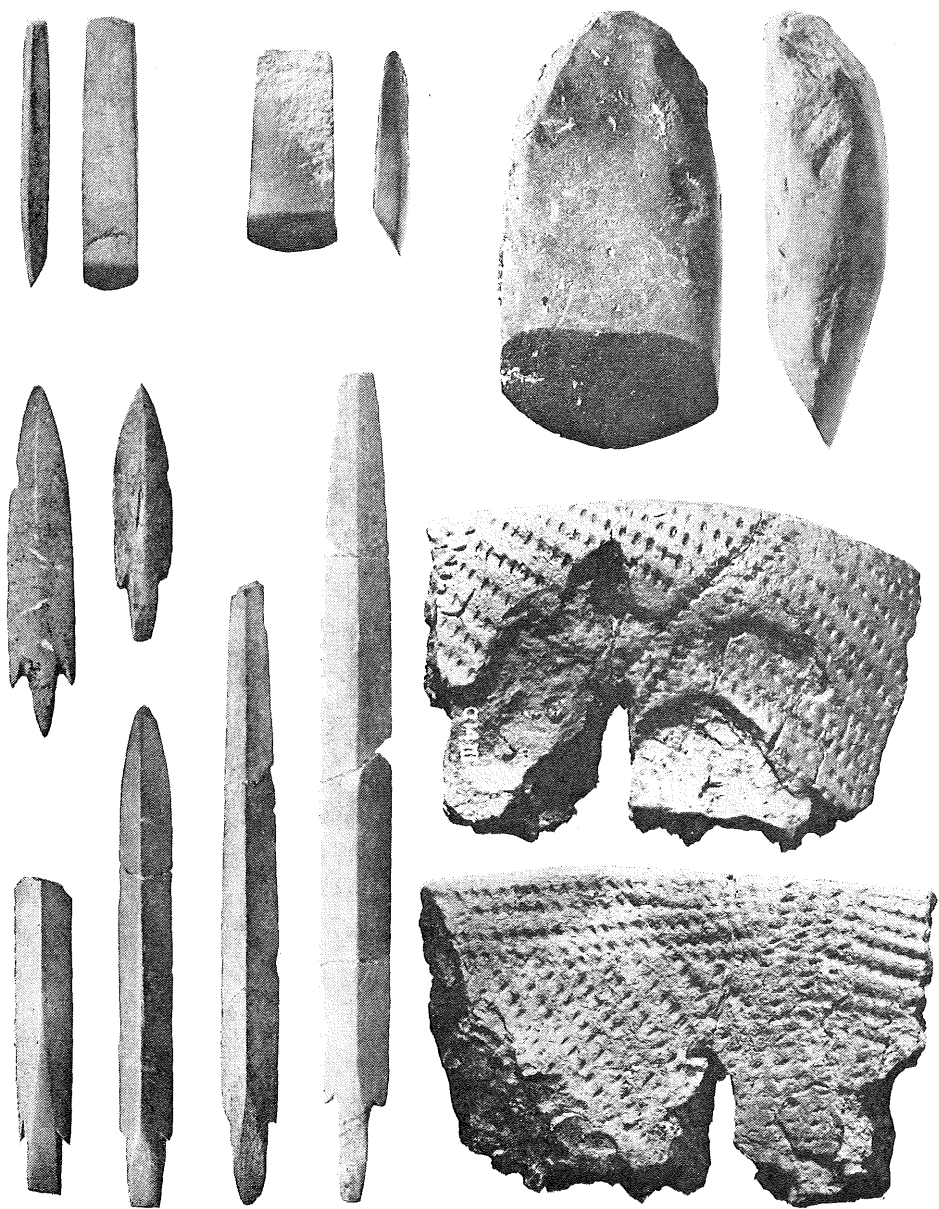
Ramsvikneset ligg nokre hundre meter lenger ute ved straumen, og buplassen der vart oppdaga i 1959 etter at eigaren hadde funne ei steinøks. I 1960 og 1961 vart det teke nokre prøvestikk, og i 1962 vart det utgrave 108 m² av dei ca. 300 m² som buplassen dekkjer. Gravinga held fram i 1963.

Staden har vore potetåker, og dei øvste 15–20 cm er omgraven åkerjord. Under den er eit urørt kulturlag, der djupna varierer sterkt, frå 1,65 m, som er det djupaste ein hittil har funne, til heilt grunnt. Jamt over er djupna om lag 3/4 m. Buplassen vert utgraven i ruter på 1 m², i gravingslag parallellt med overflata. Åkerjordlaget vert grave som eitt lag, anten det er tjukt eller tunnt, kulturlaget i gravingslag på 10 cm. Både åkerjorda, som må vera omgrave kulturlag, og det urørde kulturlaget er rike på funn. Det meste er avfall etter arbeid i stein, emne og halvfabrikata, øydelagde og einskilde heile reiskapar og bruksting, av flint, kvarts, kvartsitt, grønstein, skifer, sandstein og pimpstein. Det ser ut til at dei har laga alt som trongst av reiskapar til eige bruk på plassen. Staden er ikkje nokon verkstadplass der lokal tilgang på godt råmateriale har spela noka rolle, tvert imot synest all emnesstein vera tilførd. Dette er viktig for ei vurdering av buplassen, som difor må reknast for meir representativ for det ålmenne kulturbiletet enn ein verkstadplass med spesialproduksjon. På Ramsvikneset er der vidare for fyrste gong i

Sør-Noreg funne rikelege mengder av steinalderkeramikk. Så er der brende beinstumpar i tusenvis, og ein del av dei kan bestemmast zoologisk. Førebils kan ein seia at der er mengder av fiskebein, men også bein av større dyr, av fugl og av kval. Av brende beinreiskapar er hittil funne ein angel og fragment av to andre anglar, forutan meir ubestemmelege fragment. Så er der mykje trekol, til dels i kompakte lag der det har vore eldstader eller båltofter. Spor etter hus eller hytter har ein hittil ikkje funne, endå ein har vore serleg på vakt for slikt. Men det kan nok koma, og det området som er mest lovande i så måte, er enno ikkje utgrava.

Botnen under kulturlaget er urolege bergrygger med djupe søkk imellom, og kulturlaget er bra einsarta, utan lagskilje som kan påvisast ved farge og samansetning. Ein kan like vel skilja mellom ein eldre og ein yngre fase i busetnadstida, for funntilfanget frå djupare og høgare lag syner ein tydeleg skilnad, som går att over store deler av buplassen. I djupare lag dominerer årekvarts som reiskapsmateriale. (Det er ein fin, grå kvartsitt med lyse eller mørke årer, vanleg i yngre steinalder på Vestlandet som surrogat for flint, og visst nok henta frå Bømlø i Sunnhordland.) I årekvarts er drive ein omfattande produksjon av flekker på sylindrisk blokk, og dei fleste pileoddane i djupare lag er enkle flekkepiler med tange (Garnespiler). Det finst også ein del skiferpiler. Dessutan er der tverrøksar av grønstein, slipeplater, pussesteinar av pimpstein, skraper og andre småreiskapar av flint, kvarts/kvartsitt og årekvarts.

I høgare lag finst framleis årekvarts, flekkeproduksjon på sylindrisk blokk og flekkepiler med tange, men no i avgjort underordna mengd i høve til skifer og skiferpiler. Her dominerer skiferindustrien, og av skiferpiler er det på Ramsvikneset hittil funne over 350 stykke, eller meir enn på nokon annan buplass i Skandinavia. Før utgravinga er ferdig, skulle ein kunna venta å ha over 1000 skiferpiler på denne eine buplassen. Ein del av skiferpilene frå høgare lag er serleg lange, pene og slanke, av utsøkt fint arbeid. Slipte tverrøksar av grønstein, vanlegvis firsidige med markert tverregg (Vespestadøks og vestlandsøks), finst også i stort tal.

Dei skil seg i formene frå øksane i djupare lag, og ein del små, pene «meislar» eller økseliknande reiskapar av grønstein og skifer finst berre i høgare lag. Det same gjeld keramikken, som avgjort høyrer til skiferdominerte lag, og ikkje har synt seg i djupare, årekvartsdominerte lag. Krukkebrotta er av store, tjukkveggja kar av grovt leirgods, sterkt magra med knust bergart, overflata er pent glatta og mykje dekorert frå randa og nedover, både ut- og innvendig. Dekoren går lengst ned på utsida. Karformene er det enno vanskeleg å seia mykje om. Ein har eit inntrykk av at randa har skrådd ut, at karveggen er lett svungen og botnen avsmalnande og avrunda, det er i alle fall ikkje funne flate botnar. Dekorasjonen er vanlegvis utført med snorstempel (tverrsnor) i flatedekkjande mønster, oftast parallelle liner i vekslande skråretningar, stundom horisontalt og vertikalt eller i kryssane skråliner som lagar rombiske ruter. Eit enkelt skår har innrissa horisontale, parallelle sikkakkliner.

Her skal ikkje gjerast nokon freistnad på ei representativ utgreiing om funna frå Ramsvikneset, men det er grunn til å tru at dei er mykje godt representative for og karakteristiske for dei yngste avsnitta av den reine fangststeinalderen på Vestlandet, i eit tidsrom like før dei neolittiske næringane, jordbruk og husdyrhald, vart vanleg kjende på Vestlandet og førde til ei omlegging av busetnadsskjemaet og kulturbiletet i yngste steinalder. Fangstfolka på Straume levde i ei tid då reint neolittiske kulturar rådde grunnen i Sørskandinavia og i einskilde strok i Mellomskandinavia, og ein del trekk i fangstkulturane syner opphavlege neolittiske påverknader, som like vel ikkje har ført til fullstendig neolittisering. Vi kallar neolittisk influerte kulturar utan neolittisk økonomi for subneolittiske. Kunsta å laga keramikk er tvillaust opphavleg eit neolittisk lån, men har truleg nådd Vestlandet via subneolittiske kulturgrupper i Sør- og Mellomskandinavia, og heng truleg saman med det såkalla gropkeramiske komplekset. I dekorasjonane har ein truleg å gjera med påverknader frå yngre båtøkskulturs keramikk, men det skal sterkt understrekast at keramikken på Straume høyrer til ei sermerkt og lokalt

vestnorsk gruppe, utbreidd frå Jæren til Sunnmøre. Eldre keramikk kjenner ein ikkje på Vestlandet, og han er visseleg eit resultat av sørlege impulsar, i siste instans truleg frå Sørlandskysten.

Flekkindustrien på sylindrisk blokk er nok også eit resultat av påverknader frå det gropkeramiske kulturkomplekset, og eit av hovudresultata frå Straume er førebils at han må vera innført på Vestlandet ved ein annan og eldre impuls enn den som førde inn keramikken. Etter føresetnadene i Sørskandinavia kan det ikkje ha skjedd før i mellomneolittisk tid, periode 2–3, og andre buplassfunn i Hordaland tyder på at flekkeindustrien er komen inn ei tid før buplassen på Ramsvikneset kom i bruk. Ei førebils datering av buplassen, både djupare og høgare lag, må då bli yngre mellomneolittisk tid eller mellomneolittisk tid, periode 4–5. Sørskandinaviske saker, storparten importert og av neolittisk opphav, gjev ei liknande datering og syner dessutan kontakt med seinneolittisk tid. Tangen av ei tresidig flekkepil av flint og ein smalmeisel av flint er frå mellomneolittisk tid, fliser av slipte flintøksar gjev ikkje grunnlag for ei nærare datering, men vitnar om import, medan fire hjarteforma og bladforma pileoddar av flint og kvarts/kvartsitt, alle frå ompløydd åkerjord på toppen av kulturlaget, er av neolittisk type frå seinneolittisk tid, truleg ikkje importerte, og sannsynlege vitnemål om at buplassen ikkje vart forlaten før overgangen til seinneolittisk tid, ca. 1800–1750 f. Kr. I urørt kulturlag er hittil ikkje funne noko som vitnar om kontakt med seinneolittisk tid.

Funna frå Ramsvikneset syner også kontakt nordetter til skiferbrukande subneolittiske grupper på Møre- og Trøndelagskysten, i Nord-Noreg og Nord-Sverige. I skiferbruken og skiferreiskapstypene må det gjelda ein verkeleg kultursamanheng, men det skal pointerast at skiferindustrien på Vestlandet, og for den del alle stader sør for ei line frå Stad til Dalelva i Sverige, er mykje godt avgrensa til pileoddar og ein-skilde spjutoddar, medan det i Nordskandinavia dessutan vart brukt mengder av skiferknivar av mykje varierende former, og etter måten

langt fleire spjutoddar. Eit stykke av ein eineggja skiferkniv frå Ramsvikneset med tette skråhakk i ryggen må vera eit importstykke frå Trøndelagskysten, og nokre få skiferpiler med dekorasjonar er anten importerte frå same området eller vitnemål om ein serleg sterk kulturell kontakt. Ein pileodd med innrissa sikkakkliner er såleis den fyrste og einaste som er funnen sør for Sunnmøre, og noko tilsvarende til ein pileodd med innrissa skråliner kjenner ein berre i Trøndelag. Tverrhakk i rygglina på skiferspissar er eit trekk som fyrst og fremst høyrer heime i stroket frå Nordfjord til Helgeland, men det finst også einskilde døme sørøtter på Vestlandet, og ein skulle kanskje kunna venta fleire frå Straume enn dei få ein hittil kjenner.

Ei rekkje viktige spørsmål heng saman med kvar emnessteinen på Straume er komen frå. Eit par pileoddar, emne og avfallsflis av ein fin, raudfiolett skifer, kan tenkjast vera nordskandinavisk import, ein annan, raudbrun, finglimrig skifer kjem truleg frå eit devon-felt i Ytre Sogn. Årekvartsen kjem truleg frå Bømlø i Sunnhordland, noko grønstein kan også vera komen derifrå, men når det gjeld det meste av materialet av grønstein, skifer, sandstein og kvartsitt, treng ein geologisk hjelp til å lokalisera opphavsstadene. Det vil truleg kunna koma serleg viktige og verdfulle resultat av geologiske og petrografiske studiar av steinaldermateriale.

Vestnorsk subneolittisk kultur syner då både direkte kontakt og kultursamanheng med andre, samtidige funngrupper både i nord og sør. Det er kanskje bortkasta arbeid å diskutera kva for samanheng som er den viktigaste, og det kan i fyrste omgang vera viktig å halda fast på at funna frå Ramsvikneset er karakteristiske for ei lokalt vestnorsk utforming av ein kulturtype, den subneolittiske, som også over alt elles i Skandinavia syner tydeleg lokalfarge og samanheng med andre område på same tid.

Men om då buplassen på Ramsvikneset vil kunna gje ei mengd viktige opplysningar om kulturtilhøva i eit visst avsnitt av yngre steinalder på Vestlandet, reiser det seg også ei heil rekkje spørsmål som denne bu-

plassen ikkje kan gje svar på. Korleis er tilhøvet mellom sluttfasen av Nøstvetkulturen og den subneolittiske kulturen på Vestlandet? Er det nokon samanheng mellom det at buplassen på Ramsvikneset og ei heil rekkje andre buplassar vart forlatne, og at ein neolittisk ekspansjon i seinneolittisk tid førde inn jordbruksnæringane på Vestlandet? Har den subneolittiske kulturen gjeve vesentlege tilskot til kulturbiletet i sluttperioden av steinalderen og i bronsealderen på Vestlandet?

Det er grunn til å tru at det finst materiale som kan kasta lys over ein del av desse spørsmåla, og noko av dette materialet ligg framleis i jorda ved straumane i Nordhordland. Her skal fyrst og fremst nemnast ei gruppe buplassar som i 1962 vart oppdaga ved Fønnesstraumen. Dei har same djupe kulturlag og same funnrikdom som buplassane på Straume, for ein del er dei samtidige med Straume, men det ser ut til at ein dessutan skal kunna få tak på og skilja ut både eldre og yngre funnkompleks, alt innan eit område som er mindre enn 150 m langt og 30 m breitt. Etter noko meir rekognosering og litt prøvegravingar vil ein lettare kunna leggja opp eit granskingsprogram for åra som kjem. Det ser ut til at når ein fyrst tek til å leita etter steinalderbuplassar, kan ein finna så mange ein vil, og det trengst då at ein set arbeidet inn der det er best von om at ein skal få eit materiale som verkeleg har berekraft til nye og sikre slutningar, og som såleis kan kasta nytt lys over norsk førhistorie. Funna frå straumane i Nordhordland verkar serleg lovande i så måte.

Sverre Marstrander

GRAVFELTET PÅ VANG PRESTEGÅRD, OPPDAL, SØR-TRØNDELAG

Den store samlingen av gravhauger i Vang prestegårds utmark (i «Lungenet») noen hundre meter sør for Oppdal hovedkirke, representerer et av de største gravfelter som er kjent i det nordenfjelske. Det er allerede nærmere omtalt av Gerhard Schöning i hans reisebeskrivelse fra 1775. En kartlegging i 1936 viser at det innen et område som er ca. 600 m langt og 200 m bredt finnes omkring 580 hauger. Fra feltet er i årenes løp kommet et ganske anseelig antall funn som for den alt vesentlige del tilhører merovingertid og vikingetid.

Videnskapsselskapets Oldsaksamling har sett det som en viktig oppgave å sikre dette feltet mot skjæmmende inngrep og samtidig sette gravminnene og deres omgivelser i en verdig stand. Samlingen tok opp dette arbeide i 1958 med tanke på å få fredet hele området slik at det her kunne skapes en arkeologisk naturpark. Arbeidet med gjennomføringen av denne plan ble imidlertid komplisert ved at Statens Skogforvaltning som området sorterer under, hadde anbragt et plantefelt i en del av gravfeltet. Etter langvarige forhandlinger i Departementet lyktes det å komme frem til en løsning med «administrativ fredning». I henhold til denne er det satt opp en overenskomst mellom Orkla Skogforvaltning og Oldsaksamlingen om fredning og bruk av området som ble undertegnet av partene i desember 1962. Denne overenskomst gir samme sikkerhet mot inngrep som en vanlig fredning i henhold til loven.

Allerede før fredningen ble etablert hadde Oldsaksamlingen tatt opp arbeidet med å sette feltet i en mer verdig stand. Ved bidrag fra Oppdal

kommune, Oppdal almenning og Oppdal Elektrisitetsverk, er det satt igang omfattende oppryddingsarbeider og endel av skogen er tynnet ut. Det er satt opp et henvisningsskilt av veivesenets type der hvor veien til gravfeltet tar av fra riksveien, og ved inngangen er satt opp en port med kart over gravfeltet. Det står imidlertid ennå meget igjen å gjøre, og arbeidet vil bli fortsatt i tiden som kommer.

Videnskapsselskapets Oldsaksamling ser det som et gledelig resultat av flere års bestrebelser når dette store og viktige gravfeltområdet nå må anses sikret som naturpark for all fremtid.

Sverre Marstrander

FUNN AV BEINHOLK MED DEKOR I JELLINGESTIL

Gjennom sin tillitsmann, rektor Olaf Yderstad, Kristiansund, fikk Videnskapselskapets Oldsaksamling i januar 1962 oversendt et funn som er av så stor interesse at det fortjener en foreløbig omtale allerede her. Senere har en mottatt verdifulle opplysninger om funnforholdene fra Aug. Sjøflot, Surnadal.

Funnet ble gjort av Odd Hammes i en hule på Tjørgrovneset, Årnes (g. nr. 21) i Stangvik s. og pgd., Nordmøre. Hulen som finnes i en berghammer i utmarken noe over 100 m over havet, har en meget trang åpning, men vider seg ut innenfor, slik at en kan stå oppreist midt i rommet. Bunnen av hulen består av småstein; omtrent midt på gulvet ligger en svær steinblokk på omkring 1 tonn som antagelig er løst fra taket. På bunnen av hulen fantes det atskillige dyreknokler spredt utover som er blitt undersøkt av førstekonservator Haakon Olsen ved Zoologisk Museum i Bergen. Omtrent halvparten av materialet stammer fra husdyr. Særlig er forekomsten av katt interessant, da det ellers er sjelden å finne spor etter dette dyret i norske funn. Det forekommer videre bein av kalv og av nyfødt lam, hvilket tyder på at hulen har vært bebodd sommerstid. Det er også andre trekk ved knokkelmaterialet som støtter denne antagelsen.

Av størst interesse blant de funn som ble gjort i hulen, er naturligvis den utskårne holken av bein som er 5,9 cm lang og av oval form med største tverrmål 4,4 cm. I begge ender er det flere stifthull for feste av holken. Stykket har museumsnr. T. 18308.

Beinholker av denne typen forekommer av og til i våre vikingetidsfunn. I det ganske rike kvinnegravfunnet fra Trælnes indre, Brønnøy s.

Mønstret på beinholken utbrettet. Etter tegning av Helge Thiis.

og pgd., Nordland, som er datert til eldre vikingetid, ligger et lignende stykke som imidlertid bare var ornert med et enkelt innrisset trappe-mønster med dobbelte konturer (T. 15332 f.).

På stykket fra Årnes danner de dekorative mønstre et sammenhengende billedfelt rundt hele holken, oventil og nedentil innrammet av smale, omtrent 2 mm. brede kanter. Nesten hele flaten fylles av et mønster av 3 sammenslyngede dyrefigurer i typisk Jellingstil som trer frem i relieff på en forsenket flate. Dyrehodene har nakketopp, øynene er blinde, den båndformede kroppen som vanlig sett i profil med ett forben og ett bakben. Dyrekroppene innrammes av dobbelte konturlinjer og deres flater prydes med rekker av tettstilte, opphøyde små rundinger. Karakteristiske trekk er også de elegante lårspiraler og anvendelsen av vingelignende fliker. Den rike, rytmiske komposisjon i komplisert entrelac og den sikre tekniske utførelse karakteriserer stykket som et arbeide av høy kvalitet.

Et nytt eksempel på dekor i Jellingstil av så høy klasse er allerede i seg

selv en begivenhet. Men funnets største betydning ligger allikevel i at det representerer en beinskurd som både i komposisjon og utførelse må stilles sammen med dekoren på de beinplater som pryder de kjente praktskrinene fra Cammin og Bamberg. Etter alt å dømme tilhører dekoren på Årnes-holken en eldre fase av Jellingestilen enn den vi finner på skrinene. Helhetsinntrykket er enklere og kraftigere uten overlesset anvendelse av ranker og bladmønstre. Det er ikke lagt slik vekt på at dekoren skal dekke billedflaten så fullstendig som vi ser det på skrinene hvor dyrekropper, masker og plantemønstre danner en sammenhengende flate.

Såvidt jeg kan se får vi ved Årnes-funnet for første gang kunnskap om den beinskurd-tradisjon som må danne forutsetningen for ornamentikken på praktskrinenes plater. Det kan derfor betegnes som en overordentlig verdifull tilvekst til vårt stilhistoriske materiale fra vikingetiden.

Arne Skjølsvold

HELLERISTNINGSFELTET PÅ BLINDERN

Knapt 100 m sydvest for Fysisk-Kjemisk Institutt og syd for veien mellom Blindern og Majorstua, ligger en liten høyde, i dagligtalen kalt «Tørtberget». Det meste av berget er bevokst med gress og spredte trær, men ved foten av høyden og like inntil veien stikker noen flisete svaberg frem i dagen. Ved et besøk på Blindern i 1947 passerte professor Johs. Bøe Tørtberget ved 15-tiden om ettermiddagen. I det skrå sollyset la han merke til noen merkelige figurer som var hugget inn i svaberget. Han underrettet professor W. Werenskiold, som igjen meldte fra til Universitetets Oldsaksamling.

Det viste seg at man var kommet over et felt med såkalte bronsealderristninger eller jordbruksristninger, som man nå vanligvis kaller dem. Konservator Sverre Marstrander som kort tid etter oppdagelsen foretok en mindre undersøkelse på stedet, konstaterte 5 fotsålefigurer og 4 skålgroper.

Marstrander blottla imidlertid ikke hele svaberget, og man har derfor hatt en mistanke om at det kunne være flere ristningsfigurer på stedet.

I forbindelse med det planlagte nybygg ved Fysisk-Kjemisk Institutt kom helleristningsfeltet i faresonen. Universitetets Oldsaksamling fant det derfor nødvendig med en etterundersøkelse for å bringe feltets utstrekning på det rene. Undertegnede påtok seg jobben, som ble utført i november siste år.

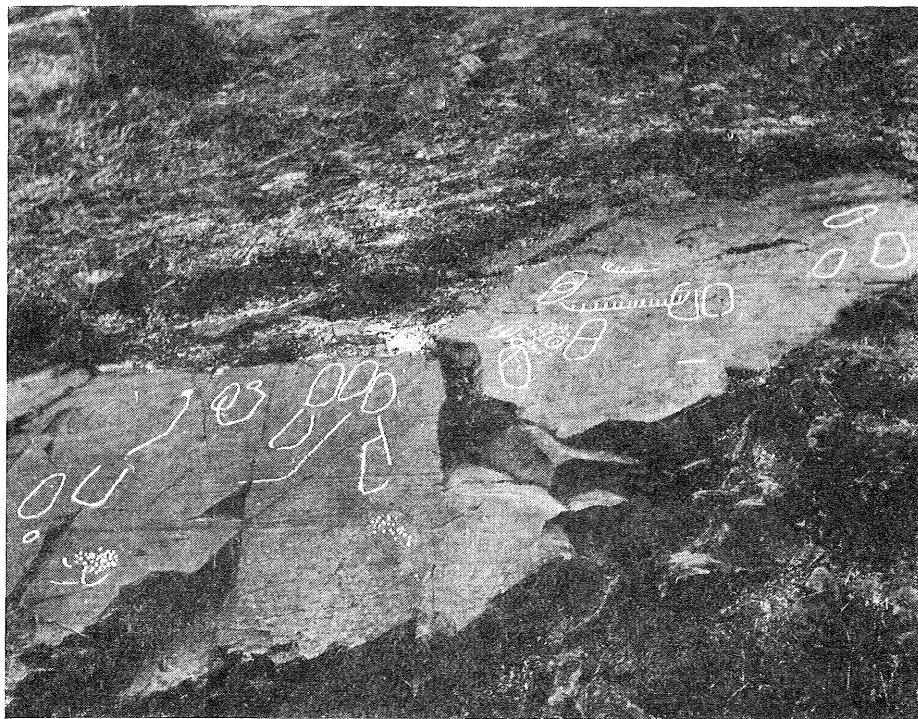
En serie stikkprøver ble tatt på vestsiden av Tørtberget, for det viste seg at berget på de fleste steder var knudret og oppsprukket og derfor lite egnet som ristningsflate. Arbeidet ble derfor konsentrert om en smal

Fysisk - Kjemisk Institutt med helleristningsfeltet i forgrunnen til høyre for veien.

diabasgang ved foten av berget. Den nederste delen av denne var på forhånd blottet, og det var her ristningene ble funnet i 1947.

Etter at berget var lagt fri for jord og grus og flaten renvasket, kom en serie nye helleristningsfigurer for dagen. Enkelte var godt synlige i vanlig dagslys, mens andre først kunne påvises i kunstig belysning etter mørkets frembrudd. Figurene er hugget inn i berget med et spisst redskap. I alt ble det påvist 44 nye ristningsfigurer, slik at feltet nå i alt teller 53 figurer. Av disse er over halvparten såkalte fotsålesymboler, i alt 30 stykker, for øvrig forekommer 8 skålgroper, 6 solsymboler (enkle, små sirkler), 2 sikre skipsfigurer og endelig 7 ubestemmelige figurer eller fragmenter av slike.

Ristningfigurer i den sydvestlige del av feltet.

Figurene dekker et smalt område ca. 20 m i utstrekning, og faller i 5 mer eller mindre atskilte grupper. Etter at figurene var trukket opp med kritt og kalkert, ble de malt opp med rød farge, slik at de skulle være lettere å se. Det har jo sin spesielle interesse å ha et så vidt verdifullt fortidsminne midt inne i Stor-Oslo, og særlig morsomt er det at det ligger på Universitetets grunn.

Men det er jo samtidig klart at feltet må sikres for fremtiden, til tross for at dette er vanskelig forenlig med Universitetets utbyggingsplaner. Ifølge arkitektene opprinnelige tegninger vil nemlig nybygget komme midt over ristningsfeltet.

I samråd med arkitektene fattet derfor Oldsaksamlingen en beslutning

om at feltet skal søkes bevart så vidt intakt som mulig ved at en del av det blir inkorporert i selve bygget, hvilende på en naturlig «sokkel» i gulvet eller noe over gulvhøyde. Resten av feltet vil søkes bevart ved at man «kniper inn» byggets fasade noe, slik at denne delen blir liggende umiddelbart utenfor veggen. Ved å realisere denne planen, tror jeg man har funnet frem til en gunstig løsning på et vanskelig fredningsproblem.

Erling Johansen

HØGNIPEN-FUNNENE

Et nytt blad av Norges eldste innvandringshistorie

Ved noen heldige boplassfunn i Degernes har det gamle klassiske steinaldersområdet i indre Østfold plutselig fått ny arkeologisk betydning. Det dreier seg denne gang om tre boplasser på fjellet «Høgnipen» en mils vei utenfor Sarpsborg. Som så ofte før, var det interesserte amatørarkeologer som fant de første sporene, i dette tilfelle brødrene Oddmund og Alf Schie, to gamle venner av norsk arkeologi.

Området omkring «Høgnipen» har tidligere vært i søkelyset for sine mange boplasser fra vår eldre steinalder (kjent under navnet «østnorsk fosnakultur»), men mens disse funnene sjelden forekommer høyere enn 120–130 m o. h., ligger de nye boplassene 160 m o. h.; dvs. bare 20 meter lavere enn havets maksimale utbredelse («marine grense») på disse kanter av landet. Men er det dermed sagt at boplassene selv har vært strandbundne? Så langt det er rådelig å dømme etter terrenget, må man øyensynlig kunne svare ja på et slikt spørsmål! Funnene kommer nemlig fra det øverste platået på «Høgnipen», og her er det ikke annet enn snaufjell, småmyrer og glissen furuskog som så visst ikke lokker noen jeger. Og stort annerledes kan det ikke ha vært før heller, for hele området er praktisk talt blottet for jordsmonn. Men setter vi sjøen inn i dette bildet, ja da blir forholdet et annet. Da øyner vi både lune havner og gunstige fiskeplasser. – Beliggenheten taler altså for at man står overfor meget gamle boplasser, en tanke som i høyeste grad også støttes av funnene fra de pågående undersøkelsene.

De tre aktuelle boplassene ligger tett ved hverandre. Den lengste av-

standen mellom dem er bare 100 m, og høydeforskjellen er ikke mer enn 4 m. Alle lokalitetene sogner til hver sin «vik» som i dag er myr. To av dem er fullstendig utgravd, og viste seg å være ca. 130 m² store. (Rørmyr I og Mellommyr.) Den tredje boplassen er bare prøvegravd, men det ser ut til at den er den rikeste av dem alle.

Funnene består utelukkende av redskaper og avfall av flint og bergarter. Mellom redskapene legger man først merke til noen primitive økser («skiveøkser») og en serie spesialverktøy til å arbeide i ben med («stikler»). Det foreligger videre flere alderdommelige pilespisser, deriblant en såkalt «lyngbyspiss» – en stor, grov type som opptrer på de eldste steinalderboplassene i Sør-Skandinavia. Både på Rørmyr I og Mellommyr ble det dessuten funnet spor etter enkle hytter eller vindskjermer, begge steder med faststående «amboltsteiner» innenfor gulvflaten.

Flintsakene viser tydelig at vi har for oss tre utgamle boplasser, *hvor* gamle er det ennå vanskelig å si noe om, men arkeologisk (og geologisk) sett er det neppe tvil om at de må plasseres innenfor en tidlig periode av vår eldste steinaldergruppe («fosnakulturen»). Etter funn-nivået – og for så vidt også funnene selv – er det sogar mulig at det dreier seg om et «prestadium» for dette komplekset. Det er nemlig ikke bare høyden over havet som skiller de nye boplassene fra de tidligere fosnafunnene i Øst-Norge, arkeologisk skiller de seg også ut ved sine serier av typerene «stikler».

Hvis vår antagelse at vi har for oss en meget tidlig fase av den østnorske fosnagruppen er riktig, vil dette igjen få avgjørende betydning også for vårt syn på den vestnorske fosnagruppen. Jeg tenker da på dens opphav og forbindelser sørover. Med hensyn til våre egne funn, er det gitt at de fører oss nedover til Bohuslän. Det ligger således nær å nevne den bohuslänske «hensbackakulturen», men mer skal vi foreløpig ikke si om dette.

En ting er imidlertid sikker nok, funnene fra Rørmyr og Mellommyr

Boplassen Rørmyr I ferdig utgravd. Flere av de spisse steinene i forgrunnen er «amboltsteiner» som er brukt under flinthoggingen.

er bare en begynnelse; nye rekognoseringer har vist at det fins flere boplasser på «Høgnipen». Og sannsynligvis vil man kunne følge denne tråden enda videre, ja kanskje helt fram til det som så mange har drømt om: å finne de aller første skritt på den lange veien som heter Norges innvandringshistorie. Hvis da ikke Høgnipen-funnene er dette selv, for under forutsetning av at boplassene virkelig har vært strandbundne, må de være sine 9 kanskje 10 000 år gamle! Og stort lengre bakover kan vi ikke komme, for da setter istidens breer et uoverstigelig punktum.

Sverre Marstrander

HELLERISTNINGSFELTET PÅ BARDAL, BEITSTAD, NORD-TRØNDELAG

Det har lenge vært klart at det måtte gjøres noe for å la dette kjente feltet tre frem i en mer verdig stand. Både adkomst og omgivelser var mindre tilfredsstillende.

I 1957 lyktes det Videnskapsselskapets Oldsaksamling å få tilskjøtet helleristningsfeltet med nærmeste omgivelser, i alt et areal på vel 1 mål.

For å hindre at figurene ble skadet ved det vannsiget som kommer frem i øvre kant av feltet og som hver vinter dannet store issvuller, er det blitt sprengt en grøft for å lede vannet bort. På grunnlag av tegninger utarbeidet av fylkesarkitekten i Nordtrøndelag, ble det i 1962 lagt opp et steingjerde i 30 m's lengde foran helleristningsberget med adkomst gjennom en enkel treport. Resten av arealet er inngjerdet med vanlig nettinggjerde. Hele området er ryddet og det er ordnet med tilsyn av feltet for fremtiden. Endelig er det lagt en ny vei slik at en nå kommer frem til ristningene uten å behøve å gå over gårdstunet. Avslutningen av arbeidet med å sette anlegget i stand, ble markert ved en enkel høytidelighet 23. august 1962 hvor Beitstad herredstyre møtte frem. Konservator Kristen R. Møllenus ga en orientering om ristningene og ordfører Knut Aas takket Videnskapsselskapet og alle dem som hadde hatt med arbeidet å gjøre. Det er utført med bidrag fra Beitstad kommune og Statens bevilgning til de arkeologiske museer.

Jeg tror det må kunne sies at tiltaket med å sette feltet i stand har gitt som resultat et enkelt og verdig anlegg som forhåpentlig vil glede de mange som år om annet besøker denne klassiske helleristningslokalitet.

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Styrets årsberetning for 1963

Representantskapsmøte ble avholdt i Oslo Handelstands Forening, Karl Johansgt. 37, onsdag 28. november 1962 kl. 18.15. Preses gjennomgikk revisors innberetning og fremla regnskapet, som ble anbefalt til godkjenning.

Representantskapet sa seg enig i styrets forslag til gjenvalg av h.r.-advokat Eiliv Fougner, fylkesmann H. Gabrielsen og bonde Pål Gihle. Som nytt medlem av styret ble valgt banksjef Sjur Lindebrække, Bergen, da direktør Sverre Monsen, Bergen, ikke ønsket gjenvalg. Revisor, kunsthändler Arnstein Berntsen ble også foreslått gjenvalgt.

Deretter fulgte generalforsamlingen, som ble holdt i Bankettsalen samme sted kl. 19.30. 200–250 medlemmer var til stede.

Preses ønsket velkommen og leste opp et sammendrag av årets regnskap og revisors innberetning. Preses meddelte at man på representantskapsmøtet hadde diskutert kontingentforhøyelse for vanlige- og familiedlemmer med kr. 5.– pr. år, men at man var kommet til at en forhøyelse av kontingenten på det nåværende tidspunkt ville være uheldig, og at man derfor skulle se tiden an. Generalforsamlingen hadde ikke noe å bemerke til det.

Deretter gikk man over til valget.

Generalforsamlingen godkjente representantskapets innstilling til gjenvalg av h.r.advokat Eiliv Fougner, fylkesmann H. Gabrielsen og bonde Pål Gihle, samt i valget av nytt styremedlem, banksjef Sjur Lindebrække. Revisor ble gjenvalgt.

Til å undertegne protokollen ble valgt fru Betty Schweigaard og dr. Ivar Aasland.

Preses introduserte deretter aftenens foredragsholder, førstekonservator Sverre Marstrander. Foredragets tittel var: «Fra det arkeologiske redningsarbeidet i Sudan». Foredraget, som var ledsaget av lysbilder, ble fremført på en levende og spirituell måte. Professor Hougen takket foredragsholderen.

Preses underrettet generalforsamlingen om at magister Irmelin Martens, på grunn av annet arbeid, ikke lenger kunne stå som selskapets redaksjonssekretær, og at hun derfor hadde sagt opp sin stilling pr. 31/12-1962. Preses takket magister Martens for det arbeid hun hadde utført for Selskapet.

Generalforsamlingen godkjente representantskapets forslag til ny redaksjonssekretær: førstekonservator ved Oldsaksamlingen Arne Skjølvold. Fru Erna Aasheim har vært ansatt som selskapets sekretær fra 1/1-1962.

De av medlemmene som hadde meldt seg til sammenkomsten i Universitetets Oldsaksamling, ca. 140, gikk så over dit, hvor man etter serveringen fikk se filmen «Et Fjelleventyr», som vakte stor begeistring hos tilskuerne.

Søndag 9. juni hadde selskapet sin årlige utflukt, som i år gikk til Hvaler. Turen startet fra Fredrikstad kl. 10.30 med M/S «Akerø», som var chartret for anledningen. Man gikk iland på Akerøy hvor oberst G. I. Willoch fortalte om fortets historie. Turen fortsatte til Herføl, hvor statsstipendiat Erling Johansen bl. a. fortalte om «Herføl-såta», en av våre største gravrøyser fra bronsealderen, også kjent som et av kystens gamle seilmerker.

Hvaler kirke var neste stoppested. Deltakerne ble orientert om kirken og dens historie av statsstipendiat Erling Johansen, herredssekretær Andreas Madsen og fylkeskonservator Lauritz Opstad.

Ekskursjonens siste mål var Gildbergodden ved Skjærhallen. Statssti-

pendiat Erling Johansen orienterte om de gåtefulle «ruinbyer» med hus og båtstøer – de berømmelige «Hvalerhusene», som ligger der, og som det ennå ikke er lyktes å finne en fyllestgjørende arkeologisk forklaring på.

Det var ca. 100 medlemmer med på turen, som foregikk i strålende solskinn.

Styret har i beretningsåret hatt følgende sammensetning:

Preses: Ingeniør E. V. Wetlesen, Oslo.

Visepreses: Fylkesmann H. Gabrielsen, Lillehammer.

Generalsekretær: Professor Bjørn Hougen, Oslo.

Øvrige styremedlemmer:

Høyesterettsadvokat Frithjof Bettum, Sandefjord.

Høyesterettsadvokat Eiliv Fougner, Oslo.

Bonde Pål Gihle, Toten.

Direktør Wilhelm Kavli, Stavanger.

Banksjef Sjur Lindebrække, Bergen.

Disponent Alf B. Lund, Trondheim.

Rektor fru Margit Rogne, Oslo.

REGNSKAP

Tap- og Vinningskonto

Utgifter:

Gasjer	Kr.	7 200,00
Porto- og kontorutgifter	»	1 414,14
Diverse utgifter	»	4 296,17
<i>Utestående kontingenter:</i>		
Tidl. år -.....	Kr.	835,00
Betalt i 1962 -.....	»	20,00
	—————	Kr. 815,00
1961	»	3 475,00
		—————
	Kr.	4 290,00
Betalt i 1962	»	3 550,00
		—————
		» 740,00
Avsatt til Viking 1962	»	24 000,00
		—————
	Kr.	37 650,31

STATUS

Aktiva:

Bank	Kr.	11 476,00
Giro	»	18 297,58
Kassabeholdning	»	2 685,86
Forskudd Viking 1962	»	161,00
<i>Skyldige kontingenter:</i>		
Vanlige medlemmer	Kr.	2 620,00
Familiemedlemmer	»	175,00
Rep.medlemmer	»	600,00
		—————
		» 3 395,00
Tilgode for bøker	»	405,30
		—————
	Kr.	36 420,74

FOR 1962

pr. 31-10-1962.

Inntekter:

Medlemskontingent 1962:

Vanlige medlemmer	Kr. 13 340,00	
1 à kr. 10,00	» 10,00	
2 » » 15,00	» 30,00	
Familiemedlemmer	» 2 900,00	
Representantskapsmedlemmer	» 11 850,00	
	—————	Kr. 28 130,00
Salg	» 2 999,74	
For meget avsatt Viking 1961	» 234,10	
Avskrevet kontingent	» 815,00	
Underskudd	» 5 471,47	
		—————
		Kr. 37 650,31

Passiva:

Forskuddsbetalt kontingent 1963	Kr. 120,00	
Avsatt til Viking 1962	» 24 000,00	
Kapital pr. 1/11-1961	Kr. 17 772,21	
Årets underskudd	» 5 471,47	
	—————	» 12 300,74
		—————
		Kr. 36 420,74

NORSK ARKEOLOGISK

STATUS

Aktiva:

2 obl. Hypotekbanken 2½ % 1947		
på. kr. 1 000, kurs 85 %	Kr.	1 700,00
5 » Bykreditt 2½ % 3. serie		
på. kr. 1 000, kurs 60 %	»	3 000,00
2 » Norske Stat 4 % 1955		
på. kr. 1 000, kurs 96 %	»	1 920,00
7 » Bykreditt 5 % 1. serie		
på. kr. 1 000, kurs 95 ⅝ %	»	6 693,75
Innestående i bank	»	4 014,52

Kr. 17 328,27

SELSKAPS FOND

pr. 31/10-1962

Passiva:

Kapital pr. 1/11-1961 -.....	Kr. 16 781,30	
Renter	» 674,47	
1 livsvarig medlem (Turistforeningen for Oslo og Omegn v/ turistsjef Alfhild Hovdan) -.....	» 300,00	
	<hr/>	Kr. 17 755,77
kurstap i året	Kr. 397,50	
Forvaltningsgebyr til Den norske Creditbank for 1961	» 30,00	
	<hr/>	» 427,50
		<hr/>
		Kr. 17 328,27

